

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Christianizace raně středověké společnosti ve světle movitých archeologických nálezů

Christianization of early medieval society in the view of the movable
archeological sources

Autor: Nikola Dvořáková

Vedoucí: PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Konzultant: Prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Praha 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. května 2011

Vše zajímavé se děje ve stínu...
O skutečné historii lidí nevím nic.

Tout ce qui est interessant
sa passe dans l'ombre...
On ne sait rien de la histoire
veritable des hommes.
Céline

Chtěla bych poděkovat, v první řadě, vedoucímu své práce PhDr Ivo Štefanovi, Ph.D., bez něhož by má práce nevznikla, za cenné rady a pomoc. V nestejně míře bych chtěla vzdát dík také Prof. PhDr. Jiřímu Slámovi, CSc. za neutuchající zdroj informací, literatury, za zájem a obětavost. Mé poděkování patří také Prof. PhDr. Janu Klápštěmu, CSc.

Za významnou pomoc, podporu, rady a korektury, za intenzivní vůni květin i za cesty přes blata děkuji Jiříkovi.

Za nesamozřejmou a cennou pomoc a za pochopení všele děkuji Petrovi Limburskému. Jirkovi Š. děkuji za trochu slunce. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat Tomáši Chmelovi za na soubytí na cestě těsně před cílem - za konečnou korekturu textu.

Chtěla bych poděkovat také své rodině, za přístav na širém moři, ze kterého je možno odplouvat a také se vracet. Nemalá vděčnost patří všem mým přátelům a blízkým.

Christianizace raně středověké společnosti ve světle movitých archeologických nálezů

Anotace a klíčová slova:

Předkládaný text se zabývá procesem christianizace s přihlédnutím k vypovídacím možnostem archeologie. Ve středu pozornosti stojí movité archeologické nálezy, které jsou obecně spojované s křesťanstvím. Tyto předměty byly rozděleny do dvou skupin: na artefakty primárně svázané s křesťanstvím (skupina I) a artefakty s praktickou nebo dekorační funkcí nesoucí křesťanskou tematiku (skupina II). Z obou skupiny byla vybrána jedna kategorie předmětů (skupina I: závěsné křížky, skupina II: nákončí), která byla podrobena rozboru. Na závěr je zhodnocen přínos k poznání procesu christianizace.

Raný středověk – křesťanství – movité archeologické artefakty – závěsné křížky – nákončí

Christianization of early medieval society in the view of the movable archeological sources

Annotation and key words:

The presented text deals with a process of Christianization with taking account of informative value of archaeology. Movable archaeological artifacts generally connected with Christianity are paid particular attention. These objects were divided into two groups: Group I - artifacts primarily linked to Christianity, Group II – artifacts with practical or decorative function carrying Christian theme. One category of objects was chosen from both the groups (Group I - hanging crosses, Group II – Strap end) and analysed. At the end a contribution towards knowledge of the process of Christianization is evaluated.

Early Middle Ages – Christianity – Movable Archaeological Artifact – Hanging Crosses – Strap end

OBSAH

1. Úvod	7
2. Historické pozadí	10
3. Movité archeologické nálezy obecně spojované s křesťanstvím.....	17
3.1. Problematika vyobrazení kříže jakožto křesťanského symbolu. Pokus o naznačení nejasné mluvy symbolů.	19
3. 2. Předměty primárně svázané s křesťanstvím (skupina I).....	22
3. 2. 1. Enkolpia	22
3. 2. 2. Křížový korpus	23
3. 2. 3. Kaptorgy	24
3. 2. 4. Tzv. „ostatkové kůstky“	24
3. 2. 5. Lunicovité závěsky	25
3. 2. 6. Kalich.....	25
3. 2. 7. Procesní kříž	26
3. 2. 8. Závěsné křížky	26
3. 2. 8. 1. Křížky s figurální výzdobou	27
3. 2. 8. 2. Křížky bez figurální výzdoby	30
3. 2. 8. 2. 1. Kosočtverečné.....	30
3. 2. 8. 2. 2. Jantarové	32
3. 2. 8. 2. 3. Ostatní křížky bez figurální výzdoby.....	32
3. 2. 8. 3. Předměty druhotně použité jako závěsné křížky (?).....	34
3. 2. 8. 4. Hodnocení	35
3. 3. Předměty jiné funkce (praktické, dekorační) s křesťanskou tematikou (skupina II).....	43
3. 3. 1. Kříže tepané, ptáček, beránek	44
3. 3. 2. Beránek ze Staré Kouřimi	44
3. 3. 3. Záušnice	45
3. 3. 4. Křížová kování.....	46
3. 3. 5. Symbol kříže na dnech keramických nádob	46
3. 3. 6. Vědra.....	47
3. 3. 7. Ostruhy.....	47
3. 3. 8. Meč	48
3. 3. 9. Nákončí	48
3. 3. 9. 1. Nákončí zdobená křesťanskou symbolikou	50
3. 3. 9. 1. 1. Nákončí s vyobrazením oranta	50
3. 3. 9. 1. 2. Nákončí zdobená motivem kříže	53
3. 3. 9. 1. 3. Nákončí zdobená stromem života.....	55
3. 3. 9. 2. Nákončí mající vztah ke křesťanství odvozený skrze tvarovou podobnost.....	57
3. 3. 9. 2. 1. Nákončí tvaru kodexu	57
3. 3. 9. 2. 2. Relikviářové nákončí	61
3. 3. 9. 3. Hodnocení	62
4. Závěr.....	64
5. Katalog	67

5. 1. Enkolpia	67
5. 2. Kaptorgy	71
5. 2. 1. Čechy	71
5. 2. 2. Morava	74
5. 3. Křížky	76
5. 3. 1. Čechy	76
5. 3. 2. Morava	79
5. 4. Nákončí	88
6. Seznam literatury a pramenů	96
7. Obrazová příloha	109
7. 1. Mapy	110
7. 2. Obrázky	115

1. ÚVOD

Cílem bakalářské práce je nastínit možný odraz christianizace v hmotné kultuře raného středověku. Médiem skrze které bude tázání probíhat jsou vybrané okruhy předmětů, které by nějakým způsobem měly souviset s křesťanstvím (ať už s ním skutečně souvisejí, anebo jsou tak jen všeobecně uváděny). A tento problém zpracovat s ohledem na vypovídací možnosti archeologie.

Tato práce je zaměřena v první řadě na vytvoření katalogu vybraných předmětů spojovaných s křesťanstvím¹. Zadání práce (zadávaná v roce 2008) vycházelo z předpokladu, že přehled movitých archeologických památek ještě nebyl souhrnně zpracován (situace se změnila po vydání monografie L. Roganského v roce 2009, který zpracoval stejné téma). Diskuze kolem christianizace se zaměřila především na výpověď historických pramenů a výskyt sakrální architektury. Drobné movité předměty, které ale také mohou odrážet proces christianizace až na výjimky (např. Měřínský 1988) zpracovány nebyly.

Škála předmětů a výjevů, kterých by se má práce měla týkat, je značně široká a není jednoznačně definovatelná. To, co je a co ještě není možné, případně co je nemožné interpretovat v křesťanském kontextu se značně liší úhlem pohledu a subjektivními kritérii badatelů o těchto předmětech a výjevech píšících. V přeloženém textu budu pojednávat podrobněji jen o úzké skupině předmětů. Cílem mé práce není sestavit všeobjímající katalog všech předmětů s křesťanstvím spojovaných (viz Roganský, 2009), ale pokusit se pracovat s vybraným vzorkem dostupného materiál jinou cestou – ne jen sbírat, ale zkusit interpretovat.

První částí práce bylo shromáždění předmětů, které jsou popisovány jako křesťanské. Tato hledání vycházelo pouze z literatury. S tím byly také spojené občasné problémy. Mnohdy se v literatuře vyskytují jen zevrubné, neucelené popisy a vyobrazení jsou často nekvalitní. S tím také souvisí další obtíž: Které předměty jako křesťanské hodnotit a jakým způsobem k nim přistupovat. Označení celé škály předmětů jako křesťanské vychází v literatuře hlavně z výzdobného motivu na artefaktu, mnohdy ale bez hlubší analýzy. V předkládané práci budou jako křesťanské hodnoceny jen ty výjevy které jsou nějakým způsobem jasně definované a vymezené od okolního prostoru.

---

¹ Z tohoto soupisu byly vyňaty numismatické nálezy. O křížkách vyobrazených na mincích např. Lukas (2007).

V první řadě jsem vydělila dvě skupiny předmětů. První skupinu tvoří artefakty, jejichž primární význam je svázaný s křesťanským náboženstvím (křesťanské liturgické předměty a jejich součásti, devocionálie a ozdoby). Do druhé skupiny lze zařadit předměty které plnily primárně jiný účel (ať už praktický nebo např. dekorační) a křesťanská tematika/symbolika na nich byla uplatněna jako výzdobný motiv (šperky, nádoby, kování garnitur řemení, ostruhy atd.). Je zřejmé, že i v těchto případech užití křesťanských symbolů zpravidla posunovalo či navyšovalo sémiotický status dekorovaných artefaktů a mohlo vést k podpoře, posunu i zúžení jejich původní funkce.

Z každé z vydělených skupin jsem vybrala jednu kategorii předmětů k podrobnějšímu rozboru. Z první skupiny jde o závěsné křížky, které představují v raně středověkých nálezových souborech nejcharakterističtější křesťanské devocionálie. Mezi kategoriemi předmětů, které lze řadit do druhé skupiny, byla vybrána velkomoravská nákončí zdobená křesťanskou tematikou. Nákončí patřila mezi kování pásových garnitur (opasků, řemení meče a ostruh atd.), které byly ve velkomoravské kultuře součástí mužského kroje. Nákončí zdobená křesťanskou symbolikou tvoří jen malou část z celkového počtu těchto artefaktů. O dalších předmětech, které lze dávat do vztahu ke křesťanství, bude pojednáno jen okrajově v rámci výše zmíněných skupin. Předmětem práce není ani ikonografická analýza výjevů (ptáčci, křížky, stromy života atd.) např. na náušnicích, gombíkách, plaketách a dalších předmětech. Nebudu tedy sledovat jednotlivý motiv na všech možných dostupných předmětech, ale zaměřím se především na předem zmíněné vybrané kategorie (např. budu hodnotit nákončí zdobená motivem kříže, ale jiné předměty, na kterých se motiv kříže vyskytuje také, zmíněny být nemusí apod.).

Užší výběr předmětů s sebou musí nutně přinést zkreslení ve výpovědní hodnotě celku. Ne všechny artefakty nesou stejné možnosti rozklíčování pozadí, se všemi se nedá stejným způsobem operovat, některé jsou úzce svázané jen s určitou sférou lidské činnosti, s určitou skupinou lidí a představ apod. To, že do hloubi budou zkoumány jen některé ze skupin předmětů nás samozřejmě připraví o možnost uceleného pohledu na společnost. Tato práce není tedy snahou o všeobjímající hodnocení, ale jakýmsi experimentem, jak by se s předměty také dalo pracovat.

Základní otázka, která je pojátkem celé práce, se táže po vypovídací schopnosti movitých artefaktů a jejich nálezových kontextů pro hodnocení procesu christianizace na uměle vyděleném prostoru – na území stávající České republiky. S ní související podotázka zní, je-li vůbec analýza movitých archeologických památek schopná přinést

výsledky, které by mohly být hodnotným příspěvkem do diskursu o podobě raně středověkého křesťanství a procesu jeho prosazování. Základním vstupním předpokladem je znalost toho mála co říkají písemné prameny – s vědomím, že to, o čem nás informují, je jen špičkou ledovce. A také současný vědecký model christianizačních procesů: Tedy že Christianizace byla přijímána zprvu v jakémsi balíčku kulturních specifik a vymožeností přicházejících z vyspělejších oblastí západu díky touze připodobnit se franské společnosti, a také nutností to udělat, pakliže elity tehdejších společností ve východní části střední Evropy chtěly být respektovány elitami křesťanského světa. Další z otázek, kterou si tedy položíme je, zda se v nálezech opravdu potvrzuje vazba na elitu a centra. Můžeme se pokusit tázat, po tom kdo byli nositelé, potažmo uživatelé těchto předmětů.

Řada otázek, přímo se tématu dotýkajících, zůstane stranou hodnocení této práce. Vystačily by na samostatné další studie. Nebudu se například podrobně věnovat otázkách chronologickým. Tato problematika bude načrtnuta jen zevrubně. Vstupním předpokladem je tendence, že se křesťanské artefakty objevují spolu první vlnou christianizace společnosti a při upevnění poměrů mizí. Doba a výskyt předmětů s křesťanskou tematikou v hrobových celcích úzce souvisí s otázkami vztahujícími se ke společenským změnám nastupujících spolu se stabilizací nového společenského systému (pro západní prostředí například Böhme 1996; Young 1977 atd.)

Druhou částí práce je sestavený katalog vybraných artefaktů, který má pramenný charakter a také kartografické zpracování vycházející z katalogu.

Nutnou premisou je předpoklad, že se průběh christianizace v archeologických nálezech do větší či menší míry zrcadlí, s nezbytným vědomím, že nedostatek v našem vidění nemusí být ani tolik v pramenech samých, jako spíše v nedokonalých prostředcích námi používaných pro jejich rozšifrování (Gurevič 1996, 14).

2. HISTORICKÉ POZADÍ

Celý proces přijímání křesťanství je v historické perspektivě tzv. procesem dlouhého trvání. Christianizace byla o mnoho složitější a nestabilnější, než o tom přesvědčují církevní prameny. Přijetí nové víry nebylo okamžitým obrácením, ale dlouhodobou a pozvolnou evolucí. Vždyť i sama církev kladla v prvním plánu důraz na plošné přijetí křtu před hlubokým a vědomým přijetím křesťanské víry a stavěla chrámy na místech bývalého kultu (doporučení Řehoře Velikého, že postupná změna by pohanům mohla ulehčit přijímání nové víry atd., Kožiak 2007, 92), i když křesťanství bylo samozřejmě šířeno v mnoha případech daleko radikálnější formou (kácení posvátných strom, bourání pohanských chrámů atd. Kožiak 2007, 91-92). Kristus v první fázi christianizace snad jen doplnil pohanský Pantheon až později pomalu a nenápadně vystřídal staré bohy především pro svou silnější a univerzálnější ochrannou moc². A proto v momentě, kdy bylo od pohanských božstev pomalu upuštěno, bylo již křesťanství určitým způsobem přítomno, bez jinak nevyhnutelného hlubokého šoku společnosti (Kožiak 2007; taktéž např. Padberg 1995, 277).

Území současné České republiky se dostalo do styku s křesťanskou vírou zprvu velice nenápadně. V první fázi působením římských legionářů v přilehlých oblastech. Postupem času šlo asi o ojedinělé nesmělé impulsy, zprostředkované křtem germánských kmenů v Podunají, popřípadě kmenů nesoucích si křesťanskou víru s sebou již ze svých původních sídel (např. Gótové ze severního Černomoří). O kontaktu s křesťanstvím svědčí také nečetné objevy předmětů s křesťanskou tematikou (Sláma 2006, 7-8).

Od 6. století žilo na území stávající České republiky slovanské obyvatelstvo, které se do kontaktu s křesťanstvím dostávalo asi až na samotném sklonku 8. století³. O byzantských evangelizačních pokusech až do počátku 9. století na západoslovanská území nevíme nic. (Mayer a kol. 1999, 186-194; Vavřínek 1963) Podstatnou změnu řádu věcí přinesly mocenskopolitické proměny na přelomu 8. a 9. století. Slovanské gentes, původně sídlící v pohraničních oblastech avarského kaganátu ve sféře jeho

---

² Konečně, podobně se chovala ostatně i římská společnost, když do struktury svého tradičního náboženství vpouštěla kultu a božstva jiných společností.

³ Zajímavé je upozornit na to, že se v byzantském prostředí setkáváme v 8. století s používáním voskových svící, které postupně nahradily původní olejové lampy. Vosk pro takovéto potřeby bylo zapotřebí získávat zřejmě v lesních oblastech střední a východní Evropy, tedy v převážně Slovany osídlených územích, můžeme tedy předpokládat, že k určitému styku a výměně i nehmotných statků i zde docházet mohlo (Charvát 1999, 13; Sláma 2006, 13).

vlivu, začaly po zásazích Karla Velikého, které vedly k rozkladu a zániku Avarské říše, vystupovat jako samostatný politický činitel. Výsledkem nového mocenského uspořádání střední Evropy byly nejen válečné konflikty mezi slovanskými politickými útvary a franskou říší, jako například fransko-česká válka v letech 805 až 806 (Třeštík 2001, 71-85), ale i nové diplomatické a spojenecké vztahy. Mnohé slovanské celky musely respektovat franský vliv a začleňovaly se do sféry franského politického světa. Tak jsou například Češi jmenováni jako podřízení říši na říšského sněmu v Cáchách v roce 817 (Třeštík 2001, 144) a Češi a Moravané se účastnili sněmu ve Frankfurtu v roce 822 (Havlík 1993, 72-74). Slovanští velmoži se v rámci růstu svého postavení obraceli k západu, k Franské říši, a od tamější elity žijící v příhraničních oblastech, přebírali modely chování a životní styl. (Charvát 1999, 13; Kožiak 2006b). Součástí životního stylu franské šlechty bylo i křesťanství, to bylo podstatě bez velkých problémů a rychle slovanskými velmoži přijímáno (Třeštík 2001, 127-128; Sláma 2006, 8; Kožiak 2006a, 144).

S působením různých evangelizačních misí na Moravě, především ze Salzburgu a z Pasova, musíme počítat již od počátku 9. století, v důsledku toho byla do slovanského jazyka přeložena i křesťanská modlitba Otčenáš (Měřínský 2006, 500-503; Roganský 2009, 18. Nejstarší překlady církevních textů se dochovaly v rukopisech z 10.-11. století, filologickým rozbořem bylo ale dokázáno, že obsahují překlady z 1. poloviny 9. století. Jde o termíny církevní terminologie, která obsahuje měkčené sykavky typické pro italskou výslovnost, která se na Moravě vyvinula z latinského substrátu ještě před příchodem byzantské misie). Další misijní aktivity mohly být iniciovány z Aquileie (Charvát 1999, 13; Kožiak 2006a, 141; Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. 2007, 223). Můžeme tedy důvodně předpokládat, že moravská elita přijala křesťanství v první třetině 9. věku – pozdější zpráva o tom, že v roce 831 byli všichni Moravané pokřtěni pasovským biskupem Reginhardem, bude zřejmě pravdivá. Zmíněnými Moravany jsou myšleni velmožové, zastupující lid a přijímající tak na sebe zodpovědnost za celé území, které bylo nově chápáno jako křesťanské a začleněno tímto aktem do soudobé Evropy (Třeštík 2001, 128; Charvát 1999, 13; Sláma 2006, 8; Kožiak 2007, 104).

Pasovský biskup, který měl Velkou Moravu církevně spravovat, nemohl poskytnout vzdálenému a rozlehlému území skutečně solidní církevní organizaci, i když o jeho občasných návštěvách nelze pochybovat (Jan 2006, 252). Na území Moravy se proto zřejmě vyskytovali rovněž kněží z Byzance a severní Itálie i z jiných regionů (Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. 2007, 222).

Proces christianizace naddunajských Slovanů kulminoval příchodem Konstantina a Metoděje, kteří dorazili na Velkou Moravu roku 863/864 (o celém procesu a dění historicky např. Třeštík 2001; Třeštík 2008, 263-296; historicky s archeologickým kontextem nejnověji Měřínský 2006, 368-564; taktéž Roganský 2009, 18-19; Charvát 1999, 14-15; situace na Moravě do pádu Velké Moravy Wihoda 2010). Velká část badatelů v Rostislavově prosbě o vyslání byzantských věrozvěstů spatřuje krok politický, církevní osamostatnění Moravy mělo být tahem proti Ludvíku Němci. Poté co byla odmítnuta prosba Moravanů v Římě o větší míru církevní samostatnosti, obrátil se Rostislav do Byzance. Tato cesta měla širší politický podtext, byla totiž reakcí na mocenské hry Ludvíka Němce, který v roce 862 uzavřel spojenectví s Bulhary proti Moravě. Spojení Moravy a Byzance (která zrovna sbírala síly pro znovuobsazení svých dávných držav okupovaných od počátku 9. století Bulhary), poskytovalo pro Byzanc novou cestu imperiální politiky a zároveň pro Moravu umožňovalo zřízení samostatné arcidiecéze a s tím spojenou eliminaci východofranského vlivu na Moravě.

Po čtyřletém působení na Moravě se z ne zcela jasných důvodů vypravili Konstantin s Metodějem a s jejich žáky do Říma. Papež na Vánoce v roce 867 schválil při prioritě latinského jazyka také používání slovanského jazyka pro liturgii. Po Konstantinově smrti v Římě přijal Metoděj svěcení na arcibiskupa sirmijského, papežského legáta pro Panonii a Moravu a chtěl se vrátit na Moravu, cestou však byl zajat bavorskými preláty a vězněn v některém z bavorských klášterů až do roku 873, do té doby než na jeho obranu zakročil papež. Metoděj poté vykonával svůj úřad až do své smrti 6. dubna 885.

Po Metodějově smrti papež Štěpán V. používání slovanského jazyka pro bohoslužby zakázal (výklad evangelií a apoštola v jiném jazyce ale doporučil) a doporučil také vyloučit z církve neposlušné duchovní. Svatopluk vládnoucí na Moravě pod tlakem latinského duchovenstva vyhnal roku 886 Metodějovi žáky, kterých nemohlo být více než pár desítek, z Velké Moravy. Došlo tak k vyvrácení díla věrozvěstů. Tato nastalá situace nevypovídá o hlubokém a příliš intenzivním působení misie. O tom, co se dělo na Moravě po roce 886 do přelomu 9. a 10. století písemné prameny mlčí. Můžeme se však domnívat, že organizace církve nedosáhla již oné úrovně, kterou měla před Metodějovou smrtí. Řízení moravské církve přebral Wiching, i když pouze jako administrátor panonsko-moravské diecéze, nikoli jako arcibiskup. Na Moravě působil až do roku 892, poté z Moravy uprchl k Arnulfovi Korutanskému.

Po útěku Wichinga v roce 892 a smrti Svatopluka již v roce 894 přispěl nástupnický boj mezi bratry Mojmir II. a Svatoplukem II. k rozkladu církevní organizace na Moravě. Po zklidnění situace požádal Mojmir II. někdy kolem roku 898-899 papeže o obnovení církevní hierarchie na Moravě. Papež mu vyhověl a vyslal na Moravu arcibiskupa Jana a dva biskupy, kteří zde ustanovili moravskou arcidiecézi, jíž podléhaly tři diecéze (Havlík 1993, 243-249). Zřízení samostatného arcibiskupství bylo určitým završením christianizace Moravy. Již v prvním desetiletí 10. století rozvrátili kočovní Maďaři centrální moc na Moravě. Interpretaci událostí na Moravě v 10. věku ztěžuje téměř úplná absence písemných pramenů i potíže s interpretací archeologických nálezů. Zdá se však, že ačkoliv zřejmě alespoň torza církevní správy pád Velké Moravy přežila (Jan 2006, 256-260), vrátila se část obyvatelstva k nekřesťanským praktikám (Dostál 1992; Macháček – Pleterski 2000).

Proces dosti odlišný probíhal v soudobých Čechách, uzavřených prstencem pohraničních hor (literatura pro dané téma např. Sláma 2006; Třeštík 2008, hl. kap. 15, 16: 297-349; Charvát 1999, 16-22; Roganský 2009, 19-21; Krumphanzlová 1971; Štefan 2007; Měřínský 2006, 368-564). Přestože Čechy již od počátku 9. století stály ve sféře zájmů Franské říše, probíhaly zde centralizační procesy, spojené s etablováním společenské elity, o něco pomaleji, než na Moravě. O postupném pronikání křesťanství na území dnešních Čech svědčí náhodné nálezy předmětů, které lze svazovat s křesťanstvím a liturgií. Tyto artefakty byly objeveny ve dvou raně středověkých hrobových celcích. V mohyle u Želének, kde byla pohřbena žena, údajně se stříbrným křížkem položeným na čele (Sklenář 1985) a v dvojhrobu v Kolíně byl mezi ostatní bohatou výzdobou nalezen liturgický kalich (Lutovský 1994). Ať již byli zemřelí pohřbeni s těmito předměty s jakoukoli pohnutkou, můžeme konstatovat, že velmoži žijící na území Čech kolem poloviny 9. století, kam jsou oba hrobové celky datované (Sklenář 1985, 61; Lutovský 1994, 61-66), o křesťanství alespoň jisté povědomí měli.

Pro diskuzi o přijetí křtu je v Českých zemích klíčové datum 845 ke kterému se vztahuje zpráva v análech kláštera Fuldy. Sdělení se týká činu 14 českých knížat, kteří dorazili i se svými družinami na dvůr Ludvíka Němce do Řezna a požádali o křest. Tento akt je vykládán historickým bádáním převážně jako čin politický (např. Třeštík 1994; 2008). Mlčí o něm Kristiánova legenda, popisující přijetí křtu až Bořivojem z Moravy, i pozdější hagiografická literatura. V Čechách je odborná diskuze o řezenském křtu z roku 845 přímo spjatá s diskuzí o začátku kostrového pohřbívání,

keré by mělo nastupovat kolem poloviny 9. věku, tedy v době výše zmíněné cesty českých velmoů (nejnověji Štefan 2007; o nástupu inhumace v důsledku christianizace např. Krumphanzlová 1971, 420⁴).

Písemné prameny hovoří až o křtu přemyslovského knížete Bořivoje arcibiskupem Metodějem, který se udál na Svatoplukově dvoře někdy na začátku osmdesátých let 9. století (Sláma 2006; Třeštík 2008, 312-347 uvádí kolem roku 883), v době kdy byly Čechy asi formálně pod správou Svatoplukovy říše. Bořivoj po návratu do Čech nechal vystavět a vysvětit kostel sv. Klimenta na Levém Hradci a po potlačení pohanské revolty vedené Stojmírem i kostel Panny Marie v Praze, kam přesunul své hlavní sídlo. Předpokládá se, že po vyhnání Metodějových žáků z Moravy jich část odešla také do Čech (např. Jan 2006, 255), kde pak staroslověnština nějakou dobu koexistovala s latinou. Dominance moravské církve stejně tak, jako moravská mocenskopolitická nadvláda, v Čechách netrvala dlouho. Po Svatoplukově smrti roku 894 se Bořivojův syn Spytihněv I. spolu s dalšími českými knížaty odtrhl od velkomoravské říše a v roce 895 uznal formální závislost na východofranské říši. Čechy tak byly od té doby církevně podřízené Řeznu.

První pokusy o systematictější christianizaci společnosti se týkaly jen malé oblasti v užších středních Čechách, která byla pod přímou mocí přemyslovských knížat. Zde začaly vznikat první pilíře církevní správy - kostely na hradištích (Sláma 1988, 71-80). Svědectvím časnějšího průniku zvyků souvisejících s křesťanstvím v užších středních Čechách může být i existence řady kostrových pohřebišť středohradištního stáří bez vazby na centrální lokalitu (ve venkovském prostředí). Nedostatek kněží a kostelů bránil hlubšímu šíření křesťanství. Tato situace se začala měnit za vlády Boleslava I. Křesťanství se stalo součástí dalekosáhlé proměny české společnosti, kterou iniciovali zástupci Přemyslova rodu. Spolu s mocenskou expanzí Přemyslovců v rámci české kotliny byly na celé řadě nově vznikajících hradišť budovány také kostely. Z iniciativy Boleslava I. bylo po roce 973 založeno rovněž pražské biskupství, česká církevní správa byla vyvázána z řezenské diecéze (resp. salzburské arcidiecéze) a podřízena arcibiskupovi ve vzdálené Mohuči. Tento akt formálně završil christianizaci přemyslovských Čech. Skutečnost byla ale daleko složitější, k plné christianizaci venkovského prostředí dochází až od přelomu 11. a 12. století s počátky farní organizace (podrobněji Štefan – Varadzin 2007), kdy teprve pomalu vznikala síť

---

⁴ Konečně obdobná diskuze probíhá i v cizině, kde je problematika průběhu christianizace úzce spjatá s tématem pohřbívání na řadových pohřebištech (Schülke 1999/2000, 92).

venkovských kostelů. O tom, že pohanství bylo ještě dlouho mezi lidem přítomné nás informuje také Kosmas (Kosmova kronika česká III, 1).

Proces christianizace, rozpoznatelný v archeologickém kontextu výskytem křesťanských atributů v hrobech, zřejmě souvisí s celkovým trendem rozpoznávaným v západní Evropě. Hroby s luxusní výbavou a také s křesťanskými artefakty se objevují v prostředí, kde dochází ke stabilizaci společnosti. Souvisí s první vlnou christianizace, poté se z hrobových kontextů ztrácejí (v centrálních oblastech francké říše se bohaté hroby po roce 600 již neobjevují, proces postupuje se zpožděním do prostoru kolem Rýna, setkáme se s ním u Alamanů a v Bavorsku, kde se bohaté hroby objevují v průběhu 7. století a v 8. století opět mizí, vyskytují se vždy relativně krátký čas dvou až tří generací, např. Böhme 1966; Schülke 1999/2000).

Můžeme se samozřejmě oprávněně ptát, kde pramenní ona síla, která dala zvítězit křesťanské víře, jaký je rozdíl mezi starým a novým náboženstvím. Křesťanská víra je vyznáním univerzálního charakteru, vzdáleného archaickým náboženským představám, které byly pevně zakořeněny v konkrétním kmenovém zázemí (Kožiak 2007, 98). Tyto představy jsou všeprostupující, všeobjímající a generačně proměnlivé, oproti nim je křesťanství náboženstvím dogmatu, založené na svatém písmu a přítomnosti osvoboditele, který přináší uklidňující spásu.

Čistě akademické tázání téměř nepočítá s „lidským faktorem“. Vrátime-li se opět k hmotným předmětům spojovaným s křesťanstvím, je třeba upozornit na významnou mnohoznačnost. Nejen, že prameny často těžko interpretujeme, navíc ani nejsme schopni vidět celý jejich kontext a význam. Mám na mysli rozsáhlé spektrum symbolů, podle kterých se snažíme rekonstruovat pozadí víry. Existence celé řady znamení prostupuje lidské bytí bez ohledu na víru a místo. Tyto doklady jsou v různém etnickém prostředí i časovém údobí podivuhodně jednotné. Vytváření symbolů je mysteriózní proces, pro nějž samozřejmě neexistují žádné předpisy. Celá škála symbolického vidění vstupuje ze světa předkřesťanského do křesťanské sféry. Také rysy ranného křesťanství jsou až obdivuhodně celistvé, obrazy kříže a zmrtvýchvstání byly přeměněny v působivé symboly nové víry, jež dokázaly komunitě zprostředkovat podobu zbožnosti (Richer, 2009, 40).

Každé náboženství má dvě stránky víry, je jím víra kolektivní a víra individuální. Víra kolektivní odpovídá na základní všeobecné otázky „odkud přicházíme?“, „kdo jsme?“ a „kam jdeme?“. Do spektra víry individuální spadá například mystérium smrti a

zrození - zcela konkrétní otázky dotýkající se existence každého jedince, ale také nošení ochranných amuletů, zabezpečujících stálou přítomnost ochranné síly (Renfrew 1994, 48).

Naše černobílé rozlišování na „křesťanské“ a „nekřesťanské“ (neboli „pohanské“) zřejmě není vždy adekvátní reálné situaci, zvláště pak pro raně středověký svět. Prorůstání křesťanských a nekřesťanských prvků platilo ve dvojnásobné míře pro venkovské prostředí, jak nás o tom ubezpečují správy ještě dlouho do středověku (Mašková 2000). Navíc – přítomnost předmětu či předmětů s křesťanskou tematikou ještě sama o sobě nemusí vypovídat o křesťanské víře jeho nositele. Křesťanský symbol s přihlédnutím k lidskému faktoru, který se na všech procesech podílí, může například dokumentovat jen úsilí a přání výrobců či vlastníků předmětu zabezpečit si přízeň a naklonění nového božstva a zajistit si pomoc i boha křesťanského (Kolník, T. 2000-2001, 64). Důsledkem subjektivity při posuzování sémiotického významu hmotných památek je skutečnost, že se jednotlivé kategorie předmětů, které mají indikovat křesťanství, publikaci od publikace, autor od autora liší (Schülke 1999/2000, 103). Tento fakt by v nás měl vzbuzovat opatrnost při další práci. Více než kde jinde zde platí, že přání je otcem myšlenky⁵.

Naše „škatulkující“ snaha, snaha zařadit a roztřídit, tolik potřebná pro možný dialog, ale zřejmě ani v nejmenším neodráží skutečný život obyvatel raně středověké střední Evropy, tkvící svými kořeny v pohanství a archaických představách a zvycích a okořeněný novou křesťanskou složkou. Obě složky myšlenkového světa tehdejších lidí se vzájemně ovlivňovaly a mísily, proniknout do konkrétní podoby těchto procesů v jednotlivých případech je však dnes téměř nemožné (Gurevič 1996, 31).

Co mohou prozradit hmotné statky. *„Díváme-li se na „toho druhého“ a snažíme-li se pochopit, děláme to jako v zrcadle, přičemž naše vlastní zájmy a předpoklady se odrážejí v otázkách, jež klademe, a v odpovědích, které dostáváme“* (Bowie, F. 2008, 14).

---

⁵ Jedním z příkladů může být např. P. Charvát (1999, 16), v kontextu pohřbu želenecké kněžny a její příslušnosti ke křesťanské víře se snaží dokázat přítomnost křesťanské symboliky i na dalších zde nalezených předmětech. Podle jeho názoru může být zdobena křesťanským motivem i zde nalezená „plaketka“. Vychází z pověry, že jelen se bojí hadů a žere je. V důsledku toho interpretuje jelenův přehnaně dlouhý jazyk jako ocas hada, kterého jelen požírá. Jelen tedy představuje samotného Krista, vítězího nad ďáblem. Dravec sedící na jelenově hřbetě pak zosobňuje obraz lidské duše (zachycena v ptačí podobě) ve vztahu ke svému Spasiteli.

3. MOVITÉ ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY OBECNĚ SPOJOVANÉ S KŘEŠŤANSTVÍM

Tato kapitola se věnuje movitým archeologickým nálezům, v určitém kontextu spojovaných s křesťanstvím, ať již právem nebo ne. Kategorie předmětů byly vymezeny převážně na základě studie Z. Krumphanzlové (1971), byly však rozšířeny o další typy artefaktů. Seznam si neklade nárok na komplexnost. Důkladněji bude pojednáno jen o dvou skupinách předmětů, s vědomím že takový přístup musí nutně přinést zkreslení sumární vypovídací hodnoty celku.

Artefakty, které jsou nějakým způsobem svázané s křesťanstvím lze rozdělit do dvou skupin podle primárního funkčního určení. **Předměty, které jsou přímo svázány s křesťanstvím** a byly primárně vyrobené jako ozdoby (které mohly být použity jako amulety), devocionálie, křesťanské liturgické předměty a jejich součásti a jiné, jsem označila jako **skupinu I**. V této práci budou jako amulety uváděny ty předměty, které měly svého majitele jakýmkoli způsobem chránit a přinášet mu štěstí a sílu (definice amuletu viz Thrane 1973; Vida 2009). **Artefakty, které primárně plnily jiný účel (praktický, dekorační) a křesťanská symbolika na nich byla použita jako výzdobný motiv**, který byl buď jen prostým dekorem předmětu, nebo měl aporopainí funkci (např. šperky, nádoby, kování garnitur řemení, ostruhy a jiné), jsem zařadila do **skupiny II**. Jako nejpřehlednější forma prezentace byla zvolena tabulka (vystupuje jako vstupní prostor pro práci, zároveň již ale reflektuje závěry vycházející z analytické části práce – např. nákončí jsou přiřazena do obou ze skupin, viz kapitola nákončí). Z celkového počtu artefaktů v kategoriích řazených do skupiny II tvoří předměty zdobené křesťanskou symbolikou jen malou část⁶. Autorka nesouhlasí s interpretací všech uvedených předmětů jakožto předmětů nesoucích křesťanskou symboliku, potažmo jakožto křesťanským předmětů. Do tabulky 1 jsou zahrnuty proto, že jsou (byly) tak v literatuře hodnoceny. O jednotlivých kategoriích bude pojednáno zvláště.

---

⁶ Např. většina gombíků není zdobena křesťanskou symbolikou, takovouto výzdobu nese jen malá část předmětů atd.

předmět	skupina I.	skupina II.
enkolpion	X	
gombík		X
kaptorga	X	
kovová perla		X
křížové kování		X
meč		X
mešní kalich	X	
nákončí	X	X
náušnice		X
ostatková kůstka	X	
ostruhy		X
procesionál	X	
vědro		X
esovitá záušnice		X
lunicovitý závěsek	X	
závěsný křížek	X	
keramická nádoba		X

Tabulka č. 1.

Zajímavé je také podívat se na problematiku toho jakým klíčem jsou předměty jako křesťanské označovány. Převážná část artefaktů je spojována s křesťanstvím na základě užití charakteristického výzdobného motivu. Jen některé artefakty zařazené do skupiny I. (tab. 1) jsou spojovány s křesťanstvím pouze na základě představy o své funkci – jsou tedy považovány za křesťanské liturgické předměty, devocionálie nebo amulety, jež nejsou zdobené křesťanskou symbolikou (v tabulce č. 2 vyznačeny šedivě). Vazba jednotlivých typů výzdobných motivů k vymezeným kategoriím předmětů je představena v tabulce 2.

předmět	Výzdoba																		
	Kristus	P. Marie	Evangelisté	Andělé	boží ruka	masky	zvěrný motiv	pták	ryba	lev	beránek	vegetabil. motiv	strom života	geometr. motiv	slunce	měsíc	písmeno	nápis	kříž
enkolpion	X	X	X					X						X	X	X	X	X	
gombík							X	X	X			X	X						X
kaptorga							X					X							
kovová perla													X						X
křížové kování						X							X						X
meč																			X
mešní kalich																			
nákončí	X						X					X	X	X					X
náušnice												X	X						X
ostatková kůstka																			
ostruhy						X						X	X						X
procesionál																			
vědro								X											X
lunicovitý závěsek													X						
závěsný křížek	X				X								X			X	X		
keramická nádoba					X														X

Tabulka č. 2.

U největšího počtu kategorií předmětů zastoupený výzdobný motiv, označovaný jako křesťanský, je bezpochyby kříž (v deseti případech). Ostatní výzdobné prvky umožňující zařazení do okruhu křesťanské symboliky (Kristus, Panna Marie a jiné.) se na vyčleněných kategoriích předmětů objevují spíše náhodně. Diskutabilní je práce se zvěrným a rostlinným motivem, který může odkazovat jak ke světu a symbolice křesťanské, tak i k předkřesťanským motivům.

3.1. Problematika vyobrazení kříže jakožto křesťanského symbolu. Pokus o naznačení nejasné mluvy symbolů.

Poněvadž se motiv křížků objevuje v obou vyčleněných skupinách (ve skupině I. i II.), dovolíme si zde malý exkurz. Musíme mít na zřeteli, že kříž nelze apriori interpretovat jako křesťanský znak. Kříž je totiž také jedním z nejjednodušších

výzdobných prvků, patří mezi znaky používané po celé lidské dějiny a po celém světě. Využíván byl také s oblibou jako nekřesťanský magický motiv, souběžný s křesťanstvím. Jakožto dvě ve středu se protínající linie – horizontální a vertikální – představoval spojení dvou protichůdných principů, je nebeským a slunečním symbolem, symbolem štěstí a života, samozřejmě i nositelem ohromného spektra jiných symbolických představ. (viz např. Baleka 1997, 191). V neposlední řadě bychom neměli zapomínat, že zobrazení kříže je také jedním z nejjednodušších způsobů, kterým lze členit prostor.

O tom, že se na Velké Moravě a také na území Čech křesťanské kříže vyskytovaly, nemůže být pochyb (viz katalog), na druhou stranu je také těžké pochybovat o tom, že by se tento motiv nemohl jako výzdoba objevit bez křesťanské předlohy kříže. Jak jsem již uvedla výše jde o symbol „nadanáboženský“, pojící se s celou rozsáhlou škálou představ. O tom, co bylo skutečným předobrazem celé řady křížků provedených různou technikou např. na nákoncích, náušnicích, gombíkách a jinde, lze jen těžko uvažovat.

Na ozdobách velkomoravského a povelkomoravského stylu nacházíme velmi často granulované geometrické motivy, uspořádané do podoby křížků především na bubínkovitých náušnicích např. z Pražského Hradu – Lumbeho zahrady (obr. 1: 1, 2). (Smetánka – Čtverák 1992, fig. 2: 17-20; Ungerman 2005, náušnice typu 9-9 a 9-5, obr. 1), gombicích s pukličkami např. z Pohanska z hrobu 158 (obr. 1: 7). (Pavlovičová 1996, tab. IV: 16) a kovových perlách např. z Pražského Hradu – Lumbeho zahrady (Smetánka – Čtverák 1992, fig. 1: 12-14; v této práci obr. 1: 3, 4). Tato skutečnost by mohla navozovat představu, že uvedené kategorie šperku jsou svědectvím poměrně intenzivního pronikání křesťanských náboženských představ do společnosti. Musíme však vzít v potaz, že nejjednodušším způsobem, jak zdobně vyplňovat prostor granulací, je tvořit z granulek malé skupinky – vzory a ty dále spojovat. Jedním z nejjednodušších způsobů jak smysluplně vyplnit prostor je právě ornament kříže. Podíváme-li se ale na strukturu granulovaných vyobrazení důkladněji, zjistíme, že ony kříže jsou tvořeny téměř vždy čtyřmi samostatnými trojúhelníky nebo kosočtverci (obr. 1: 1, 2). Otázkou zůstává, zda jde o čistou náhodu, kánon výzdoby, či skutečné granulované kříže (výsledný motiv lze interpretovat jak jako motiv kříže, tak např. jako motiv čtyřcípé hvězdy). Není jednoznačné, zda sledované motivy měly mít záměrně hlubší symbolický význam, nebo se jedná jen o jednu z forem dekorativního vyplňování plochy šperku, podobně, jako tomu zřejmě bylo u volně kladených trojúhelníků, kosočtverců či krovků.

Zajímavé je také podívat se na tyto křížovité motivy jiným pohledem – granulované křížovité motivy mohly být v některých případech koncipovány jako pozadí negativně vymezeného celistvého kříže. Takovou koncepci motivu můžeme sledovat např. na bubíncích náušnic z knížecího hrobu v Kolíně (Lutovský 1994, obr. 7: 7), nebo na pukličkách některých gombíků např. z Mikulčic z hrobu 136/V⁷ (Pavlovičová 1996, tab. VI: 16; v této práci obr. 1: 6). Je možné, že tyto motivy byly převzaty spolu s technologií výroby z byzantsko-orientálního prostředí. Předlohami by vskutku mohly být křížky křesťanské, ale přenesením do nového prostředí, se mohly stát spíše ustáleným výzdobným motivem, postrádajícím své původní poselství. O tom by svědčil i fakt, že se vzácně objevují i granulované motivy „hvězdiček“ tvořených jen třemi trojúhelníky, např. hrob 100 u V. kostela v Mikulčicích (Pavlovičová 1996, tab. VI, 7; v této práci obr. 1: 5).

Nepopírám, že předměty zdobené vyobrazením kříže mohou nést symboliku ve smyslu křesťanské víry, odmítám jen jakýkoliv předmět zdobený motivem či motivy kříže jednoznačně považovat za kříž pojící se ke křesťanství. Motiv je nutno vždy posuzovat individuálně, detailně a v kontextu s předmětem, který jej nese. Z toho důvodu se neodvážím o velkomoravských nákončích zdobených křížky jako o skupině mluvit jako o nákončích s křesťanskou symbolikou, nýbrž jen jako o nákončích zdobených kříži, bez udání toho, zda jde o motiv kříže nesoucí vnitřní křesťanskou symboliku a nebo ne. Jako o křesťanských můžeme hovořit o těch předmětech, na kterých jsou kříže hlavním výzdobným motivem, jasně vyčleněným od ostatní výzdoby (např. nějak ohraničené, zvýrazněné). Naopak křížky začleněné do větších celků nepovažuji za motivy, které by bylo možno jednoznačně chápat v křesťanském kontextu, poněvadž se mi možné výkladové pole jeví značně široké. Za kříže v pravém slova smyslu nepovažuji ani jakoukoli plochu rozdělenou křížem na menší „podplochy“, poněvadž v takovém případě není možno rozlišit, zda jde jen o dělení prostoru na menší segmenty, či zda jde o znamení kříže.

---

⁷ Římská čísla za čísla hrobů v Mikulčicích značí kostel u kterého se hrob nacházel. Jsou v textu pro zjednodušení uváděna tam, kde není uvedena informace o pohřbišti jinak.

3. 2. Předměty primárně svázané s křesťanstvím (skupina I)

V této kapitole budeme pracovat se skupinou I. dříve vyčleněnou v kapitole 3.

Původ většiny křesťanských amuletů můžeme hledat již v pozdní antice⁸, výskyt křesťanských amuletů taktéž u germánského obyvatelstva počátků raného středověku může být dokladem jejich romanizace (Vida 1995, 258, 275). Přičemž by jedinou novotou při zacházení s ochrannými amulety byl fakt, že se posunul způsob jejich nošení. Zatímco v antice byla apotropaia nošena převážně na krku, v raném středověku v germánském prostředí byla umisťována na opasek, jež byl u barbarských kmenů (oproti římskému přesvědčení) opředen magickými významy (Ungerma 1999, 15). Mimo amuletů spjatých s křesťanskou vírou, se ale podobné předměty – ochranné symboly apod. objevují i v jiných obdobích bez ohledu na kulturní příslušnost a čas.

Z původně pohanského vnímání amuletů se nevymanily ani předměty související k novou křesťanskou vírou. Raně středověký člověk neuctíval tolik vzdálené a nepochopitelné božstvo, lidé chtěli uctívat božstva přítomná. Moc amuletu, a tím i amuletu křesťanského, nesouvisela asi toliko se silou nepřítomného Boha, jako spíše s mocí tohoto magického předmětu (např. s léčebnou mocí artefaktu). Lidé tedy neuctívali ani tak Boha, jako sám amulet (Gurevič 1996, 438-439). Navíc leckdy neurčitá hranice mezi svatými relikviemi a amulety (které byly duchovními přísně zapovídány) byla většinou obyvatel nepochopitelná (např. se považovalo za hřích užívat bylin, ale prachu z oltáře nebo sáčku s prsty z mučedníkovy hrobu byla přiřknuta léčebná síla atd; Gurevič 1996, 134-135).

3. 2. 1. Enkolpia

Přímým příkladem podobného procesu jsou předměty zvané enkolpia⁹, (pro české prostředí souhrnně Nechvátal 1978 i s katalogem nálezů¹⁰. Nové nálezy viz katalog v této práci; pro křížky východní Horníčková 1993; Horníčková 1999; Horníčková 2000-2001). Zprvu byly používány jako relikviáře raně křesťanských a římskokatolických biskupů. Byly liturgickým předmětem a zároveň odznakem

⁸ Kromě nich existuje samozřejmě celá řada amuletů, které se vyskytují bez ohledu na kulturní příslušnost a čas (např. Pauli 1975).

⁹ Enkolpia, ostatkové náprsní (pektorální) kříže, jsou nevelké dvoudílné duté schránky křížového tvaru, původně určené na relikvie.

¹⁰ Pektorální křížky jsou občas v literatuře nesprávně nazývané jako kaptorgy (např. Dekan 1979, popis k obr. 122), zřejmě pro dutý prostor uprostřed a nesprávný výklad kaptorg.

hodnosti duchovenstva. Až později se pektorály¹¹ staly devocionální rozšířenou v širších kruzích, ať již mezi nižšími duchovními, tak mezi příslušníky vyšších majetkových tříd (Kolník 1994, 126; Horníčková 1999, 213). Z období křížových výprav máme informace, že podobné kříže byly nošeny i rytíři jako ochranný amulet (Holčík 1984, 257)¹².

K procesu christianizace nepovědí enkolpia téměř nic, na problematice je ale zajímavý fakt vycházející z územního rozšíření nálezů, kde se jeví jako poměrně nápadné oblast dnešní Moravy, ze kterého neznáme jediný nález pektorálního kříže. Tato skutečnost je o to zajímavější s přihlédnutím k faktu, že pektorály nacházíme jak v Čechách (mapa 7), tak na Slovensku (např. Kolník 1994, Holčík 1984, Horníčková 2000 – 2001), taktéž na území dnešního Rakouska (např. Profantová 2007; Gudea – Cosma 1998, 273) a Polska (např. Gródek-Kciuk 1989). Nabízí se otázka, zda tato nepřítomnost odkazuje jen ke stavu výzkumu, či je také zrcadlením odlišného vývoje území (nepřítomnost kněžích kteří nosili enkolpia?). Minimálně alespoň pro Olomouc ale můžeme osobnosti spojené s církví předpokládat (viz např. Bláha 1984; týž 2002). Důležité je také upozornit na fakt, že ve všech případech jde o nehrobové nálezy. Tyto předměty se objevují již v době relativní stabilizace společnosti, v době, kdy klesla potřeba používat pohřební rituál jako jednu z opor sociální stability.

3. 2. 2. Křížový korpus

V literatuře bývá jako enkolpion uváděn často i křížový korpus z Prahy Hradčan nalezený na pohřebišti u kostela Panny Marie (např. Nechvátal 1978, 218; Macháčková - Prostředník 2003, 686). Jde o drobné ukřížování bezvousého mladého Krista¹³ (Koubková 1997, fig. 1). Jedná se ovšem jen o korpus, který snad mohl být původně upevněn na kříži z organického materiálu (?), nikoli enkolpion.

---

¹¹ Slovo Enkolpion je řeckého původu (en = v/na, kolos = prsa/hrud'), pektorál je římskou variantou řecké předlohy (pectus = hrud'/ prsa)

¹² Tradice ostatkových křížů přetrvala i do pozdějšího středověku, příkladem jsou ostatkové kříže Karla IV. a jiných panovníků (Nechvátal 1978, 246; Poche 1967).

¹³ Kristus s otevřenými očima, oblečený do kolobia, nohy se znatelnými stigmaty spočívají vedle sebe, hlava s dlouhými sčesanými vlasy drží zpříma. Datován do 10.-11. století. Paralely J. Kubková nalézá v okruhu jihoněmeckých a porýnských rukopisů.

3. 2. 3. Kaptorgy

Jako předměty pro ukládání drobných amuletů sloužily tzv. kaptorgy¹⁴ (mapa 8), schránky, hotovené z drahého či barevného kovu. J. Schráníl (1925, 179) považoval pro tvarovou podobnost za přímé předchůdce kaptorg karolinské chrámové relikviáře. Tuto tezi podepřel nález náhrdelníku z pohřebiště v Dolních Věstonicích, kde byly vedle sebe připevněny dva rovnoramenné olovené křížky a kaptorga (Poullík 1948-50, 167, o křesťanské interpretaci kaptorg Krumphanzlová 1971, 428-431, naposledy s mírnou skepsí Ungerman 2007a, 229-231). Teze o kaptorgách jako osobních relikviářích, je ale v poslední době opouštěna (komplexně Štefan 2002, 26-33; Štefan 2004, 41-46 i s katalogem nálezů¹⁵. Nové a dosud nepublikované nálezy viz katalog v této práci¹⁶). Pro nekřesťanskou funkci svědčí obsah schránek. Ukazuje se, že nejčastějším obsahem jsou lněná vlákna, také ale chlupy či vlasy a ojediněle konopí nebo korálky (Opravil – Lutovský 1993; naposledy Profantová – Šilhová 2010, 296-298, tab. 1).

3. 2. 4. Tzv. „ostatkové kůstky“

Mezi amulety patří také předměty J. Schránílem (1925, 161-170) označené jako tzv. „ostatkové kůstky“. Jeden takový exemplář zasazený do zlata a nošený jako přívěšek na krku pochází z kolínského hrobu (Lutovský 1994, 47, 51, obr. 6: 1, tab. V: 1). Předměty tvarově analogické byly nalezeny ve Staré Kouřimi v hrobě 49b (Šolle 1966, 259, obr. na str. 79) a také ve Starém Městě v hrobě 167/51 na pohřebišti „Na valách“ (Hrubý 1955, 265, 413, tab. 7:2). Ve všech uvedených případech byly do drahých kovů zasazeny kosti zvířecí: ve zlatém obložení amuletu v kolínském hrobě se nalézala slonovina¹⁷, kost z jednoho amuletu ze Staré Kouřimi je určena jako zub bobra (původně milně určeno jako kančí kel Šolle 1966, 256), druhý amulet z téže lokality je

¹⁴ Termín původně označoval osobní relikviář v pravoslavném prostředí.

¹⁵ Jako o kaptorze je také potřeba uvažovat u nálezů „plaketky“ z mohyly u Želének (Sklenář 1985, 61, obr. 1). Nápadná je její podobnost s tzv. velkou kaptorgou nalezenou ve Staré Kouřimi v hrobě 106b (Šolle 1966, 266-267, obr. na str. 153). Je potřeba zvážit, zda nejde o předmět stejné funkce. Oba artefakty byly nalezeny u pasu pohřbených žen, oba předměty jsou i obdobně vyrobeny – v případě starokouřimské kaptorgy šlo o přehnutý stříbrný plech, předmět nalezený v mohyle u Želének se sestává z dvojice shodně provedených stříbrných destiček spojených k sobě nýtky. Oba předměty jsou opatřeny ve spodní části buď poutky, nebo otvory na které byly připevněné závěsky (viz Košta 2010, 140). Většina kaptorg je navíc nacházena v oblasti hlavy, krku, popřípadě horní části hrudníku (mimo kaptorgy ze Starého Města z hrobu 24/48 -8/d, která byla nalezena v oblasti břicha, Hrubý 1955, 413). U obou výše zmíněných kaptorg může jít o jiný typ předmětu.

¹⁶ Děkuji za nesamozřejmou a vstřícnou ochotu Š. Ungermanovovi, který mi poskytl dokumentaci k dosud nepublikovaným nálezům pocházejícím z pohřebiště v Dolních Věstonicích. Také M. Selmi-Wallisové za možnost zdokumentovat kaptorgu nalezenou v Praze v ulici na Slupi.

¹⁷ Jako zdroj slonoviny lze označit nejen slona, ale také mrože či narvala. Méně pravděpodobně ale také mamuta či medvěda jeskynního (Lutovský 1994, 68, pozn. 21).

zcela uzavřen a proto bez poškození předmětu není možno kost analyzovat (Lutovský 1994, 64). Tyto předměty byly nošeny pro jejich apotropaickou nebo magickou funkci.

3. 2. 5. Lunicovité závěsky

O funkci velkomoravských lunicovitých závěsků můžeme říci jen velmi málo. Jistá je jejich apotropaická funkce. Lunice patří mezi univerzální ochranné symboly rozšířené už od pravěku, jsou spojovány se světem žen a dívek (Charvátová 1998, 137). Podle Š. Ungermana (2007, 228-229 i s další literaturou a analogiemi) nelze bezpodmínečně vyloučit ani jejich začlenění do světa křesťanských artefaktů. Olovené lunice se vyskytují společně s tzv. olovenými kosočtverečnými křížky (Měřínský 1988). Jejich výskyt i v křesťanských kontextech, potažmo spojení lunic a křesťanského motivu, se mi ale jeví spíše jako projev synkretismu.

3. 2. 6. Kalich

O původní liturgické funkci kalichu nalezeného v kolínském knížecím hrobě není třeba pochybovat (popis Lutovský 1994, 55, obr. 8). Tento předmět karolinského původu, který v hrobě představoval bezesporu nejhonosnější artefakt a je i v evropském měřítku mimořádným nálezem, se často dává do souvislosti s řezenským křtem čtrnácti českých pánů z roku 845 (Krumphanzlová 1974, 36; Lutovský 1994, 66). Podle M. Lutovského (1994, 64-66) se předmět původně spojený s liturgií průběhem doby a změnou prostředí mohl změnit i v předmět jiné funkce. Pro svůj honosný vzhled mohl představovat v novém prostředí insignii výsostného společenského postavení a jako takový se dostat do hrobu velmože. Nálezy kalichů jsou i v evropském kontextu něčím výjimečným, s jejich ukládáním do hrobů se ale setkáme častěji až v mladších obdobích (Krumphanzlová 1971, 424-426; o mladších nálezech kalichů z Pražského hradu naposledy Frolík 2005). I když se kalich nalezený u Kolína do Čech dostal zřejmě jako liturgický předmět a jako takový zde také mohl nějakou dobu fungovat, nemůžeme vyloučit transformaci jeho funkce a interpretaci v souvislosti s pícními ceremoniály a kulturou stolování jaké známe z prostředí severského, nebo nomádského (Lutovský 1998, 64; o nomádské prostředí Roganský 2009, 48-49 i s další literaturou; nebo dokonce vyjádření vědomého pohrdání a pokoření cizího boha - Krista, které pohani vyjadřovali právě pitím z křesťanských pohárů Wamers 1991, 150-152).

3. 2. 7. Procesní kříž

Předmět bezpochyby spojitelný s církví je procesní kříž pocházející z druhotného uložení v prostoru tzv. akropole v Mikulčicích (Klanica 1985, 135; Klanica 1993, 217-218, obr. 1: 2; Měřínský 2006, 641-642, obr. na str. 643).

3. 2. 8. Závěsné křížky

Za přímý důkaz křesťanství, popřípadě křesťanského vlivu, jsou pokládány závěsné křížky. V současné době disponujeme nejméně 47 kusy závěsných křížků z celé České republiky z toho 11 kusů pochází z Čech a 36 exemplářů je z Moravy. Nálezy pocházejí z osmnácti lokalit¹⁸ z 37 rozdílných nálezových kontextů (mapa 1).

Při sestavování katalogu jsem narážela na problém, který vycházel z mylné interpretace řady křížových kování jako závěsných křížků¹⁹. Tato nesnáze se týká moravského prostředí a starších nálezů, prvotní hodnocení badatelů je pak ale přejímáno dále a je s ním, jakožto s ověřeným faktem, pracováno i v novějších studiích²⁰. V celkovém počtu 45²¹ předmětů popsanych v literatuře jako závěsné křížky je jedenáct kusů „jen“ křížovým kováním, ta tedy tvoří více než dvacet procent celého souboru moravských „křížků“. Takový podíl už považuji za natolik velký a závažný, že je potřeba na něj upozornit²².

I když je třeba, pro rozdílný historický vývoj, přistupovat k nálezům z Čech a z Moravy odděleně, bude v následujícím textu pojednáno o jednotlivých typech křížků dohromady a až v závěrečné části vzhledem k nálezovým situacím apod. odděleně.

Závěsné křížky byly rozděleny na dvě skupiny: na křížky zdobené figurální výzdobou a na křížky bez figurální výzdoby. Druhá skupina (tj. skupina křížků bez

---

¹⁸ Nálezy ze Starého Města a Uherského hradiště jsou počítané společně, jako staroměstsko-uherskohradištská aglomerace (k pojmu aglomerace naposledy Mařík 2009a, 11-12). Zvlášť by snad mohla být vydělena lokalita Uherské Hradiště – Sady a počítána jako samostatný komplex. V této studii budou ale zohledněny jen prostorové dispozice, proto je i lokalita Uherské Hradiště – Sady zahrnuta pod obecný široký termín staroměstsko-uherskohradištské aglomerace.

¹⁹ např. Poulík (1955, 336) při hledání analogii ke křížku ze Starého Města – „Špitálek“ uvádí i údajný křížek z kostrového hrobu č. 5 v Blučině (Poulík 1948, 143-144, tab. XLVIII: 1), který je ale křížovým kováním.

²⁰ Např. Z. Měřínský (2006, 652) mluví o již zmíněném křížovém kování z hr. 5 v Blučině jako o křížku; D. Frolíková-Kalischová (2003), mluví opět o křížku z Blučiny, Hrubého interpretace z kapitoly o křížkách (Hrubý 1955, 95) přijímá bez revize, atd

²¹ Uváděný počet vychází z konečné fáze tvoření katalogu. Soupis se sestává z předmětů dostupných v literatuře v době sestavování katalogu, případné nové objevy již nereflektuje.

²² V oddělení katalogu příslušejícímu k pojednávanému tématu jsou evidovány jen křížky, které autorka předkládané práce považovala za „pravé“ křížky závěsné a také další předměty, které jako závěsné křížky být použity mohly. Problematika křížových kování je zevrubně rozebrána v kapitole 3. 3.

figurální výzdoby) byla dále dělena do podskupin, byly proto vydělena skupina tzv. závěsných olovených kosočtverečných křížků, křížků jantarových a do poslední skupiny byly zařazeny všechny ostatní křížky bez figurální výzdoby.

3. 2. 8. 1. Křížky s figurální výzdobou

Křížky s vyobrazením Krista tvoří poměrně nestejnorodou skupinu. V současné době známe čtyři nálezy z Čech (z Libice nad Cidlinou, Březnice, Slaného-Kvíčku a Žatce) a devět exemplářů z Moravy (z Dolních Věstonic, Míkulčic, Starého Města a Uherského Hradiště).

S nejstarším vyobrazením Krista na kříži se setkáme vzácně už ve 2. – 3. století. Důvodem, proč se s vyobrazením Ukřižovaného nesetkáváme příliš často, by mohlo být především to, že teology raně křesťanské společnosti nebylo zobrazování Kristovy smrti na kříži doporučováno. Pro lid antického světa byla smrt na kříži spojována s těžkými přestupky zločinců a otroků (řečtí a římské heroové umírali daleko vznešenější smrtí, bohové pak byli nesmrtelní). Proto byla původně postava Krista ztotožňována a znázorňována jako postava oranta (Royt 2005, 138-139).

Zobrazení Ukřižovaného na kříži můžeme ale nejzákladněji dělit na východní a západní typ. Kristus znázorňovaný v Byzanci, Itálii a vzácně i na západě (Irsko) byl oblečený do dlouhé tuniky nebo columbia bez rukávů (občas i s královskou korunou na hlavě), tvář obklopovaly vlasy a bradka a hlava bývala nakloněna na jednu stranu (znak umírajícího). V karolinském a ottonském umění bývá Ukřižovaný zobrazován zahalený obvykle jen do bederní roušky, v monumentálním románském sochařství bývá často oblečen v dlouhé tunice. Tvář je bez bradky, hlava vztyčená. Výjevy Slunce a Měsíce jsou na některých památkách znázorňovány v antropomorfní podobě antického boha slunce Helia a bohyně Luny (Royt 2005, 138-139; Roganský 2009, 23).

Na východě se v 8. – 9. století a na západě ve století 10. objevuje Kristus se zavřenými očima. Od 11. století se čím dál tím více intenzivně zdůrazňuje Kristovo lidství: z otevřených ran na těle vytékají proudy krve a jeho tělo nese znatelné známky utrpení. Ve 13. století se v prostředí porýnských klášterů zrodilo expresivní pojetí Ukřižovaného, které se opíralo především o texty některých mystiků (Royt 2006, 139).

Dále se můžeme setkat se s několika lokálně vydělenými typy vyobrazení Krista. Římský typ znázorňuje Krista jako oranta s vousatou tváří, otevřenými očima a oblečeného pouze do bederní roušky. Jeruzalémský typ představuje Krista oblečeného a

vousatého. V Byzanci se setkáme také s tzv. redukováným typem který znázorňuje Ukřižovaného s Pannou Marií a sv. Janem pod křížem. Proto že se tento typ hodně vyskytuje v rukopisech a na počátcích mešních kánonů, je občas nazýván také jako kánonový (Royt 2005, 138-139).

Mezi nejznámější a hojně diskutované nálezy patří křížek nalezený v Uherském Hradišti – Sadech (obr. 2: 1a, b; Katalog str. 85), jde o sídlištní nález z chaty II chrámového komplexu (Galuška 1996, 112, obr. 71; Klanica 1985, 135). Spolu se dvěma stily zde byl nalezen oboustranný olověný křížek s rytinou Ukřižovaného na jedné straně a řeckým nápisem na straně druhé. A právě onen liturgický řecký nápis vzbuzuje pozornost. Výklad provedl R. Hošek (1965, 140)²³. Tato interpretace byla dlouho bezpodmínečně přijímána, polemizovat se pokusil až nedávno P. Balcárek (2006)²⁴. Který vykládá výjev zobrazený na lící straně křížku jako obraz Ukřižovaného – Pokřtěného, k aktu křtu by se měla vztahovat slova i na rubové straně²⁵ (Balcárek 2006, 45-46).

I druhý nejvýraznější křížek je sídlištním nálezem. Stříbrný exemplář pochází z areálu třetího kostela v Mikulčicích (obr. 2: 2; katalog str. 80-81) (Klanica 1993, 211-213, obr. 1: 1; Měřínský 2006, 633-636, obr. na str. 633). Zobrazuje Ukřižovaného Krista v dlouhém oděvu, nad jeho hlavou je znak X, který je snad řeckou iniciálou slova Christos a po stranách písmene se nacházejí vyobrazení snad slunce a měsíce. Mezi triádu nejlépe provedených nálezů můžeme zařadit ještě olověný křížek pocházející opět ze sídlištní vrstvy (ze zánikové vrstvy velkomoravského příkopu) ze Starého Města z polohy Na Dvorku (Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 558; Galuška 2004, 129-130, obr.

---

²³ Podle něho je nápis sestaven ze dvou křížů – vnitřního a vnějšího. Vnější kříž nese na horním břevnu nápis ΙΣ zkratka slova JÉSÚS a na dolním břevně ΧΣ znamenající CHRISTOS a slovo ΝΙΚΑ rozdělené do levého (NH) a pravého ramene (Kα) kříže pak na břevně vertikálním. Nad písmeny vnějšího kříže nelzáme starověké značky těchto nomina sacra – malé vodorovné čárky, které poukazují ke zkracování všeobecně známých slov (Balcárek 2006, 41). Nápis tedy znamená JEŽÍŠ KRISTUS VÍTĚZÍ. Vnitřní nápis je sestaven způsobem běžným na magických nápisech z amuletů, tak, že střední písmeno je trojslabičného slova je společné oběma výrazům, ty jsou tak do sebe vklíněny formálně i obsahově a vytvářejí kříž: ΦΩΣ = FOS a ΖΩΗ = ZÓÉ, SVĚTLO a ŽIVOT. Je tím míněno světlo věčné – tím je pro mrtvé Ježíš a životem opět život věčný – tedy také Ježíš. Nap písmenem Φ je v jeho prodloužení χ, původně znak zasvěcení Mithrova kultu a v křesťanství používané jako pouhý ozdobný motiv (Hošek 1965, 140).

²⁴ Domnívá se, že písmeno nad Φ není χ, jak uvádí R. Hošek, ale X (srovnatelné s X ve zkratce ΧΣ na dolním břevně) (Balcárek 2006, 41). Správnost svého tvrzení kontroluje číselnou symbolikou jednotlivých písmen nápisu. Nápis vnitřního a vnějšího kříže by tak měl stejnou číselnou hodnotu. V případě výkladu podle R. Hoška „by rovnováha kříže byla vážně porušena“ (Balcárek 2006, 47). Tento výklad mě ale nutí ke zvýšené opatrnosti.

²⁵ Např. slovo FOS – světlo znamená cesta z temna pohanství do světla křesťanství, tj. správnou cestou k dobru.

na str. 131; Měřínský 2006, 645, obr. na str. 644; v této práci obr. 2: 3a, b; katalog str. 85-86). I na tomto křížku se opakuje motiv Krista v dlouhé tunice, který je občas vykládán jako neumělá nápodoba sadského motivu (Frolíková-Kaliszová 2003, 558), na rubové straně je ale vyobrazena postava v sukni, zřejmě Panna Marie. Druhý a zatím poslední nálezy křížku zdobeného z obou stran lidskými figurami pochází z Uherského Hradiště ze stavební parcely na ulici Hradební a Františkánská (obr. 2: 6a, b; katalog str. 86), byl nalezen v zánikové vrstvě stavby ze 14. století, svým charakterem ale odpovídá křížkům starším²⁶ a bývá kladen do velkomoravského období²⁷ (Frolíková-Kaliszová 2009, 566-572). Je zdoben z přední strany postavou Krista oděnou buď v oděv s rukávy či jen do krátké sukničky. Na rubové straně je postava s roztaženýma rukama oděná v dlouhém šatě, pravděpodobně Panna Marie (ta ale bývala zobrazována s rukama v adorujícím gestu, zde je představena pouze s rukama roztaženýma). Další křížek pocházejícího u Mikulčic z hrobu č. 339 (obr. 2: 5; katalog str. 81), který patřil asi sedmiletému dítěti pohřbenému na pohřebišti u třetího kostela (Poullík 1975, 135, obr. na str. 133; Klanica 1993, 215, obr. 2: 1; Měřínský 2006, 637). Výzdobu tohoto olověného litého křížku tvoří stylizovaná postava Krista ve velmi zjednodušeném oděvu.

Další skupinu, kterou snad můžeme vydělit, tvoří křížky s výrazně stylizovaným vyobrazením Krista. Jde o bronzový křížek z Libice nad Cidlinou (obr. 5: 1; katalog str. 77) nalezený údajně při povrchovém sběru (Lutovský 1987, 22-23. obr. 1), nebo o detektorový nálezy bronzového křížku pocházející z hradiště Šance u Březnice (katastr. území Počaply; obr. 5: 3; katalog str. 77), které je spojované s historickou Bozní (Lutovský - Stolz 2001, 569, obr. 6; Profantová 2006, obr. 4). V Uherském Hradišti v Otakarově ulici byl při začistování ve svrchní části vrstvy rámcově datované do 9. - 10. století a porušené středověkým osídlením nalezen olověný křížek (Frolíková-Kaliszová 2003, 553-555, obr. 2; v této práci obr. 2: 4a, b; katalog str. 86-87). Nejnovější nálezy pocházejí ze podhradí raně středověkého Žatce, kde byl nalezen bronzový křížek (Čech 2008, 99, taf. 7:18; v této práci obr. 5: 2; katalog str. 78) a olověný křížek se stylizovaným vyobrazením pochází ze Slaného – Kvíčku²⁸ (v úplnosti nepublikováno; Mařík 2009b, 28; v této práci katalog str. 77-78).

²⁶ Od 12. století v západním umění začíná převládat zobrazení Krista, který má nohy přeložené přes sebe a probité hřebem, oděn bývá jen do roušky (Frolíková-Kaliszová 2009, 569).

²⁷ Ikonograficky jde ale asi o křesťanský křížek východokřesťanského charakteru, zřejmě provinciálního původu asi z oblastí Karpatů z 10.-11. století (Frolíková-Kaliszová 2009, 570).

²⁸ Děkuji J. Maříkovi, za ústní poskytnutí informací a představení nálezů.

Při této příležitosti musíme zmínit také tzv. křížky typu Bernhardsthal patřící mezi Z. Měřinským vydělenou skupinu kosočtverečných olověných křížků (Měřinský 1988, o typu Bernhardsthal str. 126-127). Křížky nesou abstraktně pojatou postavou Krista, jehož tělo je tvořeno plastickým mřížkováním, obličej je tvaru slzy, ruce s prsty a nohy jsou naznačeny, celý výjev je orámován dvojitou lištou. Tyto křížky známe z území České republiky z Dolních Věstonic z pohřebiště Na pískách z hrobu 481/49 (Měřinský 1988, 141, obr. 3: 10, 5: 14; v této práci obr. 3: 14; katalog str. 80) a dva poškozené z Mikulčic, z obj. č. 1053 z centrální části hradiska pochází křížek s odlomeným levým ramenem (Měřinský 1988, 141, obr. 2: 6, 5:15; v této práci obr. 3: 16; katalog str. 82) druhý vyrobený ze stejné formy byl zalezen v místech předpokládaného předhradí v obj. č. 865, který je interpretován jako kovolitecká dílna, tento křížek má odlomené pravé a horní rameno (Měřinský 1988, 141, obr. 2: 8, 5: 15; v této práci obr. 3: 15; katalog str. 82).

V poslední řadě nelze opomenout kamenný křížek pocházející z Olomouce nalezený v blízkosti původně románského kostela sv. Mořice v řemeslnicko-kupeckém podhradí. Jedná se o silně poškozené torzo křížku datovaného asi do 11.-12. století (obr. 2: 7; katalog str. 83). Křížek vyrobený ze severomoravského serpentinitu je z jedné strany zdoben velmi zjednodušeně provedeným reliéfem postavy Ukřižovaného (Bláha 2002, 224, obr. 3: 5).

3. 2. 8. 2. Křížky bez figurální výzdoby

3. 2. 8. 2. 1. Kosočtverečné

Tzv. olověné kosočtverečné křížky je skupina vyčleněná Z. Měřinským (1988), tvoří ji typické kosočtverečné závěsky, jednotné velikosti, jejichž tělo je zdobeno různými formami mřížování a které se objevují na omezené území v oblasti dolního Pomoraví, Podyjí a pokračují podél Dunaje až k Linci (Měřinský 1988, 122, 135).

Z. Měřinský vyčlenil pět typů kosočtverečných křížků, o typu Bernhardsthal bylo pojednáno již výše, na území České republiky se mimo tohoto typu vyskytují ještě křížky tzv. typu Mutěnice, Dolní Věstonice a Velké Bílovice²⁹, skupiny jsou pojmenovány podle lokalit, na kterých byly objeveny (Měřinský 1988, 122-127). Tzv.

---

²⁹ Mimo to byla na základě dvou identických hornorakouských nálezů vyčleněna ještě skupina křížků typu Windegg.

typem Velké Bílovice jsou nazvány křížky, jejichž vnitřní část je rozdělena mřížováním sedmi a sedmi navzájem se protínajících žebor, které tak vytváří 25 kosodélných plošek. Ramena jsou ukončena pětiúhelníkovými výstupky. Tyto křížky známe z pohřebiště Na pískách z Dolních Věstonic z hrobu 651/56, kde byly nalezeny tři (Měřínský 1988, 141, obr. 3:17, 19 a 5:7, 9; v této práci obr. 3: 1-3; katalog str. 80-81), na témže pohřebišti v hrobu 467/49 byl spolu se dvěma křížky typu Dolní Věstonice nalezen jeden exemplář (Měřínský 1988, 140-141, obr. 3:6, 5:6, 6; v této práci obr. 3: 4; katalog str. 79-80) a dva pocházejí z Velkých Bílovic z pohřebiště v trati „Úlehly“ z hrobu 68 (Měřínský 1988, 144, obr. 4: 18-19; Měřínský 1985a, 124, obr. 42:5, 6; v této práci obr. 3: 5, 6a, b; katalog str. 87). Všechny uvedené křížky byly odlity z jedné formy (Měřínský 1988, 122).

Tzv. typ Dolní Věstonice jsou křížky zdobené písmenem Ω uprostřed. Známe je jen z jediné lokality, z pohřebiště v Dolních Věstonicích Na pískách z hrobu 467/49 (obr. 3: 7, 8; katalog str. 79-80), kde byly nalezeny spolu s křížkem typu Velké Bílovice (Měřínský 1988, 140-141, obr. 3:7-8, 5:10-11, 6).

Tzv. typ Mutěnice se vyznačuje zkosením okrajů, které uprostřed křížku tvoří vnější žebro a vytvářejí kosodélný prostor, který je vyplněn dvěma trojicemi žebor tvořících mřížku o 16 kosočtvercových polích. Ramena jsou ukončena pětiúhelníkovým rozšířením. Tyto křížky známe z lokality Mutěnice-Zbrod z objektu č. 15 (Měřínský 1988, 143, obr. 2:29; Klanica 2008, 222-223, 32-33, obr. 17:5; v této práci obr. 3: 9; katalog str. 82), tři křížky byly nalezeny v Prušánkách v hrobě č. 103 (Měřínský 1988, 143, obr. 2:26-28, 5:3-5; Klanica 2006, 103-104; v této práci obr. 3: 10-12; katalog str. 83-84) a jeden pochází z Velkých Bílovic z pohřebiště v trati „Od Čejkovska“ z hrobů porušených v roce 1978 (Měřínský 1988, 143-144, obr. 4:9, 5:2; v této práci obr. 3: 13; katalog str. 86).

Vnitřní mřížování bychom snad mohli interpretovat jako stylizovanou, abstraktně pojatou postavu Krista, poněvadž stejným mřížováním je zdobeno tělo Krista vyobrazené na křížcích typu Bernhardsthal (Měřínský 1988, 126). Křížky mohou být dávány do souvislosti s působením západních misií, které se v daném území pohybovaly (z bavorského Podunají, severně od Dunaje na Velkou Moravu) a mohly by tak být křestními křížky (Měřínský 1988, 135 i s další literaturou).

3. 2. 8. 2. 2. Jantarové

Zvláštní skupinu mezi nálezy tvoří křížky jantarové. Jde o nálezy z jedné lokality (Libice) v Čechách a dvou (Olomouc a Kroměříž) na Moravě. Jantar byl již od pravěku vysoce ceněnou surovinou, hodnotným importovaným zbožím (Krumphanzlová 1970, 106; Chybová 2009, 63; o jantarové stezce v pravěku viz Čižmářová – Měchýřová 1997). Tzv. jantarová stezka byla ale možná již za doby stěhování národů, určitě jistě však po příchodu Slovanů, přerušena a plynula zřejmě jinudy. Dokladem toho je skromný výskyt jantaru na Velké Moravě i v Čechách, kde se po nástupu kostrového ritu jantar v hrobech nenachází a začíná být uplatňován opět až od 10. století (Krumphanzlová 1970, 109-111).

První jantarový křížek nalezený v České republice pochází z Libice nad Cidlinou, byl nalezený v dětském hrobě č. 159 (Turek 1978, 62-64, tab. 11: 1; Turek 1976, 270; v této práci obr. 5: 9; katalog str. 76). Křížek s mírně se rozšiřujícími rameny byl vyroben vyříznutím z destičky. Na jedné straně je zdoben geometrickou výzdobou tvořenou ondřejskými křížky umístěnými na každém rameni, ramena jsou přitom oddělena jemnou rýžkou. Jantarové křížky známe z Pobaltí, z území Polska i Ruska, kde se ale objevují především od konce 11. do 13. století (častěji ve století 12. a 13.) v tomto kontextu je libický křížek, datovaný do 10. století, vzácností (Krumphanzlová 1970, 113-114).

O něco mladší jsou další dva nálezy jantarových křížků. Z Olomouce z Biskupského náměstí z vrstvy datované do 11. až 12. století pochází fragment závěsného jantarového křížku, který by snad mohl být zdejším výrobkem z pobaltské suroviny (Bláha 2002, 224, obr. 3:6; o obchodu s Pobaltím Bláha 1998, 147; v této práci obr. 5: 10; katalog str. 83). Výborně zachovaný, téměř neporušený jantarový křížek pochází z Kroměříže, ze sídlištní vrstvy z parcely na rohu ulic Vodní a Ztracená (obr. 5: 11a, b; katalog str. 81). Křížek je datován do 11./12. až 13. století (Chybová 2009, 64, obr. na str. 64).

3. 2. 8. 2. 3. Ostatní křížky bez figurální výzdoby

V současné době známe pět exemplářů nezdobených křížků ze tří lokalit v Čechách a deset křížků z Moravy ze sedmi lokalit.

Největší koncentraci těchto křížků zaznamenáváme v oblasti Starého Města. Z pohřebiště v poloze Na valách by podle V. Hrubého (1955, 95) měly pocházet křížky

z pěti hrobů, na základě katalogu (Hrubý 1955) dokonce z šesti. Rozhodnout jen podle fotografií, které z nich můžeme skutečně považovat za závěsné křížky, je problematické. V dětském hrobě 243/AZ byl pod lebkou nalezen křížek z bílého kovu zdobený granulací (Hrubý 1955, 264, 391, tab. 34: 9; v této práci obr. 4: 1; katalog str. 84) a z mužského hrobu 266/49 pochází železný křížek nalezený u pasu (Hrubý 1955, 453, tab. 62:9; v této práci obr. 4: 2; katalog str. 84)³⁰. U všech ostatních nálezů popsaných jako křížky je již potřeba zvýšené opatrnosti³¹. Olověný křížek z dětského hrobu 4/48 (obr. 4: 3; katalog str. 84) nebyl opatřen ouškem (hodnoceno podle vyobrazení Hrubý 1955, 264, 409, tab. 56: 1), podle dokumentace není možno rozhodnout, zda jede o křížové kování, nebo závěsný (?) křížek³², ostatní nálezy považují za křížová kování³³. Další dva křížky ze Starého Města známe z osady I: z objektu 77 pochází železný (Hrubý 1965: 378, obr. 16: 12; v této práci obr. 4: 4; katalog str. 85) a z příkopu II z objektu 119 olověný (Hrubý 1965, 228, 380, obr. 84: 5; v této práci obr. 4: 7; katalog str. 85). Jeden olověný křížek byl nalezen v hrobě 27 na pohřebišti u kostela v trati Špitálky (obr. 4: 5; katalog str. 84), kde byla pohřbena žena (Poullík 1955, 324, obr. 25: 5).

Nezdobené závěsné křížky byly nalezeny ještě v Břeclavi-Pohansku v objektu 42 (obr. 4: 6; katalog str. 79) u velmožského dvorce, kde se nacházel polotovar olověného křížku (Dostál 1975, 227, 283-284, tab. 56: 23; Dostál 1980, 155), bronzový křížek byl nalezen v Dolních Věstonicích v hrobě 494/49 (obr. 4: 8; katalog str. 80) („Výkopové deníky – dr. Rudolf Tichý – Dolní Věstonice-Písky 1954-1959“)³⁴ a dnes ztracený olověný křížek byl objeven ve Ždánicích (Dostál 1966, 56; v této práci katalog str. 87). V Olomouci v Michalské ulici byl nalezen bronzový křížek ruského původu (obr. 4: 9;

---

³⁰ Přestože nemůžeme jen podle vyobrazení vyvrátit interpretaci předmětu jakožto závěsný křížek, je mezi závěsné křížky počítán. Podezřelý je ale materiál, ze kterého byl křížek vyroben – železo, i pozice v hrobě, kde byl nalezen (u pasu zemřelého). Obě uvedené skutečnosti vybočují z reality ostatních nálezů.

³¹ Z dívčího hrobu 238/49 pocházel bronzový (nedochovaný?) závěsek (křížek?) nalezený mezi korály náhrdelníku. V textu (Hrubý 1955, 95) až ale tento křížek uváděn není a neexistuje ani obrazová dokumentace, proto tento křížek mezi závěsné křížky počítat nebudeme.

³² Přestože nemůžeme jen podle vyobrazení poupravit interpretaci předmětu jakožto závěsný křížek je, byť s jistou zdrženlivostí, mezi závěsné křížky počítán. S největší pravděpodobností bude ale křížovým kováním. Podle vyobrazení se zdá, že je vyroben ze dvou přes sebe přeložených obdélných plechových destiček, které jsou uprostřed spojeny - tvoří vypouklinu.

³³ Údajné křížky z hrobů 309/49 a 278/AZ byly všechny nalezeny v horní části těla (po levé stavě lebky, u pravé ramenní kosti). Dva křížky z hrobu 309/49 jsou nepochybně křížovými kováními (zachováno i se zbytky podložky). Trochu problematický je nález z hrobu 278/AZ, u kterého je v katalogu napsáno, že ve všech čtyřech ramenech byly perforované otvory, jako takový by byl křížovým kováním, V. Hrubý (1955, 394) ale uvádí, že byl opatřený i ouškem na zavěšení.

³⁴ Děkuji Š. Ungermanovi za poskytnutí dokumentace.

katalog str. 83) datovaný do 11. století (Bláha 1984, 144, obr. 1; tentýž 1998, 146, obr. 6: 3).

Z Olomouce známe zatím také jediný nález odlévací formy na křížky. Jde o kamenný kadlub na odlévání prostých křížků (obr. 1: 11), který pochází z výplně objektu 238/96 na nádvoří Tereziánské zbrojnice a je datován podle ostatních nálezů do doby kolem roku 1200 (Bláha 1998, 148-149, obr. 6: 2).

Z Čech známe křížky bez figurální výzdoby z Litoměřic, kde byly nalezeny dva bronzové, pocházející z kostrových hrobů kdesi na Mírovém náměstí (Zápotocký 1965, 338, obr. na str. 327; v této práci obr. 5: 7, 8; katalog str. 77). Dva duté křížky ze stříbrného plechu se nacházely v depotu šperků ze žateckého podhradí (Bubeník 1988, 166, tab. CCXXI: 1, 2; v této práci obr. 5: 5, 6; katalog str. 78)³⁵. Stříbrný plechový křížek byl nalezen na čele ženy pohřbené pod mohylou u Želének (Sklenář 1985, 67-68, obr. 7a; Turek 1963, 224-226; v této práci obr. 5: 4; katalog str. 78-79), není tedy typickým závěsným křížem³⁶, mohl být snad původně připevněn na plachetku ryjící tvář zemřelé (Charvát 1999, 16). S podobnými plechovými kříži se setkáme v langobardském prostředí (Charvát 1995, 14).

3. 2. 8. 3. Předměty druhotně použité jako závěsné křížky (?)

Konečně je třeba upozornit také na dva druhotně užitá předměty, které mohly být sekundárně použity jako závěsné křížky. První z nich je fragment bronzového zlaceného křížového kování pocházející původně z Moravy a nalezený na Budči v dívčím hrobě č. 71 na pohřebišti u rotundy sv. Petra a Pavla (Šolle 1980 bez obr.; obr. např. Šolle 2001, obr. 5a, b; v této práci obr. 4: 9; katalog str. 76). Kování bylo původně zdobeno maskami s plastickými obličejí na ramenech kříže, střed tvoří vypouklá homole. Po odlomení dvou ramen byla ve středové části druhotně vyvrtána dírka, kterou byl provlečen drátek pro zavěšení na náhrdelníku. Analogický nález kompletního kování známe z Mikulčic (Poullík 1975, 95-96, 122, obr. 23: 1; v této práci obr. 4: 11), obdobný nález bronzového pozlaceného kování pochází také z Chorvatska ze ženského hrobu č. 324 z Nin-Ždrijac (Zadar) (Petrinec, M. 2010, 197, fig. 7; Belošević 2007, 232, fig. 6:6,

---

³⁵Tyto dva křížky bývají literaturou počítány mezi pektorální kříže západního původu (např. Krumphanzlová 1971, 428; Profantová – Stolz 2007, 124). Enkolpion je definovaný jako křížový relikviář, dvojdílná dutá schránka (např. Kolník 1994, 126 atd.). Žatecké křížky jsou sice duté a původně snad opatřené ouškem na zavěšení, nenalezla jsem ale nikde zmínku o otevíratelnosti-možnosti relikvií vyjmout, popř. vyměnit. Z toho důvodu jsou počítány mezi závěsné křížky, nikoli enkolpia.

³⁶I přesto, že nešlo o závěsný křížek (bez stopy po závěsném oušku), ho mezi křížky počítáme. Považujeme ho za křížek v křesťanském smyslu.

tab. CIV: 5, CXXXVIII). Předmět nalezený na Budči ztratil svůj původní funkční i sémiotický význam a byl použit jako závěsek na náhrdelníku (Šolle, 1980, 266; Košta 2010, 136). Původní křížový tvar byl odlomením potlačen a předmět mohl být nošen jako amulet zdobený maskami.

Jako závěsný (křesťanský) křížek mohlo být potenciálně použito i laténské opaskové kování nalezené v dětském hrobě č. 364/55 na pohřebišti v Dolních Věstonicích-Na pískách (Ungerma 2007a, 223, obr. 1; Ungerma 2007b, 125, 128; v této práci obr. 1: 9; katalog str. 79). Jedna strana kování má křížový tvar, na druhé straně je neúplné očko, toto očko směřovalo v hrobě směrem k lebce. Je proto možné, že kování sloužilo jako závěsný amulet (křížek?) a očko se nedochovalo z toho důvodu, že bylo nošením opotřebované.

3. 2. 8. 4. Hodnocení

Zaměříme se nyní na vypovídací možnosti artefaktů a jejich nálezových kontextů. V první řadě se můžeme podívat na vazbu závěsných křížků na centra. Hned v první fázi hodnocení se setkáme s problémem definice centrálního a venkovského osídlení a pohřebišť. Naše poznání center je obecně důkladnější, než znalost struktur mimo ně. Nezbytné je také vědomí, že se situace mohla případ od případu značně lišit. Abych se vyhnula sporům plynoucím s přesného vymezení pojmů, stanovila jsem si pro tuto práci vnitřní dělení. Za centrální osídlení považuji velká opevněná centra s bohatými pohřebišti, kde přítomnost elit stěží zpochybníme. Důležitý pro hodnocení bude výskyt křížků v samotném jádru těchto sídel a v jejich přímém, nejbližším zázemí. Území v blízkosti do 2 km, kde lze předpokládat sídelní aglomeraci vázanou k centrální lokalitě, (při vědomí, že jde o uměle vytvořený konstrukt) bude hodnoceno jako centrum. Nálezy z lokalit, které leží ve větší vzdálenosti od center, budou počítány jako venkovské – necentrální (mapa 4).

Otázka přítomnosti elit ve venkovském prostředí, indikovaná převážně existencí zbraní, bude ponechána stranou, nemusí zřejmě odpovídat skutečnosti (Klápště 1994, 137-140). Osídlení sice související s centrem, nacházející se v jeho blízkosti a zajišťující snad hospodářské zázemí a chod hradiště považuji za osídlení necentrální. Zejména proto, že lidé tam žijící zjevně mezi elitu nepatřili, naopak byli zřejmě nějakým způsobem přinuceni podílet se na chodu hradiště (k diskuzi o zázemí hradisek a tzv. služebné organizaci naposledy Dresler-Macháček 2008; Macháček 2008 pro

Pohansko u Břeclavi). Pro přehlednost bylo použito opět tabulky, která reflektuje údaje plynoucí z mapy 4.

Lokalita	centr. lokalita		počet. kusů	nález. celků
	ANO	NE		
Břeclav – Pohansko	X		1	1
Dolní Věstonice	X		9	5
Kroměříž	X		1	1
Mikulčice	X		4	4
Mutěnice		X	1	1
Olomouc	X		3	3
Prušánky		X	3	1
Staré Město-Uherské Hradiště	X		10	10
Velké Bílovice		X	3	2
Ždánice		X	1	1

Tabulka. č. 3. Lokality s nálezy křížků na Moravě, vyznačena centrální a necentrální sídla, počet kusů a počet nálezových celků na lokalitě.

O pozici významných center na Moravě jako jsou Mikulčice, Staré Město, Pohansko u Břeclavi nebo Olomouc nemusíme diskutovat (výskyt křížků na Moravě mapa 3). Diskuse může samozřejmě proběhnout v případě pohřebiště v Dolních Věstonicích-Na pískách. Š. Ungerman (2007b), který pohřebiště zpracovával jako svou disertační práci, předpokládá, že na pohřebišti pohřbívali obyvatelé několika menších osad z okolí (Ungerman 2007b, 215). Stejně tak zde mohli být pochováni lidé z jedné větší osady nebo hradiště. V bezprostřední blízkosti pohřebiště se nacházejí dvě hradiště (mapa 5): Petrova louka u Strachotína datované Z. Měřínským do velkomoravského období (Měřínský 1985c, 216 s lit.; Měřínský 1985b; ale za ne zcela potvrzené toto datování považuje R. Procházka 2009, 227-228) a hradiště Vysoká zahrada u Dolních Věstonic osídlené podle Z. Měřínského nejpozději ve 2. polovině 10. století (Měřínský 1985c, 206 s lit.), starší osídlení tohoto hradiště nejsme schopni za současného stavu výzkumu ani vyloučit ani potvrdit. Hradiště nicméně bývá obvykle datováno rámcově až do 1. poloviny 11.-12. století (Procházka 2009, 134 i s další literaturou). Námitku Š. Ungermana (2007b, 216), že ještě neznáme z raného středověku hradiště, kde by obyvatelé nepohřbívali v jeho areálu, ale v poloze ležící v blízkosti, hodnotíme jako nepodloženou, vzhledem ke špatnému stavu zpracování obou blízkých hradišť. Nápadná

je na pohřebišti v Dolních Věstonicích-Na pískách spíše nepřítomnost honosně vybavených hrobů, které známe z jiných center. Je ale možné, že místní elity pohřbívaly jinde. Navíc pohřebišť bez hradiště z raného středověku známe, příkladem jsou nekropole v Rajhradě a Rajhradcích. Zajímavým prvkem dolnověstonického pohřebiště je vysoká koncentrace křížků, které byly nalezeny ve čtyřech hrobech³⁷ (potažmo v pěti, budeme-li i laténské kování počítat jako potenciální křížek), což je počet jinak se objevující jen na centrálních lokalitách. Pro blízkost hradišť a potenciální možnost příslušnosti k nim počítáme v této práci pohřebišť v Dolních Věstonicích-Na pískách mezi centrální lokality.

Kroměříž byla ve velkomoravském období pouhou osadou, po pádu Velké Moravy z tohoto základu vyrostlo zřejmě počátkem 11. století správní centrum chránící brod přes řeku Moravu, které bylo hradeckým sídlem s velkofarním kostelem (Chybová 2009, 67, 70). Stejně tak tomu bylo v případě Olomouce, jejíž vzestup můžeme sledovat v 10. století (např. Bláha 1998, 144), kdy si po devastaci jihu země Maďary udrželo střední a severní Pomoraví jistou stabilitu. S tím také souvisí možná lokalizace údajného biskupského sídla v 10. století do Olomouce (např. Jan 2006, 258). Olomouc a snad i Kroměříž můžeme počítat za jakési pokračovatele moravské tradice, s tím by souvisela tak datace křížků nalezených v Kroměříži a Olomouci až do 11. století.

Z uvedených údajů vyplývá, že se velkomoravského období týkají nálezy z osmi lokalit, z toho čtyři jsou stanovenými kritérii hodnoceny jako venkovské (pohřebišť v Mutěnicích, v Prušánkách, ve Velkých Bílovicích a trochu sporný nález, dnes ztracený, pocházející údajně ze Ždánic). Odlišná je ale intenzita výskytu nálezů, zatímco z centrálních lokalit známe přítomnost křížku z 20 odlišných nálezových situací (24 kusů), z prostředí hodnoceného jako venkovské pocházejí křížky v počtu osmi kusů pouze z pěti nálezových situací. Ve dvou případech se setkáme s nálezy povelkomoravskými (Kroměříž a Olomouc).

Situace v Čechách se jeví mírně odlišně. Viz tabulka č. 4 (mapa 2).

---

³⁷ Při přítomnosti dvou a více křížků v jednom náhrdelníku, je třeba počítat s tím, že tento koliér tvořil celek entit navlečených na společné šňůrce, tedy jakoby jeden předmět.

lokality	centr. lokalita		počet kusů	nález. celků
	ANO	NE		
Budeč	X		1	1
Libice nad Cidlinou	X		2	2
Litoměřice	X		2	1
Počaply	X		1	1
Slaný		X	1	1
Žatec	X		1	1
Želénky	X		1	1

Tabulka. č. 4. Lokality s nálezy křížků v Čechách, vyznačena centrální a necentrální sídla, počet kusů a počet nálezových celků na lokalitě.

Kromě lokality Slaný – Kvíček, můžeme ve všech případech mluvit o nálezech pocházejících z centrálních míst (mohyla v Želénkách je hypoteticky kladena do souvislosti s nedalekým zabrušanským hradištěm). Tyto lokality existovaly již v 9. století (Čtverák - Litovský - Slabina - Smejtek 2003, 174-177, 185, 241-242, 351-352, 362). Známe tedy osm nálezů křížků pocházejících ze sedmi rozdílných nálezových celků ze šesti centrálních lokalit a jeden artefakt z necentrálního místa.

V tomto kontextu je třeba upozornit na fakt vycházející z nálezového kontextu předmětů. Není jisté bez náhody, že mladší nálezy pocházejí z nehrobových kontextů. Můžeme předpokládat, že reflektovaná situace odráží skutečnost pozorovanou v západní Evropě. S výskytem bohatých hrobů a křesťanských předmětů v hrobových kontextech se setkáváme vždy jen v první fázi christianizace. Tento proces úzce souvisí se stabilizací soudobé společnosti a projevuje se postupným úbytkem hrobové výbavy v době, kdy již měla elita sociální stabilitu zajištěnou. Vývoj pozorovaný v centrálních částech francké říše již v 6. století (viz Böhme 1996) se zřejmě do prostředí Moravy a také Čech dostává se zpožděním.

Hledat odpověď na otázku zda lidé nosící křížky patřili k elitě a hodnotit nálezy (u kterých by to bylo možné) podle bohatství ostatní hrobové výbavy se jeví jako bezpředmětné, můžeme předpokládat, že jde o situaci lokálně a časově značně proměnlivou (viz např. Böhme 1996) navíc vkládání předmětů do hrobů bylo jen jedním

z faktorů reprezentace bohatství a postavení³⁸. Na druhou stranu odráží hrobový celek hmotný pozůstatek daleko většího spektra lidského chování. V potaz nepřichází jen osobnost zemřelého, ale také skupina lidí, která mrtvého pohřbívá a lidé pohřbu jen přihlížející, v neposlední řadě také majetkové vybavení pohřbívající komunity (viz např. Schülke 1999/2000, 114) všechny tyto entity musejí být uspokojeny.

Příhodnější bude, podívat se na výskyt křížků vzhledem k pohlaví zemřelého, kterému byl artefakt dán do hrobu.

---

³⁸ Každá společnost popřípadě skupina lidí mohla svou mohoucnost a vztah k majetku vyjadřovat jinak. Extrémním případem může být například rituál potlače, který disponuje s obrovskými majetky, ale po kterém by archeologicky nezbyly žádné doklady viz Mause 1999, 14-16.

lokality	pohlaví			neurčeno
	dítě	žena	muž	
Břeclav – Pohansko				X
Dolní Věstonice-hr. 364/55	X			
-hr. 481	X			
-hr. 467/49	X			
-hr. 493/41	X			
-hr. 651/56	X			
Kroměříž				X
Mikulčice-hr. 339	asi 7 let			
-obj. 865				X
-obj. 1053				X
-u 3. kostela				X
Mutěnice				X
Olomouc -Michelská ul.				X
-u kostela sv.Mořice				X
-biskupské nám.				X
Prušánky	X			
Staré Město-Uherské hradiště				
-St.M. „Valy“, hr. 4/48	asi 1 rok			
-St.M. „Valy“, hr. 243/AZ	X			
-St.M. „Valy“, hr. 266/49			X	
-St.M. „Špitálky“, hr. 27		X		
-St.M. „Na dvorku“				X
-St.M. Osada I, obj. 77				X
-St.M. Osada I, obj. 119				X
-Uher. Hr. – Hradební/Frant.ul.				X
-Uher. Hr. - Sady				X
-Uher. Hr. - Otakarova ul.				X
-Uher. Hr. - Sady				X
Velké Bílovice-hr. 68		X ³⁹		
-hr.z trati „Od Čejkova“				X
Ždánice				X

Tabulka č. 5. Lokality s nálezy křížků na Moravě s uvedením pohlaví pohřbeného jedince (předpokládaný věk uváděn v případě, že tato informace byla dostupná)

³⁹ Dle nákresu hrobu (Měřínský 1985, 124) se můžeme domnívat (za předpokladu, že je měřítko, ve kterém jsou hroby kresleny, v publikaci stejné), že mohlo jít o pohřeb spíše dospělého jedince či dospívajícího, měřícího přibližně 160 cm, subtilnější postavy. Pohlaví odvozujeme od výbavy zemřelého (zbytek náušnice)

lokality	pohlaví			neurčeno
	dítě	žena	muž	
Budeč	(děvče)			
Libice nad Cidlinou-hr.159	(děvče)			
-západní okraj hradiště				X
Litoměřice				X
Počaply				X
Slaný	X			
Žatec				X
Želénky		X		

Tabulka č. 6. Lokality s nálezy křížků v Čechách s uvedením pohlaví pohřbeného jedince.

Z tabulek 5 a 6 vyplývá, že artefakty ze 37 nálezových celků můžeme jen v šestnácti případech zkoumat ve vztahu k pohlaví jejich nositelů. I z tohoto skromného počtu vychází jasná preference dětských hrobů dokonce ve 12 případech (pakliže šlo určit pohlaví zemřelého jedince, jedná se o hroby dívčí). Ve třech případech byla s křížkem pohřbena žena a jen v jednom muž⁴⁰.

O závěsných křížcích se uvažovalo jako o křížcích křesťanských – o předmětech, které byly pokřtěným dány při křtu a měly křest připomínat (viz Měřínský 1988, 135). Křest ale podstupovali dospělí, kteří demonstrovali své rozhodnutí odříkáním Modlitby Páně (Otčenáše) a Vyznání víry (Creda), které byly nezbytnou podmínkou pro udělení křtu (Vavřínek 2001, 305). Tuto skutečnost můžeme jen stěží předpokládat u dětí. Děti naopak patřily v archaickém prostředí k nejvíce ohroženým jedincům, kvůli tomu vznikala také zvýšená potřeba chránit je proti nepříznivým zlým silám. Z toho důvodu byly děti opatřovány ochrannými amulety (dětským ochranným amuletům na pohřebišti v Dolních Věstonicích Na pískách se věnoval Unger 2007a; o magii zvuku Smetánka 2003, 11-17). Těmito amulety je opatřovaly asi jejich matky, právě ženám je raně i vrcholně středověkými autory přisuzován zvláštní um a dokonalost, které dosahovaly v oblasti magie (Gurevič 1996, 181). Povrchně přijatá křesťanská víra se ve vědomí tehdejších lidí skloubila s předkřesťanským folklórem (Gurevič 1996, 443-444), proto mohly být děti opatřeny i křesťanskými křížky, které měly ještě znásobit ochranu

⁴⁰ Ne příliš jistý nález z hrobu 266/49 nalezený u pasu zemřelého a navíc vyrobený ze železa, který křížkem být nemusí (viz pozn. 12).

dítěte. Mohly být používány společně v kombinaci s dalšími amulety pro zajištění úplnější ochrany (např. dítě z hrobu 467 v Dolních Věstonicích-Na pískách pohřbené s dvěma křížky a kaptorgou na náhrdelníku Poulík 1948-50, 167-168).

Uvedená fakta by svědčila o tom, že křesťanství bylo přijato jen povrchně a že si křesťanská víra našla ve vědomí lidu spojitost s předkřesťanským folklorem, do kterého byla začleněna (viz např. Gurevič 1996, 443-444). Nejinak tomu bylo koneckonců po celý středověk i novověk (viz. např. Zíbrt 1995, 44-52; k zákazům amuletů se vyjadřuje homiliář opatovický Hecht 1863, např. 74; dokladem může být také ukázka obyvatel vesničky Montailou, kteří přijali albigenské kacířství zřejmě hlavně kvůli svému strachu před posmrtnou záhubou viz Ladurie 2005, nebo spor vedený s furlanským mlynářem v 16. století, který sice ukazuje celkem podrobnou znalost církevní problematiky prostým člověkem, podanou ale lidovým jazykem viz Ginsburg 2000).

3. 3. Předměty jiné funkce (praktické, dekorační) s křesťanskou tematikou (skupina II)

V této kapitole budeme pracovat se skupinou II. dříve vyčleněnou v kapitole 3.

První otázka kterou si můžeme položit zní, proč byly předměty jako křesťanské interpretovány. Pro přehlednost bude opět použito tabulek. V tabulce č. 7 byly vyčleněny předměty do dvou skupin. Do první skupiny byly zařazeny předměty hodnocené jako křesťanské pro tvarovou podobnost, do druhé skupiny patří předměty zdobené křesťanským motivem.

předmět	v křesťanském kontextu hodnocen	
	pro tvarovou podobu	pro výzdobu
bohatý opasek	X	X
gombík		X
kovové perly		X
křížová kování	X	X
meč		X
náušnice		X
ostruhy		X
prsten		X
vědro		X
záušnice	X	
značka na Ke		X

Tabulka č. 7

Z tabulky 7 je patrné, že převážná většina kategorií předmětů byla do seznamu zařazena pro výzdobný motiv. Jen v omezeném množství můžeme mluvit o předmětech, které se již svým tvarem připodobňují něco ze světa spojovaného s křesťanstvím.

Ikonografická hodnocení výjevů jsou pro období starší fáze raného středověku na našem území dosti sporná a nejednoznačná. Na otázky, odkud pochází pravzor, předstupy a matrice a odkud byla čerpána inspirace pro provedení výzdoby, většinou nedovedeme odpovědět. Můžeme stejně tak hodnověrně předpokládat, že konkrétní výjevy (např. rostlinné motivy, ptáčci atd.) pocházejí z iluminací, a tedy že jsou opravdu spjaty s křesťanským světem a myšlením, stejně důvodně a oprávněně bychom ale mohli uvažovat o tom, zda motiv nepochází např. z nějaké drahé byzantské nebo

středoasijské tkaniny, a která zajisté sama o sobě, bez hlubokého myšlenkového procesu spojeného s novou vírou, mohla představovat vhodný zdroj inspirace. Tkaniny s podobnými výjevy jsou známy pro prostředí raného středověku, u nás, ale až na výjimky, nejsou doložitelné. Navíc jsou samozřejmě motivy zvířat a rostlin, spojené i s předkřesťanskou myšlenkovou sférou. Archeologické nálezy o mystériu víry vypovídají jen obtížně. Téměř nerozklíčovatelným tajemstvím ale zůstává, jak k tomuto problému přistupovat a jak číst, poněvadž interpretace je značně složitá (Renfrew 1994, 49).

3. 3. 1. Kříže tepané, ptáček, beránek

Zevrubná práce s kategoriemi může být značně zavádějící. Podíváme se tedy na některé z kategorií předmětů podrobněji.

Problematika granulovaných křížků na náušnicích a kovových perlách již byla zmíněna výše. Nebudu se jí tedy více věnovat. Jinak je tomu u nálezů gombíků z hrobu 113a ze Staré Kouřimi (Šolle 1966, 268, obr. na s. 81, tab. XXVIII), popřípadě z Prahy – Královské zahrady (Tomková 2006, 7, obr. 1/4: 3). Na těchto předmětech nalézáme kříže tepané, které jsou vyděleny od okolního výzdobného motivu. Takové kříže jako křesťanské hodnotit můžeme. Podobným způsobem byly hotoveny i některé velkomoravské gombíky zdobené motivy ptáčků pocházejícím např. z Mikulčic z areálu 12. kostela z hrobu 714 (Poulík 1985, 29, obr. 11), nebo beránka z Mikulčic z hrobu 64 u čtvrtého kostela (Poulík 1975, 93, tab. 60: 1). Zvířata byla opět vyobrazena do volného pole, vyděleného od okolního prostoru. Poněkud sporná mi připadá interpretace zvířat z gombíků z hrobu 64 od čtvrtého kostela jako hladké figury beránka. Může představovat stejně tak i jiné schematicky pojednané zvíře. Problematické je i hodnocení ptáčka se smyslu křesťanského ztvárnění duše – holoubka. Motiv ptáčka může představovat opět jen ptáčka. I u těchto motivů se ale nabízí otázka, odkud pochází pravzor námětu (viz výše).

3. 3. 2. Beránek ze Staré Kouřimi

Na lokalitě Stará Kouřim v hrobě 106b byla nalezena garnitura šesti nákladných náušnic se závěsky (podrobný popis náušnic a dalšího inventáře Šolle 1966, 266, obr. na s.153, tab. XLVI-L). Dvojice párových náušnic byla na centrálním místě na spodním oblouku zdobena figurkou, která představuje beránka stojícího na dvojité „mitrovité“

základně. Beránek je pokládán za výrazný symbol křesťanství. Druhý pár náušnice je zdobený centrálním tzv. „mitrovitým“ motivem s vytepaným okvětím na vrcholu. Jedna z náušnic tohoto páru nese na centrálním motivu z jedné strany šesticípé hvězdice a z druhé strany nestejně velké jemně granulované křížky. Druhá náušnice je z obou stran pokryta drobnými granulovanými trojúhelníčky. Oba páry náušnic jsou v literatuře při otázce křesťanských výjevů často zmiňovány, hlavně kvůli vyobrazenému beránkovi (např. Krumphanzlová 1971, 434; Měřínský 2006, 641). Zavádějící je označení centrálního motivu jako tzv. „mitrovité“ objekty, které svým pojmenováním navozují představu spojení s církevním světem, ještě umocněné granulovanými křížky a figurkou beránky objevující se v soupravě. Obřadní pokrývka hlavy vysokých církevních představitelů zvaná mitra dostala svůj stávající tvar (tj. jakýsi jehlan) až zhruba ve 12. století, předtím měla tvar kuželovitý dělený odpředu dozadu žlábkem (Baleka 1997, 225). Zajímavé je také, že výzdoba granulovaných křížků se objevuje jen na jedné z náušnic. Zobrazené křížky tedy zřejmě nebyly to nejdůležitější (viz výše – výjevy granulovaných křížů). Jediné co odkazuje ke křesťanské symbolice je tedy figurka beránka. Jeho prvotní předloha mohla skutečně vycházet z křesťanského konceptu, tzv. kouřimskou kněžnou ale mohly být náušnice nošeny jen pro svou vysokou estetickou hodnotu a prestiž.

3. 3. 3. Záušnice

Podle některých autorů mohla s křesťanstvím souviset esovitá klička na esovitých záušnicích (poprvé Borkovský 1956, 150; Krumphanzlová 1971, 427, 431, 436). I. Borkovský považuje esovité zakončení za symboliku „S“ - motiv převzatý ze zkratky IHS – Kristova monogramu. Ovšem formální podobnost mezi esovitými záušnicemi a eucharistií „která se vyskytuje v západoevropském raném středověku a nazývá se corona“ (Sommer 2001, 50-51) je diskutabilní. Sám fakt, že se záušnice ukončené esovitou kličkou objevují zároveň s vlnou christianizace, nepovažuji za dostatečně důvodný pro spojení těchto dvou souběžně se objevujících jevů. Považuji za těžko představitelné použití esovitého ukončení jako „propagační christianizační“ pomůcky. Dá se uvažovat, že soudobé šperkařství vycházelo z jiných konceptů, než křesťanských (nesouhlas s Borkovského tezí např. Tomková 2005, 259).

3. 3. 4. Křížová kování

Předměty, které již svým tvarem připomínají kříže, jsou křížová kování, ve většině případů je ale vztah jejich formální podoby ke křesťanskému kříži zavádějící, poněvadž byla tímto způsobem vyrobena především z funkčního hlediska. Některá kování jsou dokonce zdobena křížovým motivem, často jde ale o motiv ondřejských křížů např. na křížovém kování z Olomouce z Křížkovského ulice (Bláha 2001, 52, obr. 10: 3). Zda skutečně můžeme motiv „X“ považovat za ondřejský kříž ve smyslu křesťanské víry je sporné a neověřitelné. Nemůžeme ovšem vyloučit, že některá křížová kování skutečně z křesťanské tematiky vycházejí. Nejpádnejším příkladem, že existovala i taková, je exemplář z pozlaceného měděného plechu nalezený v Mikulčicích na pohřebišti u III. kostela v hrobu 400 (Pouлік 1975, 125). Ve středu kování je vytepaná postava oranta, která přesahuje i do prostoru horního ramene, pod postavou jsou znázorněné slabě viditelné ryby, zbylá ramena jsou vyplněna ornamenty. Jiné kování z bronzového plechu pochází opět z Mikulčic a bylo nalezeno v destrukci 12. kostela. Je zdobené rytou postavou představující pravděpodobně Krista (Kaván 1993, 193-201, obr. 1; Kavánová 2001, 209-210, obr. 8). Vzhledem k tomu, že existují i křížová kování bezvýhradně zdobená křesťanskou tematikou, nabízí se i představa, že některá další křížová kování nemohla s křesťanským křížem souviset. Co vyjadřovalo pozlacené bronzové křížové kování zdobené reliéfními maskami nalezené v areálu V. Mikulčického kostela je otázkou diskuze. Podle L. Roganského (2009, 34) by mohlo, kvůli vyobrazení hlaviček – ztvárňujících Krista, souviset se zlatými langobardskými kříži (Goldblattkreutze).

3. 3. 5. Symbol kříže na dnech keramických nádob

Symbol kříže se objevuje také na dnech keramických nádob. Kříž je jednou z nejčastějších značek (Varadzin 2002, 28), zcela lokálně (Bílinsko) se vyskytuje symbol ruky (boží ruky?) (týž, 33). Tyto značky, hlavně ve vesnickém prostředí, byly vykládány také symbolicky a magicky. Pravý důvod umístování značek na keramiku můžeme ale hledat spíše organizaci ekonomického života tehdejších lidí (Sláma 1970, 163). Tomu by svědčil i fakt, že se se značkami na dnech nádob setkáváme nejprve v prostředí hradišť a teprve postupně i ve venkovském prostředí (týž, 160). Křížové značky se objevují již na keramice středohradištní, proto je obtížné striktní výklad křížů jako křesťanských (Krumphanzlová 1971, 433; křížové značky na dnech nádob se

objevují i na eneolitické keramice kultury zvoncových pohárů viz např. Dvořák – Hájek 1990, Taf. V: 2; XV: 3; XXII: 2; XXV: 1; XXVII: 5; XXXIX: 3; Dvořák – Matějčková – Peška – Rakovský 1996, Taf. 34: A: 1). Ať již byl důvod, proč začaly být značky na keramiku umístěny, jakýkoli, nabízí se otázka co značky s křížem znamenaly. Škála vyobrazovaných křížů je široká. Od prostých křížů je jen krátká cesta k motivu hvězdy (místo dvou křížících se linek tři). Závažněji se mi jeví ptát se po významu propracovanějších křížových značek. Nemůžeme vyloučit, že původ těchto značek opravdu vychází z křesťanských kontextů.

3. 3. 6. Vědra

Zdobení křesťanskými symboly se objevuje rovněž na dvou vědrech nalezených v Mikulčicích (Poulík 1967, 131, obr. na str. 132). Jde o dřevěná, železnými pásy okovaná vědra doplněná pokličkou na níž byl, asi jako rukojeť, v jednom případě připevněn železný křížek. Na druhém vědru se nacházela figurka ptáčka. I vzhledem k tomu, že byla obě vědra nalezena v hrobech u třetího mikulčického kostela, přichází při jejich interpretaci v úvahu i jejich příslušnost k okruhu bohoslužebných pomůcek (o křesťanském výkladu např. Krumphanzlová 1971, 434). Analogické nálezy věder s ptáčky pocházejí také z dalších lokalit např. z Litenčic na Kroměřížsku a Modré u Velehradu (Měřínský 2006, 645). Plechové okrajové kování (dnes ztraceného) vědra nalezeného v mohyle u Želének (Sklenář 1985, 67, obr. 7b, d) zdobené vybíjenými ondřejskými kříži v řadě, nelze podle mého názoru s jistotou považovat za křesťanský motiv.

3. 3. 7. Ostruhy

Aplikace křížů nacházíme i na široké škále předmětů spojených s výbavou muže (garnitura opasku, meč, ostruhy). Například na ostruhách z hrobu č. 232 od druhého kostela v Mikulčicích (Poulík 1958, 326, 373, obr.101: 1-4). Na každém z ramen jsou provedeny dva stříbrem tuzované řecké křížky v čtyřhranném rámečku. Mikulčické ostruhy jsou vzdáleně analogické ostruhám s křížky z Nitry (Měřínský 2006, 645, obr na str. 646: 1), nebo Bašovců u Piešťan (Bialeková 1981, 91, obr. 57) na Slovensku. Na obou slovenských nálezech jsou ale křížky provedeny výrazněji, plasticky, tvoří tak dominantní výzdobu, naopak křížky na mikulčických ostruhách málo zřetelné v další výzdobě.

3. 3. 8. Meč

Motiv kříže se objevuje i na dvou mečích nalezených v Mikulčicích. Čepel meče typu H podle J. Petersena (1919) pocházejícím z hrobu 265 z interiéru I. kostela v Mikulčicích byla opatřena vtepaným berlovým a údajně zlaceným křížkem (Poulik 1958, 280-282, 339, 373, obr. 67, 68; Košta 2005, Abb. 2). Z interiéru III. kostela v Mikulčicích z hrobu 580 pochází meč na jehož čepeli byl až na rentgenových snímcích objeven cizelovaný znak z barevného kovu, interpretovaný jako rovnoramenný kříž v kruhu (Košta – Hošek 2008, 186-190, obr. na s. 185, 187, 189; Košta 2005, Abb. 9). Stejný symbol se objevuje i na dalších součástech soupravy (nákončí, průvlečka, sanicové kování saxu). Tyto předměty jsou součástí jedné, k sobě patřící garnitury. Oba předměty pocházejí původně zřejmě z franského prostředí a oba kříže tím pádem představují svatý křesťanský kříž.

3. 3. 9. Nákončí

Opaskové garnitury patřily po dlouhé období (přibližně od konce antiky po dobu otonských císařů) k nejdůležitějším složkám materiální kultury. Opasek nebyl jen praktickým předmětem sloužícím ke svázání oděvu, ale byl zároveň artefaktem, prostřednictvím kterého lidé v minulosti demonstrovali své společenské postavení. K jeho vyjádření sloužily především zdobné garnitury z barevných nebo drahých kovů. Opasek je také literaturou označován jako „symbol ochrany a magické síly“, jako předmět s „magickou mocí“. (např. opasek jako magická smyčka, která obepíná lidské tělo, akt opásání coby přechodový rituál přijetí chlapce mezi muže atd.). V křesťanském kontextu představuje opasek znamení duchovního zasvěcení mnichů a poustevníků, je hmotným zpřítomněním jejich sebeovládání, mravní čistoty a zdrženlivosti (symbolické spoutání libida sídlícího v bedrech). Různě zdobené opasky mohly fungovat i jako apotropaia (ochrana majitele před zlými silami).

Hlavně v germánském prostředí byly k opaskům často připevňovány ochranné amulety, které tak sloužily jako jakési osobní relikviáře. V hrobových inventářích 5. - 7. století ve franské říši se vyskytují na opasku vedle předmětů denní potřeby jako závěsky různé amulety, které byly zhotovovány ze všemožných materiálů. Ty se nosily připevněné na opasek tak, že byly přivázány na pruh kůže a visely od opasku volně dolů

k nohám, vzácněji bývaly připevňovány přímo na pás. Amulety byly nošeny buď volně, nebo skryté do váčku (Ungerma 1999).

Nákladné opaskové garnitury patří mezi jednoznačné znaky příslušnosti k nejvyšší společenské skupině Velké Moravy. Svědčí o tom například fakt, že se tyto leckdy bohatě zdobené předměty nacházejí zejména na centrálních lokalitách (Klanica 1970, 78; týž 1996, 93; taktéž např. Štefan v tisku, 4; Ungerma 1999, např. 35). Honosné opaskové garnitury pocházejí téměř výhradně z hrobů (Ungerma 2002). V Čechách se s podobným fenoménem v nálezích nesetkáváme. Podle zmínek v Kosmově kronice ale užívání opasku jako artefaktu s vysokým sémiotickým statutem můžeme i pro toto území pokládat za pravděpodobné⁴¹.

Opasková kování poutají pozornost široké laické, ale i odborné veřejnosti. Fotografie bohatě zdobených velkomoravských nákončů krásí nemálo vědeckých publikací, ale stav vědomostí o nich je stále neuspokojivý. Většina publikovaných prací se věnuje zejména uměleckohistorickým otázkám, komplexní hodnocení se objevuje teprve ve studiích Š. Ungermana (1999; 2002).

Problém je také s interpretací vyobrazení. To, co by se člověk např. v Itálii nebál nazvat křesťanským výjevem, zpřivřenou formou groteskního zobrazení démonů apod., jde ale v prostředí Velké Moravy těžko jako apriori křesťanské interpretovat. Když se podíváme do dalšího křesťanského kulturního centra – do Byzance, musíme opět konstatovat, že většina výzdobných motivů se interpretuje křesťansky zejména kvůli příslušnosti k danému kulturnímu okruhu, z vyobrazení samých to zdaleka ne vždy vyplývá (např. vyobrazení gryfa, které si kromě křesťanského smyslu ponechalo i tradiční – nekřesťanské konotace, atd.; Klanica 1996, 96; Ungerma 1999, 25).

Značně různorodou kategorii nákončů, jsem se pro snazší práci a přehlednější hodnocení rozhodla rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří nákončů, která nesou křesťanskou tematiku jako výzdobný prvek. Tuto skupinu jsem dále dělila do podskupin – vydělila jsem předměty zdobené orantou, křížem a stromem života. Druhou skupinu představují nákončů, jejichž konstrukce a forma provedení připodobňuje něco z liturgického okruhu, patří sem tedy kodexová nákončů a taktéž nákončů „relikviářová“.

---

⁴¹ Kosma (II, XVIII) píše o Jaromírově vysvěcení na kněze a následném útěku do Polska „Potom nový jáhen (...) odhodiv neslavně štít svatého rytířství a pohrdav milostí, již nabyt vkladáním rukou, vzal rytířský pás a prchl se svými následovníky ke knížeti polskému.“ Jinde (Kosma II, XXII) „(...) Jaromíra, povolali ho zpět z Polska a odpásali mu pás rytířský (...)“.

3. 3. 9. 1. Nákončí zdobená křesťanskou symbolikou

3. 3. 9. 1. 1. Nákončí s vyobrazením oranta

Jde o tři v literatuře hojně uváděná a diskutovaná nákončí z Mikulčic z hrobů 100/II, 240/III a 390/III⁴². Jsou známa asi především jako nákončí s oranty, ale diskuzi o tom co vlastně ona vyobrazení představují se rozrůžňují. Otázkou zůstává zda v momentě otevření tohoto diskurzu nezmínit ještě nákončí z Břeclavi-Pohanska z hrobu 13 z pohřebiště u kostela, výjev na jeho rubové straně můžeme také interpretovat jako postavu (Kalousek 1971, 33, obr. 13).

První nákončí, nejméně problematické, pochází z hrobu 100 jihozápadně od 2. kostela v Mikulčicích (Poulík, 1958, 309, 310, obr. 92; v této práci obr. 6: 1a, b; katalog str. 89). V hrobě byl pohřben asi šestiletý chlapec, kromě další bohaté výbavy i se stříbrným slabě zlaceným nákončím jazykovitého tvaru. Rubová strana tohoto nákončí je zdobena rytou postavou se zdviženýma rukama. Znázorněná postava má na prsou kříž, jehož ramena se na koncích rozšiřují a je zdoben ještě jedním křížem uvnitř tvořeným linií. Zřejmě jde o znázornění kněze, světce, nebo biskupa.

Motiv postavy oranta se objevuje již od 3. - 4. století a v 5. - 6. století se stává motivem frekventovaným a oblíbeným. Postava oranta vycházela z předkřesťanské antické tradice. Bývala ztvárňována s individuálními rysy (individuální ženská či mužská postava občas označena i svým jménem), postupem času se znázornění vyvíjela (jako orant se především v Byzanci se zobrazovala hlavně postava ženská – Panna Marie; Pardyová 1993). Širokou oblibu vyobrazení dokládá fakt, že znázornění oranta nalezneme na předmětech franských, langobardských, jako i časně karolinských atd. (Benda 1973, 87).

Nákončí z hrobu 100 by díky své výzdobě (postava oranta s křížem na krku) mělo být jasným důkazem křesťanské Velké Moravy (např. Poulík 1970, 141). S jistotou můžeme tvrdit, že výjev odkazuje ke křesťanské ikonografii. Daleko problematičtější je interpretace vyobrazení na dalších nákončích, kde není výklad zdaleka tak jasný.

Zatím co výkladem motivu na nákončí z hrobu 390⁴³ od mikulčického III. kostela (obr. 6: 3a, b; katalog str. 91) může být opět adorující postava – orant. Interpretace výjevu na nákončí z hrobu 240 z téhož pohřebiště (obr. 6: 2a, b; katalog str. 90) ještě ztěžují předměty, které zobrazený drží v ruce (nad levou rukou se nachází objekt

⁴² Označení hrobu není v literatuře jednotné, občas uváděn jako hrob 490 (např. Benda 1973).

⁴³ Je zajímavé, že toto nákončí bylo nalezeno mezi levým ramenem a lebkou! (Ungerma 1999, 54)

podlouhlého prohnutého tvaru, špičatě zakončený a ve své pravé ruce svírá držadlo (?) - jakousi tyčku, na konci rozšířenou do obdélného tvaru). Problematická je samotná identifikace značně stylizovaných objektů a následné vyhodnocení jejich významu, natož interpretace celého zobrazení a postavy (např. Benda 1973; Denkstein 1961; Hošek 1965b).

Důležité je poukázat na jistou podobnost se zlatou byzantskou mincí císaře Michala III. (843-867) která byla nalezena taktéž u III. Mikulčického kostela v mužském hrobě 480 (obr. 1: 10), vložená do úst mrtvého (Poullík 1975, tab. 6), avers této mince je zdoben portrétem císaře s odznakem císařské moci – labarem (nápadně podobným vyobrazenému předmětu na nákončí z hrobu 240/III), který stejně jako postava na nákončí svírá ve své pravé ruce, levá ruka je složena dolu. Výjev na nákončí z hrobu 240/III by podle V. Denksteina (1961, 507, 508) tedy mohl představovat vládce. Tomu by nasvědčovalo o vyobrazení druhého předmětu, který lze interpretovat jako roh hojnosti, picí roh či roh lovecký. Jde ale o motiv, který v byzantském prostředí nenalezneme a museli bychom si ho vypůjčit z prostředí západního (výjev by tak mohl představovat královské pomazání – V. Denkstein tak soudí podle ústí rohu jdoucího směrem k hlavě postavy). Mikulčické nákončí by tak snad tvořilo syntézu obou světů - světa východního byzantského i světa západního. K. Benda (1973, 88) míní, že postava představuje Viktorii, která drží v jedné ruce destičku (na které stálo její jméno) a v druhé roh hojnosti. Takto interpretovaný výjev, by byl motivem vítězným odkazujícím k imperiální moci, k triumfu panovníka. Oba výše zmínění autoři pracují s panovnickou symbolikou, hodnotí výjev po formální stránce, ale neodpovídají na otázku proč by velmož (ať již představitel panovnického rodu, či člen jeho družiny) nosil na svém opasku obraz sama sebe, nebo svého pána (viz Ungerman 1999, 66). V tomto momentu je třeba zmínit ještě názor M. Pardyové (1993), která uvádí, že s motivem Krista – oranta se ve středověku setkáme jen málokdy, jako orant je vyobrazována spíše Panna Marie, naproti tomu se v byzantském prostředí jako orant znázorňuje také korunovaný císař, přítomnost Krista při korunovaci zpečetuje božský původ císaře. Vyobrazení na nákončí z mikulčického hrobu 240/III by mohlo být interpretováno také jako znázornění mýtického předka Moravanů, zakladatele panovnického rodu, nebo v křesťanském kontextu jako starozákonního krále, vyobrazeného na základě lokálních představ. S přihlédnutím k tom, že z raně středověkého prostředí taková vyobrazení neznáme, se mi zdá podobné hodnocení dosti

nepravděpodobné (viz Ungerma 1999, 66) a přiklonila bych se spíše k interpretaci vyobrazení jako k postavě v adorujícím gestu – k orantovi.

Ve smyslu vladařské symboliky se diskutovalo i o postavě oranta na nákončí z hrobu 390/III. Motiv je částečně rytý a částečně tepaný, vyobrazený do velkých podrobností (zvonovitě se rozšiřující rozevřený a dvojnásobně přepásaný kabátec, široké podkovovité kalhoty, zasazené do vysokých bot). Šat připomíná ukrajinský oděv, díky čemuž se uvažovalo o vyobrazení velkomoravského panovníka v tradičním kroji. Hodnocení postavy jako panovníka je ale v tomto případě ještě problematičtější. Oproti výjevu na kování z hrobu 240 mu v rukou chybějí předměty, které lze interpretovat jako atributy moci, dominantní je naopak adorační gesto. I v tomto případě bych se přikláníla k hodnocení postavy jako k obrazu oranta (oblečeného do slovanského oděvu), který měl svého nositele chránit. Jestliže se o vyobrazené postavě z hrobu 100/II dá uvažovat (kvůli pektorálnímu kříži na krku) jako o muži příslušejícímu k výše postavenému kléru, u dvou orantů z hrobů 240/III a 390/III můžeme uvažovat i o světské identitě znázorněných (Roganský 2009, 32).

Co vyjadřuje motiv na rubové straně nákončí z hrobu 13 z Břeclavi-Pohanska (obr. 6: 4a, b; katalog str. 88), nemůžeme s určitostí nic říci. Zhotovený je stejnou technikou jako motivy na nákončích z hrobů 240/III a 390/III – rytá postava na puncovaném pozadí. Dominantní jsou na vyobrazení oči. Rytina může být chápána jako neuměle provedená postava, maska, nebo zvíře.

Zajímavé jsou i motivy z lícni strany všech nákončí. Na nákončí z hrobu 100/II je uprostřed zdobené plochy stylizovaná lidská tvář a pod ní snad oko a ústa (obr. 6: 1b), lícni strana nákončí z hrobu 240/III je zdobena stylizovaným čtyřnohým zvířetem viděným shora (podle vypouklých očí snad žábou?; obr. 6: 2b). Do lícni strany nákončí z hrobu 390/III byla obráceně vsazena antická gema a do druhého kamene zdobícího nákončí byl vyryt schematický motiv koně (obr. 6: 3b). Podle K. Bendy (1973, 96) to představuje ukázkový příklad dvojvěří.

Zastavme se ale ještě vyobrazení postavy na nákončích z hrobu 240/III a 390/III, nápadná se mi zdá podobnost výjevů. V obou případech jde o postavu s roztaženými zdviženými rukama (tedy ne pravé orantské gesto, znázorňované ohnutím rukou v loktech před tělem), oblečenou do šatů (v obou případech alespoň z části orámovaných linkou), ze kterých se rýsují nohy, orientované patami k sobě. Obě postavy mají výrazně znázorněné hlavně oči a nos a kolem hlavy nimbus (či vlasy?). Pozadí obou orantů je provedeno puncováním. Postava z hrobu 240 má navíc v rukou

oba výše diskutované předměty, nákončí z hr. 390 bylo v místech, kde by se mohly objekty nacházet, poškozeno. Nabízí se lákavá otázka, zda nejsou zhotovovány podle stejné předlohy a do výsledné podoby (přítomnost předmětů a jiné) doupraveny řemeslníkem.

3. 3. 9. 1. 2. Nákončí zdobená motivem kříže

Z velkomoravského prostředí pochází patnáct exemplářů. Deset z Mikulčic (od II. kostela 2 ks z hr. 44, hr. 108, od III. kostela z hr. 295 a hr. 580 a od VI. kostela 3 ks z 50 2 ks z hr. 100) a tři ze Starého Města (hr. 126/49 a dvě z hr. 313/49) a tři z Břeclavi-Pohanska z hrobu 257.

Nákončí s vyobrazením kříže tvoří poměrně zřetelnou skupinu. Z Mikulčic z hrobu 580/ III (obr. 7: 1; katalog str. 92) pochází nákončí zdobené křížem s liliovitým ukončením ramen (Košta – Hošek 2008, obr. 10, C). Stejný motiv se vyskytuje i na dalších předmětech souboru. V tomto případě bychom o křesťanském kříži mluvit snad oprávněně mohli, právě pro jeho samostatné vyčlenění v prostoru a navíc pro kontext v kterém se našlo (pohřeb uvnitř kostela). Dvě železná nákončí příslušející k řemení ostruh ze Starého Města z hrobu 313/49 (obr. 7: 2; katalog str. 95) jsou zdobena tak, že je latinský kříž vyplňuje celé nákončí, na kraji orámované, tedy nějaký předem vydělený prostor, pozadí za křížem je puncované. Ve stejném nálezovém celku se nacházely také průvlečky se stejným motivem na štítu (ovál rozdělený křížem na čtyři stejná pole, pozadí puncované a celý výjev orámovaný; Hrubý, 1955, 201-202, 460-461, obr 35: 9, tab. 70: 2, 4). I motiv tohoto kříže můžeme chápat v křesťanském smyslu.

Tři nákončí z hrobu 44 od I. a II. kostela (Poulik 1958, 294-298, 366, 367, obr. 75-76, 77: 5; v této práci obr. 7: 6; katalog str. 89) a z hr. 295 od III. kostela v Mikulčicích (Klanica 1994, obr. 12: 3; v této práci obr. 7: 5; katalog str. 90-91) jsou zdobena neuměle provedenými křížky – ondřejským⁴⁴ a řeckým⁴⁵ - umístěnými nad sebou a vyobrazenými v orámovaném prostoru ve středu nákončí. I zde je motiv obou křížů vyčleněn (oba nad sebou v jednom poli) a proveden v orámované ploše, která je orámována lištou tvořenou schématickými lidskými maskami (?) a liniemi. U nálezů u

⁴⁴ Křížek ondřejský, značka „X“ může také znamenat iniciálou slova „Christos“, tedy řecké varianty Kristova jména. Tato značka byl používána již od antického křesťanství. (Baleka 1997, 192).

⁴⁵ Kříž řecký je tvořený stejně dlouhými uprostřed se křížícími rameny. Stejný symbol se také, mimo křesťanské symboliky, používal ve východní i germánské kosmologii jako symbol Slunce, světla a života (viz Baleka 1997, 192).

hrobu 44/II se stejný motiv objevuje v tomtéž kontextu i na dalších předmětech (průvlečky, ploténky ostruhy – ty jsou navíc zdobeny zřetelnými a podrobně provedenými lidskými obličejí). Snad i u těchto dvou nákončí bychom mohli mluvit o křesťanském podtextu, dva kříže jsou vyčleněné od ostatního výzdobného motivu. Stejně tam může jít ale i u silně stylizovaný a degradovaný rostlinný (palmetový) ornament. Podobný motiv listů (tvořící jakési křížky) nalezneme na trojúhelníkové středové ploše trojlístého kování neznámé provenience (Fuglesang – Wilson 2006, 257, plate 45 A, B; obr. 7: 8), popřípadě na garnituře meče z kolínského hrobu (Lutovský 1994, obr. 3: 2; obr. 7: 13).

Druhé staroměstské nákončí pocházející z hrobu 126/49 (Hrubý 1955, 196, 198, 437, obr. 35: 10, tab. 60: 12; v této práci obr. 7: 3; katalog str. 94-95) je rozdělené křížem na čtyři díly, každý z dílů je vyplněn dalším křížem, ve dvou případech křížem ondřejským (v segmentech blíže nýtkům v týle, tedy v prostorech stejnostranných čtyřhranných) a ve dvou křížem snad latinským (popř. křížem řeckým – vyobrazení se přizpůsobuje poli, které je podle dispozice předmětu spíše obdélné a mírně zaoblené). K tomuto výjevu bych přistupovala s jistou mírou opatrnosti, jako jednoznačně křesťanský bych jej neoznačila.

Zůstává otázkou diskuze, zda samotný motivu tzv. ondřejského kříže je skutečně vyobrazení kříže v křesťanském smyslu, anebo pouze o zdobné vyplnění prostoru motivem „X“. Tak je tomu v případě nákončí z Mikulčic z hrobu 108/II (Poullík 1957, s 274-279, obr 64:4; v této práci obr. 7: 4; katalog str. 89-90) nebo třech nákončí z Břeclavi-Pohanska z hr. 257 (Kalousek 1971, 149-152, obr. na str. 251: 3-5, tab. 21: 2; v této práci obr. 7: 11; katalog str. 88), která sice zároveň splňují předpoklad samostatného kříže vyplňující jinak prázdnou plochu, nicméně může jít zároveň o jednoduchou, degradovanou a neumělou nápodobu palmetového motivu, jaký nalezneme na některých franských kováních (obr. 7: 14-17) (např. Wamers 2005, 134, katalog 36d.1, 36d.2). Popřípadě může jít o dělení prostoru jakýmsi zdobně provedeným kazetovým motivem, jaký nalézáme na avarských nákončích například z Děvínské Nové Vsi (Eisner, 1952, 281, obr. 17 č. 11-14; v této práci obr. 7: 12), popřípadě z Nových Zámků, (Zábojník 2005, Taf. V.:15-18).

Nákončí z Mikulčic z hrobu 108/II, je zdobeno rytým neuměle provedeným křížem, který je vyplněn ještě jedním vnitřním rytým křížem uprostřed ramen a tato dvojice vložených křížů tak vytváří efekt plasticity, tedy nápodobu palmety. Technicky lépe provedená trojice nákončí z hrobu 257 z Břeclavi-Pohanska je zdobena

„ondřejským“ křížem, který vyplňuje celou plochu nákončí. I zde může jít o jednoduchou nápodobu palmety, opět jsou zde vidět dva do sebe vložené kříže, tentokrát plasticky provedené. Svrchní kříž je mohutný, provedený tak, že spodní pod ním položený téměř zaniká. Navíc je kříž zhotoven složením dvou přes sebe jdoucích ramen, to je na výjevu dobře patrné a to je také hlavní důvod, proč ani tyto kříže nemohu za křesťanské „ondřejské“ kříže považovat. Nevidím totiž důvod proč by v tomto kontextu mělo být zdůrazňováno vedení břevna přes sebe.

Ještě opatrněji je třeba přistupovat ke čtyřem identickým nákončím z hrobů 50 (Poulík 1963, 143, obr. 16: 6, tab. XVI: 2; v této práci obr. 7: 10; katalog str. 92-93) a 100 od VI. mikulčického kostela (Poulík 1963, 154, 155, tab. XX: 5; v této práci obr. 7: 9; katalog str. 93). Všechna nákončí jsou zdobena motivem kříže, který je doplněn vegetabilními úponky. V týlu jsou čtyři nýtky, prostor nad a pod nýtky je zdoben páskou na které se opakuje tentýž motiv, kterým jsou zdobena břevna kříže. Kříž zde představuje spíše jen estetické dělení prostoru. Stejně tak by ale vyobrazení mohlo představovat např. schématické pojetí stromu života (!).

Z hrobu 50 od VI. kostela pochází ještě jedno nákončí (Poulík 1963, 143, obr. 16: 4, tab. XVII: 2; v této práci obr. 7: 7; katalog str. 92-91). Výzdobný motiv nese dva „ondřejské“ křížky zakomponované do výzdobného motivu, křížky zde, spolu s dalšími prvky, představují jen estetické vyplnění prostoru.

3. 3. 9. 1. 3. Nákončí zdobená stromem života

Ve třech případech nacházíme nákončí zdobená motivem stromu života (Rajhradice hr. 323, Mikulčice hr. 433 a Staré Město hr. 190/50)

Jedním z mála nákončí, které lze snad bez výhrad interpretovat jako předmět nesoucím křesťanskou tematiku⁴⁶ je obdélné bronzové zlacené nákončí z Rajhradic z hrobu 323 (podrobněji viz Ungerman 2001, 167, 168, obr. 1: 3; v této práci obr. 6: 5; katalog str. 94). Lícni strana je rozdělena na tři části, dělícím prvkem je reliéf dvou oblouků, které jsou neseny sloupem, umístěným uprostřed nákončí (ony tři části jsou tedy dva prostory pod arkádami a třetí nad nimi). Tělo sloupu tvoří kříž, na rozšiřující se bázi sloupu je vyryto písmeno „X“. Tři výzdobná pole jsou vyplněna relativně pravidelně rozmístěnými listy a trojlísty, které jakoby vyrůstaly z horizontálního břevna

---

⁴⁶ Druhým nákončím s jistě křesťanskou symbolikou je nález od druhého mikulčického kostela z hrobu 100 s vyobrazením oranta v kněžském oděvu. Za křesťanská bych také považovala všechny čtyři nálezy „kodexových“ kování z Mikulčic (viz níže).

kříže. Ve dvou polích pod arkádami a v poli nad arkádami z míst kdy se oblouky setkávají a dosedají na hlavici sloupu, která je jakýmsi pokračováním horní části vertikálního břevna kříže. Zlacení rubové strany je dnes značně setřelé a tak o výzdobě není možné s jistotou říci nic.

Č. Staňa (1984, 220) vyobrazení interpretoval jako „křesťanskou koncepci stromu života“⁴⁷ představenou vegetabilními úponky vyrůstajícími z kříže, který tak tvoří kmen stromu. K výskytu architektonických prvků se nevyjadřuje. Obsáhlejší rozbor nákončí provedl Š. Ungerman (1999, 76-78; týž 2001), dokládá že mimo stromu života obsahuje předmět ještě složitější a komplexnější symboliku. S přihlédnutím k vyobrazeným arkádám se dá motiv vykládat i jako nebeský Jeruzalém⁴⁸, konkrétně jako segment z celého výjevu, který vzhledem k omezenému prostoru na předmětu nemohl být zobrazen v celku. Kříž by tedy představoval zároveň kmen stromu života a zároveň také dřív sloupu nesoucího arkády, které jsou dvěma branami města Jeruzaléma. Dnes špatně zřetelné „X“ na bazi sloupu, je zřejmě iniciálou slova „Christos“⁴⁹.

Pokud můžeme s poměrnou jistotou rajhradické nákončí křesťansky interpretovat, o dalších dvou už to není zdaleka tak jisté. Prvním z nich je stříbrné nákončí z hrobu 433/III z Mikulčic (Poulik 1975, tab. 49: 1, 1a; v této práci obr. 6: 6; katalog str. 91). Na hladké rubové straně se nachází rytina stylizovaného stromu s celkem deseti listy, kolem něhož je dvojitý pletenec. I zde se opět nabízí možnost interpretovat strom jako křesťanský strom života⁵⁰, zvláště přikloníme-li se k faktu, že se tento motiv v raně

---

⁴⁷ Idea stromu života pochází již z archaického myšlení a je také oblíbeným hojně používaným předkřesťanským motivem (viz např. avarská kování z Nových Zámků – Zábojník 2005, taf. V: 1a), objevuje se snad ve všech náboženstvích. Strom byl uctíván přírodními národy, a měl být obývaný bohem. Podle mýtů různých národů (Sibiř, Afrika, ...germánské náboženství atd.) vzešel první člověk ze stromu. Taktéž představa o biblickém ráji je spojena s představou stromu. Setkáváme se s dvojitou interpretací stromu života: tento strom je jednak zdrojem veškerého života (spojení s plodivým a životodárným významem stromu), jednak stojí uprostřed světa a spojuje zemi s nebem (jakási spojnice mezi světem lidí a světem bohů). Tuto veskrze pohanskou koncepci stromu života přejala i raně křesťanství (zde asi pramení oblíbenost a srozumitelnost tohoto motivu). Objevují se i představy zobrazující spojení stromu života s křížem (myšlenka spočívající na křesťanské typologii: srovnání Starého a Nového zákona), tedy že jedině kříž je tím pravým stromem života (Baleka 1997, 347, 348; Hall, 1991, 427; Lurkner 2005, 486-487; Royt – Šedinová 1998, 94-95; Ungerman 2001).

⁴⁸ Popis nebeského Jeruzaléma nám poskytuje Bible, Nový zákon, Zjevení sv. Jana (kap. 21, 22), Jeruzalém je popsán jako bílé zářící město, čtvercového půdorysu, s 12ti branami. Ke stavbě bylo použito drahých kamenů a zlata (Zj 21, 11-23). Uprostřed božího města roste 12 stromů života, každý nesoucí jiné ovoce a které každý měsíc vydávají své ovoce a listy ku zdraví národům (Zj 22, 2).

⁴⁹ Analogie k tomuto výjevu nalezneme na poháru z Fejð (Dánsko). Ikonografické schéma pochází z karolinských iluminovaných rukopisů (Ungerman, 2001, 171)

⁵⁰ Z. Klanica (1996, 103) interpretuje toto mikulčické nákončí jako kabalistický strom Seffron: deset listů by představovalo deset seffrotů a onen dvojitý pletenec by měl znázorňovat vodní proud symbolizující Chaos. Nákončí by bylo dalším svědectvím „o návaznosti na gnostické sekty východu a jejich aristotelské pražídlo“. Souhlasím shodně se Š. Ungermanem (2002, 173), že předpokládat přílišnou vzdělanost v esoterických vědách je jistě lákavá myšlenka, ale také dosti troufalá.

křesťanském umění těšil velké oblíbenosti, mohl proto být křesťansky vykládán i na Velké Moravě. Dalším možným vysvětlením je, že idea stromu života nemusela být přijata z vnějšku, ale byla přítomna v předkřesťanské tradici starých Moravanů. Motiv stromu života se objevuje téměř u všech národů Eurasie (taktéž, jako v jiných částech světa) v různém čase a místě, jde o motiv archaického myšlení vlastní (Ungerma 1999, 74-75). Vyobrazení stromu života najdeme například i na avarském kování z Nových Zámků (Zábojník 2005, taf. V: 1a; v této práci obr. 6: 8).

Bronzové nákončí z hrobu 190/50 ze Starého Města (obr. 6: 7; katalog str. 95) je zdobeno značně stylizovaným vegetabilním ornamentem, K. Wachovski (1989, 216) i tento motiv, snad ne úplně neprávem, označil za „stylizovaný strom života“.

3. 3. 9. 2. Nákončí mající vztah ke křesťanství odvozený skrze tvarovou podobnost

3. 3. 9. 2. 1. Nákončí tvaru kodexu⁵¹

Svébytné nálezy ze dvou hrobů v Mikulčicích představují zvláštní skupinu nákončí. První z nich je artefakt z hrobu 505⁵² u III. kostela (Poulik 1975, 124-125, tab. 5; v této práci obr. 8: 2; katalog str. 92) z pozlaceného bronzu v podobě relikviáře, či bohoslužebné knihy⁵³. Tento hrob patřil ženě. Nákončí leželo u její pánve⁵⁴. Druhým hrobem je hr. 1735 z Mikulčic-Kosteliska (Poláček 2000, 233-234, Nr. 09.02.06a-c; v této práci obr. 8: 1a, b, 3a, b; katalog str. 93-94). Podle ostatních nálezů jde o muže (sekera, ostruhy, atd. viz katalog). U tohoto pohřbu byla nalezena hned tři podobná nákončí ve tvaru kodexu.

D. Třeštík (2001, 106) považuje majitele nákončí za velmože, toto tvrzení platí pro nositele honosných nákončí jako skupiny, ne však u jednotlivých případů. Zrovna hroby s „knížkovými“ nákončími mezi ně nepatří. Ani k jednomu z opasků nepřináležela přezka na zapínání, opasky tedy byly konstruovány jinak než pásy s honosnými nákončími. Opasky s kodexovými nákončími byly zřejmě vázány na

---

⁵¹ Ani jedno z mikulčických knížkových nákončí nebylo ještě v úplnosti publikováno.

⁵² Podrobnější popis nálezových okolností a ostatních nálezů viz katalog.

⁵³ Dříve také literaturou označováno jako kaptorga, či závěsek (např. Krumphanzlová 1971, s 429, mluví o kodexových kaptorgách v množném čísle bez udání lokality, taktéž Krumphanzlová 1963, 97).

⁵⁴ Š. Ungerma 2002, v textu (s. 106) uvádí polohu u pánve, v katalogu (s. 115) udává polohu téhož nákončí vně horní části pravé stehenní kosti.

uzel⁵⁵. Můžeme se důvodně tázat, zda byl za „pravý“ opasek, opředený mocenskou symbolikou, považován výhradně (pevnější kožený) pás s přezkou? (Ungerma 2002, 108). Navíc jedním z „vlastníků“ pásu s kodexovým nákončím byla žena⁵⁶!

Nemůžeme ale ani s určitostí tvrdit, že tato nákončí skutečně nákončími byla. Stejně pravděpodobná by mohla být varianta vykládající je jako pouhé amulety na opasku připevněné. Alespoň v případě nálezu z ženského hrobu 505/III by předmět mohl plnit obdobnou úlohu jako v případě kaptorgy z hrobu 106b (Šolle 1966, 266-267, obr. na str. 153), která byla také připevněna u pasu zemřelé.

D. Třeštík ve svém *Vzniku Velké Moravy* (2001, 202) uvedl, že „*samotný motiv knihy není ani na Západě, v karolinském prostředí, ani na Východě v Byzanci, nikdy a nikde, ani v dřívějších či pozdějších staletích, pro šperkařství doložen.*“. Dále tvrdil, že nálezy z Mikulčic jsou jasným důkazem vlastní moravské tvorby a to i „*pokud jde o samotné provedení, tak o unikátní ideový obsah.*“. M. Corsten (1991; v návaznosti na něm také T. Štefanovičová 2000) popsal dva raně středověké závěsky ve tvaru knihy z lokalit Hög Edsten (Švédsko; obr. 8: 6) a Menching (Německo; obr. 8: 7) domnívá se, že předlohy těchto závěsků pocházejí z Byzance. D. Třeštík (2001, 322 – pozn. 3⁵⁷) reagoval na T. Štefanovičovou (a tím i na původní mínění M. Corstena), tvrzením, že artefakty z Hög Edsten a z Menchingu jsou pozdně antického původu ze Středozeří a pravděpodobně se jedná o amulety křesťanského původu – a co hlavně, v žádném případě nepřestávají kodexy. Moravská nákončí jediná by tedy měla mít „skutečně jednoznačnou podobu knihy, a jsou tedy dosud opravdu bez analogií“ (Třeštík 2001, 322). Nákončí, která svým tvarem připomínají kodex⁵⁸ se však objevují i z pozdně

---

⁵⁵ Z. Klanica (2010, 184) ale uvádí, při popisu nálezu z hrobu 505, že mezi oběma konci plechu byl jen malý volný prostor „se stopami kůže zachycené na zbytcích nýtů“! Ovšem bez udání zdroje informace, jde tedy zřejmě o vlastní autorovo vizuální hodnocení. Budeme-li toto tvrzení považovat za směrodatné a vzhledem k poměrně širokému pásu, ke kterému muselo být zřejmě nákončí, podle své šířky, připevněno, by šlo jen těžko uvažovat o vázání koženého pásu cca 3 cm širokého na uzel! Pás by tedy zřejmě musel být konstruován jinak. Nesmíme ovšem zapomínat na možnost, že Z. Klanica, precedentně se domnívá, že pásy by měly být kožené, v přírodních zbytcích v onom malém prostoru, zbytky kůže spíše předpokládal. Vyvrátit ale nelze ani možnost, že pás by byl zhotoven z textilie a vně nákončí kůží jen vypořádán, aby se předešlo trhání, ke kterému by zřejmě stykem kovu a textilie dojít mohlo.

⁵⁶ Z údajů uváděných Š. Ungerma (1999, či 2002) vyplývá, že všichni dospělí zemřelí pohřbení s honosnými pásovými garniturami byli muži, děti jejichž pohlaví antropologicky určit nelze jsou za chlapce pokládány. Žena z hrobu 505 v Mikulčicích je jedinou výjimkou. Naopak ve franské říši byly přezky a nákončí typické pro ženský kroj (Ungerma 1999, pozn. 52).

⁵⁷ Rozšířená poznámka č. 3, se objevuje jen v některých výtiscích *Vzniku Velké Moravy*, jde zřejmě o pozdější doplnění a pro novější dotisky (?), v knize s rozšířeným poznámkovým aparátem, ale není nic o druhém (popř. jiném) dotisku uvedeno. Rok vydání je stejný.

⁵⁸ Kodexy byly užívány ale už od 2. století a šířeny křesťanstvím, byly do nich přepisovány staré antické a biblické texty. Umožňovaly snadnější orientaci v textu, byly skladnější a účelnější, než původní svitky. Proto ve 4. století byly svitky opuštěny a začaly se plně používat kodexy (Baleka 1997, 175).

antickém období - podobná nákončí jsou známa z pozdně antických vojenských opasků. V prehistorické expozici kodaňského Národního muzea se nachází opasek datovaný rámcově do 4. století nalezený na lokalitě Nydam (Dánsko), nákončí tohoto opasku patřící k vybavení vojáka, nepřipomíná nic jiného než opět knihu (obr. 8: 5). Nelze tedy tvrdit, že mikulčická nákončí jsou unikátem, nemajícím žádné obdoby.

Nákončí z Kosteliska z hr. 1735 a s jistou opatrností i z hr. 505, by dle D. Třeštíka (2001, 202-203) mělo být realistickým ztvárněním kodexu, jehož vazba patří k typu tzv. *crux gemmata*, tato vyobrazení představují kříž roztažený přes celou plochu vazby a dělíci ji tak na čtyři stejná pole s osazením drahokamy a jedním prostředním drahokamem symbolizujícím Krista. U mikulčických nákončí uvažuje o tom, že šlo o prostou nápodobu iluminací (schématické pojetí vazby, se blíží spíše vyobrazení na iluminacích), šperkaři však skutečné knihy znát museli, poněvadž mikulčickým nákončím správně zpracovali hřbety, které na iluminacích nenajdeme. D. Třeštík z toho vyvozuje, že šlo o vyobrazení bez přímé úzké vazby na křesťanství. Měla by podle něj spíše vyjadřovat Boží zákon „pravdu“ a tím pádem i snahu Moravanů uvést do pořádku svou „říši“. Konstrukt D. Třeštíka tedy pracuje s lidmi poměrně vzdělanými, kteří do svých opasků ukryli svou touhu po ovládnutí, zaobalenou do ne přímo jasného spletnice myšlenkových pochodů. Aniž bych chtěla podceňovat lid Velké Moravy, nezdá se mi příliš pravděpodobné předpokládat jejich přehnanou vzdělanost. Navíc jak jsem již uvedla (viz výše), v jednom hrobě je žena, spíše než o symbol právní moci se může jednat o ochranný amulet, který využívá symboliku kodexu – Bible. D. Třeštík říká, že kříž byl především znamením vítězným. Tím samozřejmě byl, byl znamením triumfu, triumfu křesťanské víry (Royt 2006, 137-144). Nevidím tedy důvod pro jinou než křesťanskou interpretaci kodexových nákončí, kterými se pohřbení zdobili spíše pro jejich apotropaidní funkci, než pro demonstraci svého rozhodnutí vládnout a ovládat.

Co se týká třetího hrobu s údajným nákončím ve tvaru knihy z Břeclavi–Pohanska z hrobu 253 u kostela (Kalousek 1971, 147, obr. 1, tab. 42, č. 12; v této práci obr. 8: 8; katalog str. 88), které má podle D. Třeštíka (2001, 202) znázorňovat kodex otevřený, nemohu opět spolu s Š. Ungermanem (2002, 106-108) souhlasit. Předně je třeba konstatovat, že je dané kování nejspíše karolinským importem⁵⁹. Především však

---

⁵⁹ Z moravského prostředí nemáme výrobu emailu doloženu (Ungerman 1999, 59). K nálezům se nedávno vyjádřil E. Wamers (Ungerman 2002, pozn. 8) tak, že toto nákončí muselo být vyrobeno v karolinském prostředí zřejmě ve druhé třetině 9. stol., na Moravě by představovalo import. Dále uvažuje o tom, že by mohlo jít o předmět původně patřící k sedlu či k uzdě, tedy druhotné využití. K tomu musíme připočítat ještě dobu než se nákončí dostalo do hrobu.

nákončí z Pohanska otevřenou knihu nepřipomíná. Pokud bychom opravdu chtěli vidět knihu, museli bychom konstatovat, že vidíme knihy dvě, zavřené a položené vedle sebe. Obě knihy by měly stejný hřbet, ale jinou výzdobu desek. Mohli bychom si vymyslet příběh o zesílení síly amuletu použitím rovnou dvou knih místo jedné, ale je zbytečné něco takového dělat. Nenašli bychom k této tezi žádné analogie stejně tak jako nenacházíme žádné k vyobrazení knihy otevřené. Navíc nevidím důvod proč zobrazovat knihu rozevřenou tak, že by byly vidět její desky, vždyť to podstatné je obsah a ne bohaté zdobení svrchní strany či hřbetu. Pokud bychom se však měli přiklonit k vyobrazení knihy otevřené, museli bychom toto vyobrazení opět vykládat nepochopením symbolu Knihy. Pokud hledáme analogie na iluminacích, freskách a tapisériích, na těch kde se vyskytují knihy otevřené, jsou vyobrazeny tak, že je vidět písmo, tedy obsah - to podstatné a nikoliv desky - „nepodstatný“ přebal. Popř. kniha přiotevřena, tak že jsou vidět svrchní desky a část obsahu knihy - vnitřních papírů. Současní umělci si uměli velice dobře poradit s vyobrazením písma v knihách (obr. 1: 8). Problém nebyl ani motiv knihy otevřené např. drobnější sochy, iluminace, rytiny, pracují s vyobrazením otevřené knihy, opět tak, že je i v náznaku vidět že jde o strany s textem. Pokud by tedy mělo jít v případě břevclavsko-pohanského nákončí skutečně o zobrazení knihy otevřené, šlo by o pokus šperkaře, vypořádat se s tématem otevřené knihy podle sebe, či o invenci toho kdo si ono nákončí přál vyrobit. Jestliže ale mluvíme o „umělcích“ té doby, o šperkařích, jako o řemeslnících, skvěle zvládajících své řemeslo, ale také pracujících podle předloh a s přesně danými zásadami, zdá se nepravděpodobné, že by některý z nich náhle vykročil tak neznámým směrem, jako k vyobrazení knihy otevřené svrchními deskami ven. Navíc podíváme-li se na nákončí z hrobu 253 z Pohanska z boku, nepřipomíná již knihu, jak je tomu u nákončí z Mikulčic, nýbrž je ukončeno plochou rubovou stranou. A nakonec D. Třeštík (2001, 202) mluví o vlastní moravské tvorbě s vlastním ideovým obsahem (viz výše), pokud by skutečně mělo jít o knihu a přičteme-li k tomu to, že je karolinským importem, musíme konstatovat, že daná rovnice nevychází. Navíc s nákončími obdobné tvarové formy se setkáme v karolinském prostředí 9. století. Nákončí byla tvořena tak, že za destičkou s nýtky následuje vyvýšená část - lišta, vystřídána je nižší výzdobnou plochou, která je opět uzavřena vyšší lištou (Obr. 8: 9) (tyto lišty u mikulčického nákončí představují domnělý hřbet knihy, např. Wamers 2005 120-122, katalog 35).

Pokud mikulčická nákončí znázorňují skutečně knihy, musí představovat Písmo. Bible měla tak silný symbolický význam, že si při znázornění kodexu nelze přestavit

jinou interpretaci. Je však mylné domnívat se že výskyt těchto čtyř exemplářů dokládá širokou známost knih na Velké Moravě jak v 70. letech, tvrdil Z. Klanica (1972, 28-30), stejný autor v současnosti reagoval na danou problematiku obratem na druhou stranu, tedy že je velmi obtížné spojovat existenci těchto předmětů s christianizací (2010, 187). Je samozřejmě velmi těžké jakkoli klasifikovat předměty bez hluboké znalosti společnosti, ale podobnost kodexu se mi jeví jako příliš nápadná.

Z. Klanica se v již citované práci (2010) zabývá problematikou kování ve tvaru knihy z hunského prostředí a obecně z doby stěhování národů, která jsou tvarově podobná mikulčickým kodexovým nákončím⁶⁰, na jedné straně mají totiž vyvýšený pás („hřbet“ knihy), popřípadě jsou konstruována tak (stejně jako mikulčická nákončí), že jsou tvořena ohnutým plechem, který, podíváme-li se z boku, tvoří na průřezu ovál⁶¹ (který tak tvoří „hřbet“ knihy), často jsou na nich také nýtky sloužící k upevnění nákončí k řemeni, objevuje se rovněž obdobná technika výzdoby, byť v odlišné kompozici. Tím ale všechna podobnost končí. Domnívám se, že je na předměty nutno pohlížet nejen z pohledu konstrukčního, ale zaměřit se také na výzdobný motiv, který, podle mého názoru, u mikulčických nákončí z hrobů 505 a 1735 kodexy znázorňuje. Dva předměty stejného tvaru, mohou každý nést rozdílnou symboliku (viz např. stavba bazilik – v první fázi budova soudu a v druhé křesťanský svatostánek, forma růstává stejná, ale mění se funkce).

3. 3. 9. 2. 2. Relikviářové nákončí

Zvláštním případem mezi nákončími je artefakt nalezený u mikulčického III. kostela ve čtverci H 20 (obr. 8: 4; katalog str. 90), které s největší pravděpodobností pocházející z porušeného hrobu (Dekan 1979, 171). Je tvořeno dominantním červeným sklem napodobujícím almandin⁶², ten je zasazen do zlaté obruby ve které drží pomocí liliovitých zobáčků ze zlata. Týlní část je zdobena pravými perlami. Až v laboratoři se

⁶⁰ Kromě samotné tvarové podobnosti je pro něj klíčový také výjev za zadní straně nákončí z Mikulčic-Kosteliska, tento rytý střídavě hladký a puncovaný motiv, který by měl připomínat rodové znaky – tamgy- stepních kmenů (Klanica 2010, 188-190).

⁶¹ Jedno takové „stepní nákončí tvaru knihy“ mělo být nalezeno i v Mikulčicích v hrobu 786 (viz Kouřil 2005). Tento pohřeb se nacházel v těsné blízkosti mikulčického paláce, v ose zaniklého palisádového žlabu, což by snad mohlo naznačovat, že palácová stavba nebyla již v době uložení mrtvého do země funkční. Zajímavé je také to, že ani k tomuto nákončí, stejně jako k nákončím z hrobů 505 a 1735, nepatří přezka!

⁶² Symbolika almandinu je dvojí: vladařská (červená barva je symbolem vlády) i christologická (symbol Krista, pocházejícího z judského kmene, jemuž přináležel granát. Kristus znamená také „světlo, které přišlo na svět a prozářilo temnotu“, podle antické pověry svítí tyto kameny ve tmě dokonce i pod oblečením (Ungerma, 1999, 70-71).

přišlo na to, že skleněný „kámen“ je složen ze dvou kusů, v dutině mezi nimi se nacházela hmota zv. „Kristova krev“. Takovéto nákončí bylo tedy přímo relikviářem⁶³ (Ungerma 1999, 70).

3. 3. 9. 3. Hodnocení

Ze souboru 29 nákončí s výzdobným motivem, který by v určitém kontextu mohl být chápán jako křesťanský, nám ale po bližším rozboru zůstalo nákončí 11, o kterých můžeme mluvit jako o nákončích nesoucích křesťanskou symboliku. Jsou jimi nákončí kodexová, nákončí zdobená oranty a nákončí se stromem života a Jeruzalémem z Rajhradic (ostatní nákončí zdobená stromem života sice mohou obsahovat křesťanský strom života, stejně tak jím ale být nemusí). Opatrně musíme přistupovat k nákončí z Mikulčic ze čtverce H 20, které sice může být relikviářové, možné je ale i to, že nositel o jeho potenci nevěděl. Pro jeho výraznou zdobnost ho mezi nákončí s křesťanskou symbolikou nepočítám⁶⁴. Jediná „neproblematická“ nákončí zdobená motivem křížem jsou nákončí z hrobu 580/III, které ale patří k celému souboru předmětů se stejnou výzdobou, mohlo být tedy nošeno jen jako součást celku, pro svou estetickou funkci, s jistými výhradami ho ale jako křesťanské hodnotím. Stejně tak jako možný křesťanský motiv hodnotím kříže na dvou nákončích z hrobu 313/49 ze Starého Města.

Musíme mít samozřejmě na paměti, že nákončí mělo v první řadě funkční význam (ochrana a zatížení konce opasku), a zároveň s tím i funkci estetickou. Nebylo tedy apriori předmětem určeným k ochranně majitele, potažmo předmětem spoutaným s duchovní sférou. Taková ovšem snad mohla být čtyři kodexová nákončí z Mikulčic. Poněvadž nebyla součástí typického koženého řemene a jedna z majitelů takového nákončí byla navíc žena. Domnívám se, že tato nákončí (byla-li skutečně nákončími) byla zároveň amulety, které představovaly kodexy – Bible, ke kterým se mohl pojit velký symbolický význam.

Podíváme se nyní na to, kdo byli vlastníci ostatních nákončí s křesťanskou symbolikou. Dvě železná nákončí z hrobu 313/49 ze Starého Města patřila spolu s průvlečkami, které byly také zdobeny kříži na puncovaném pozadí, k řemení ostruh.

---

⁶³ Nákončí, které bylo zároveň přezkou známe i ze západní Evropy (Ungerma 1999, 17-18).

⁶⁴ Mezi křesťanská nákončí není počítáno také proto, že není zcela jasné, co je ona organická hmota interpretovaná jako „Kristova krev“ a jaký měla účel.

Skrze přítomnost ostruh bychom mohli usuzovat o postavení mezi vyšší společenskou třídou. Kromě těchto artefaktů byl hrob ale vybaven spíš chudě.

Pět zbylých nákončí s křesťanskou symbolikou (nákončí z Mikulčic z hrobu 100/II, 240/III, 390/III, 580/III a z hrobu 323 z Rajhradic) příslušelo ke koženým řemenům, a bylo nalezeno v mužských hrobech (v hrobě 100 u druhého kostela v Mikulčicích byl pohřben asi šestiletý chlapec, podle bohaté výbavy ale zřejmě patřil také k nobiletě), všechna tato nákončí byla provedena z luxusních materiálů: ze stříbra, zlaceného stříbra, popřípadě zlaceného bronzu. Tyto muže, pohřbené s opasky zdobenými křesťanskou symbolikou, můžeme považovat za představitele vyšší společenské třídy (muž z hrobu 580 pohřbený uvnitř III. kostela příslušel pravděpodobně přímo k vládnoucí skupině). Taktéž oba hroby s kodexovými nákončími byly bohatě vybavené.

Š. Ungerman uvádí pro velkomoravské prostředí 27 hrobů s honosnými pásy (Ungerman 1999, 124). Z tohoto počtu hodnotím nálezy z šesti hrobů (z Mikulčic 100/II, 240/III, 390/III, 505/III, 580/III a Rajhradic z hrobu 323) jako předměty nesoucí křesťanskou symboliku, což považuji za vcelku vysoký podíl. Nálezy z hrobů 1735 z Mikulčic Kosteliska a z hrobu 313/ 49 ze Starého Města (nálezy neuváděné v Ungermanově katalogu) lze považovat také za hroby příslušející pohřbeným z vyšší vrstvy společnosti (přítomnost ostruh v hrobech).

Všech jedenáct nákončí zdobných křesťanskou symbolikou bylo tedy s větší či menší mírou jistoty nalezeno v hrobech příslušejících elitě. Předpoklad, že křesťanství bylo šířeno shora, zprvu prostřednictvím nobility a nejvyšších představitelů moci a teprve mnohem později bylo začleněno do běžného života, můžeme tedy v tomto kontextu považovat za potvrzený.

Sporná zůstává ale vlastní vypovídací hodnota předmětů úzce spojených s nejvyšší vrstvou společnosti (viz symbolický potenciál opasku – Opasek měl zřejmě symbolický význam coby atribut moci). Bylo to tak jak u Franků, tak zřejmě i na Velké Moravě, i když o tom nemáme přímé důkazy, a s jistou pravděpodobností i v Čechách. Jako takový dokazuje přítomnost křesťanské víry ve hmotné kultuře nobility, neříká ale už nic o tom, jak tomu bylo s šířením křesťanství v jiném než elitním prostředí.

4. ZÁVĚR

Cílem předkládané studie bylo věnovat se movitým památkám křesťanského charakteru, datovaným do raného středověku. Tomuto typu artefaktů nebyla doposud (až na výjimky Měřínský 1988; Roganský 2009) věnována systematická pozornost. Území které bylo do studie zahrnuto, je uměle vyčleněno současnými hranicemi České republiky.

Závěrem bude shrnuto pozorování vycházející z rozborů dvou vyčleněných skupin předmětů, vymezených podle primárně funkčního určení (skupina I: artefakty jejichž primární význam je svázaný s křesťanským náboženstvím; skupina II: předměty které plnily primárně jiný účel, praktický nebo např. dekorační). Z každé skupiny byla vybrána jedna kategorie artefaktů (skupina I: závěsné křížky, skupina II: nákončí), která byla podrobena obsáhlejšímu rozboru. Problematika týkající se dalších předmětů obou skupin byla načrtnuta jen zevrubně. V první řadě je potřeba přistupovat kriticky k předmětům starším bádáním označeným jako křesťanské (příklad záušnic, kaptorg atd.). Ve většině případů byly artefakty jako křesťanské hodnoceny pro výzdobný ornament (častý motiv kříže).

Studie velkomoravských nákončí zdobených křesťanskou symbolikou, přináší poznání, že se s křesťanskými motivy setkáme poměrně často (vzhledem k nečastým nálezům honosných opaskových garnitur)⁶⁵. Prokazatelná je vazba na centra a elitu, ale vypovídací hodnota o procesu christianizace je prakticky žádná, vzhledem k tomu, že nevypovídá nic o šíření křesťanství do venkovského prostředí. Toto tvrzení stavím především na skutečnosti, že honosná nákončí, na kterých se s křesťanskými motivy setkáme, jsou předměty svázané výhradně s centrem a vyšší společenskou třídou.

Zvláště je nutno přistupovat k tzv. kodexovým nákončím. Neznáme totiž jejich pravý význam (znázorňovala-li opravdu kodexy) ani úlohu (představovala skutečně nákončí, nebo byla např. využita jako amulety pověšené u pasu). Důležité je také to, že jedinou ženou, která byla ve velkomoravském prostředí pohřbena s honosným opaskem, je právě žena z hrobu 505 u mikulčického III. kostela, pochovaná s kodexovým nákončím. Tento fakt staví kodexová nákončí stranou ostatních honosných opaskových

---

⁶⁵ Při tomto hodnocení musíme mít na paměti, že archeologizovaným předmětům odpovídá několikanásobně větší počet artefaktů vyskytujících se v živé kultuře, které se z nějakého důvodu nezachovaly

souprav a nutí k úvahám o jiné úloze těchto předmětů. Mohly mít například funkci osobního amuletu.

Zajímavější poznatky získáváme při studiu závěsných křížků. Můžeme-li je, i s ohledem na nevelký počet, statisticky hodnotit, zjišťujeme že na Moravě (z doby velkomoravské) je počet venkovských lokalit na kterých se setkáme s nálezy křížků stejný jako u lokalit centrálních. Z uvedeného vyplývá, že se s křesťanstvím setkáme stejně tak ve venkovských, jako i na centrálních místech. Rozdílná je intenzita množství nálezů, která roste u centrálních lokalit. To by svědčilo pro potvrzení vstupní hypotézy, že křesťanství bylo přijímáno shora, zprvu elitou a teprve později šířeno i do prostředí mimo centra a elitu (čímž vznikalo i menší procento možné archeologizace předmětů mimo centra).

Situace flektovaná nálezy křížků z Čech je mírně odlišná, potvrzují úzkou vazbu na centra (s nálezem z prostředí mimo centrum se setkáme jen v jednom případě). S nutnou premisou, že toto hodnocení může být do značné míry zkresleno současným stavem výzkumu a také větší znalostí centrálních lokalit a hradišť, proti venkovskému osídlení.

Zhodnotit, zda vlastníci křížků patřili k elitě, objektivně nelze. Pokud ale můžeme posuzovat majitele křížků, zjišťujeme, že ve většině případů byly křížky nalezeny v hrobech dětských (můžeme-li rozpoznat pohlaví, šlo o dívky). Z tohoto úhlu pohledu nemůžeme zřejmě mluvit o křesťanských křížcích, které měly být dávány pokřtěným – dospělým jedincům, kteří vědomě přistoupili k nové víře. Tuto skutečnost nemůžeme předpokládat u dětí. Uvedená fakta svědčí pro to, že křesťanství bylo přijímáno povrchně a volně splynulo s předkřesťanským substrátem. Závěsné křížky představovaly zřejmě pro tehdejší lidi ochranné amulety, jejichž nošením byl majitel chráněn před zlými silami, popřípadě mu měly přinášet štěstí a sílu. Můžeme se domnívat, že podobný význam mohla mít i vyobrazení objevující se na honosných nákoncích.

Zvláště je třeba mluvit o křížcích z Olomouce a Kroměříže. Křížky z těchto lokalit jsou datovány nálezovým kontextem až do 11. - 12. století. Předměty z obou lokalit pocházející z nehrobových kontextů.

Předkládaná studie má za cíl upozornit na skutečnost, že i drobné movité nálezy mohou přinést zajímavé úvahy do diskuze týkající se otázky christianizace. A že i ony by měly být důkladně zkoumány, byť realita kterou odrážejí je dalekosáhle rozvětvená a nejasně čitelná. Pro lepší pochopení by bylo třeba interdisciplinárního studia, které by

mohlo přinést nové poznatky. Pro podrobné zpracování tematiky by byla také potřeba důkladnější znalost raně středověkých pohřebišť a sídlišť, která naráží na špatnou publikovanost starých výzkumů. Převažuje také naše znalost centrálních lokalit na úkor sídlišť venkovských. Stranou této studie zůstaly otázky chronologické. Chronologické postavení jednotlivých předmětů hmotné kultury Velké Moravy není v současné době zdaleka přesvědčivé (k chronologickým otázkám. např. Charvátová 2004; Ungerman 2007b). Proces ukládání bohaté výbavy do hrobů a také ústup hrobové výbavy zřejmě úzce souvisí se stabilizačním procesem společnosti (příkladem mohou být výhradně nehrobové nálezy enkolpií a křížků z Olomouce a Kroměříže, které se objevují v době, kdy sociální stabilitu nebylo již potřeba vyjadřovat pohřebním rituálem).

Na závěr bych si dovolila jeden odstavec otázek. Mluvila jsem například o nákončích, která jsou zdobena s větší či menší mírou jistoty motivy nesoucí křesťanskou tematiku. Jedna strana je ovšem zda nositelé skutečně byli křesťany, zda skutečně věděli jaká znamení jejich opaskové garnitury nesou a kam se tím hlásí. Věděli opravdu tolik jako my? Každý kdo studuje tematiku spojenou s křesťanstvím, už také ale cíleně klade otázky, které ve většině případů předznamenávají odpovědi. Ptáme se: „Byli tito lidé skutečně křesťany? Hlásili se tím, že na své opasky připevnily nákončí křesťansky zdobená vědomě k nové víře?“ atd. Všechny naše odpovědi musejí zákonitě nést odpověď ve které se pojem křesťanství objeví a která bude na otázku víry reagovat. Naše vidění je v mnohém příliš jednostranné a zakonzervované v plechovce očekávání. Jednoznačné odpovědi na otázku: „Proč lidé nosili tyto opasky?“, se zřejmě nikdy nedočkáme.

5. KALAOG

V části katalog jsou shromážděny nálezy čtyř kategorií předmětů (enkolpií, kaptorg, křížků a nákončí zdobených křesťanskou symbolikou). Z katalogu jsou vyňaty popisy nálezů, které se objevují v pracích B. Nechvátala (1978) a I. Štefana (2004). Tyto artefakty jsou uvedeny vždy jen pod názvem lokality, kde byly nalezeny, s odkazem na katalog a vyobrazení obou výše zmíněných autorů (tam i ostatní literatura). Popisovány jsou tedy předměty ještě nepublikované a nově objevené (v případě enkolpií a kaptorg) a předměty, které ještě nebyly souhrnně katalogově zpracovány (křížky a nákončí zdobená křesťanskou symbolikou).

Vlastní katalog je členěn na oddělení věnující se vždy jedné ze čtyř kategorií předmětů, zvláště jsou řazeny nálezy z Čech a zvláště z Moravy. Nejprve je uváděno místo nálezu, za ním následují dostupné informace: materiál, rozměry, popis předmětu, náleзовé okolnosti, ostatní nálezy, v případě hrobového nálezu pohlaví a věk zemřelého atd. Rozměry jsou uváděny v milimetrech a jsou použity následující zkratky: d. = délka, š. = šířka, v. = výška. Na konci záznamu je připojen odkaz na literaturu (popř. je poznamenáno, že předmět ještě nebyl publikován) a také je uveden odkaz na vyobrazení, je-li předmět součástí obrazové přílohy.

5. 1. Enkolpia

DŘEVÍČ, okr. Louny

Dřevíč u Loun

viz Nechvátal 1978, 214, add. 2: 2; Květ 1925, obr.1: 1

Dřevíč u Loun

Materiál: bronz

Rozměry: d. 49 mm i s očky, š. 25 mm, v. 3 mm

Popis: Křížek je na horním i dolním konci opatřen očky, je silně zkorodovaný, při čištění se ukázalo, že mohl být už v raném středověku opravován. Nad hlavou postavy je vidět lom, v němž byl kov buď spájen jiným kovem, nebo jen nahříván, aby se opět spojil. Tenká puklina není vůbec vidět z rubu křížku. *Přední strana:* Křížek latinského typu s postavou v adoračním gestu, nejspíše Pannou Marií. Oblečena je v jednoduchých šatech, jež odhalují nohy, na oděvu nejsou patrné žádné drapérie či řasení a plasticky jsou naznačeny pouze prsa postavy. Rysy obličeje ani nimbus nejsou zřetelné

Nálezové okolnosti: detektorový nález

Lit.: Profantová – Stolz 2009, obr. 2: 2, 3: 1

Obr.: 10: 7

CHRUDIM, okr. Chrudim

Chrudim

Materiál: bronz

Rozměry: d. 113 mm, š. 77 mm

Popis: Zadní část křížku tvaru latinského kříže s rozšiřujícími se rameny. Z vertikální osy vychází očka na zavěšení (na dolní straně z velké části odlomené). *Zadní strana:* Středová část a koncové části ramen jsou perforované pěti kruhovými otvory různého průměru.

Nálezové okolnosti: bez bližších nálezových okolností

Pozn.: 11.-12. století
Lit.: Frolík - Sigl 1995, 71 obr. 41:8
Obr.: 10: 2a, b

KOUŘIM, okr. Kolín

Kouřim, hradiště starokouřimské

Matriál: bronz

Rozměry: d. 92 mm (i s panty), š. 53 mm, max. v. 34 mm

Popis: Lítý křížek. *Zadní strana:* Křížek zdobený postavou v adoračním gestu (Panna Marie). Konce ramen jsou zdobeny rytou vlnicí mezi dvěma rovnými liniemi. Tunika postavy je zdobena stejným výzdobným motivem, pouze v oblasti ramen a paží je svislými rytými liniemi naznačen plášť (?) s řasením či sklady oděvu. Pod ním je vyznačeno zapínání či zdobení spodního oděvu. Na rukou a prsou byla výzdoba doplněna puncováním trojúhelníkového tvaru. Drobnější puncování bylo naznačeno ještě uvnitř svatozáře. Obličej je oválný, plasticky vstoupilý se schematicky znázorněným nosem a očima, orámováno vlasy. Prsty na rukou nejsou kompletně zřetelné. V prostoru nad hlavou je velmi slabě dodatečně proveden rytý řecký nápis.

Nálezové okolnosti: Ze sbírky právníka JUDr. Františka Fryše, křížek byl zřejmě nalezen již na počátku 90. let 20. století na jedné ze dvou opevněných poloh v Kouřimi, podle již neověřitelných informací na trojdílném starokouřimském hradišti.

Pozn.: kresba předmětu na s. 128: 1 (viz Profantová – Stolz 2007) je špatně provedená, na fotografii jsou zřetelně vidět dva panty nad hlavou oranta (jde tedy o zadní stranu enkolpia), ale pant na kresbě je jen jeden, umístěný do středu břevna.

Lit.: Profantová – Stolz 2007, obr. na str. 126, 128: 1

Obr.: 10: 1

Kralovice u Říčan

viz Nechvátal 1978, 214, 215, add. 2:5

Neznámá lokalita 1

viz Nechvátal 1978, 221, add. 1 : 1

Neznámá lokalita 1

viz Nechvátal 1978, 221, 223, add. 3 : 2

Opočnice u Poděbrad 1-6

viz Nechvátal 1978, 215 – 216, add.. 1: 4-6, 2: 4-7; Wocel 1859

Praha

viz Nechvátal 1978, 218, add. 2 : 1

Praha. Svatovítský poklad

viz Nechvátal 1978, 218, 220, add. 3 : 3

Praha-Vyšehrad

viz Nechvátal 1978, 221, add. 1 : 1

TURNOV, okr. Turnov

Turnov-Nudvojovice, kostel sv. Jana Křtitele

Matriál: bronz

Rozměry: d. 65 mm, š. 58 mm (d. se stěžejkami 87 mm)

Datace: 13. stol.

Popis: Litý dvojdílný křížek zdobený po obou stranách poměrně vysokým reliéfem. Obě poloviny k sobě původně těsně přiléhaly, nyní jsou mírně prohnuté a okraje deformované. Spojeny jsou dvěma stěžejkami na koncích kolmého břevna, horní, která sloužila zároveň jako poutko, má střední očko odlomeno. Ramena jsou zakončena kruhovými medailony. V místech přechodu ramena křížku do medailonu vystupují z obrysu malé výčnělky tvarované jako nýtky. Obvod medailonu i břevna lemují jemná reliéfní páska v podobě šňůrky, místy ohlazená. Specifikou enkolpionu jsou zrcadlově otočené nápisy i písmena a nebeské symboly nad Kristovou hlavou. *Přední strana:* Velmi poškozená, reliéf si zachovává jen hrubé kontury. Zdobena je reliéfní postavou Ukřižovaného na kříži, jeho příčné břevno je současně patrné pod Kristovou pravou rukou. Hlava obklopená nimbem mírně poklesá k pravému rameni. Tělo Krista halí bederní rouška spadající k pokleslým kolenům, která jsou vychýlena mírně doleva tím, že jsou nohy fixovány na podnožce kříže. Nad Kristovou hlavou po stranách kříže doprovázejí výjev nebeská tělesa - Slunce a Luna. Pod Kristovými pažemi po obou stranách kříže vystupuje nečitelný nápis. Medailony na koncích ramen kříže vyplňují reliéfní poprsí světců s nimby doplněná nečitelnými nápisy po stranách jejich hlav. *Zadní strana:* Ve středu kompozice je umístěna vertikálně stojící postava s aureolou a v prosebnickém gestu oranta, oděná do dlouhého šatu se širokými rukávy - pravděpodobně Panna Marie, vyplňuje rovněž kolmé horizontální břevno. Velikost její hlavy je v poměru k celému tělu proporcionálně větší. Medailony na koncích také vyplňují poprsí světců. Ti v horním a dolním medailonu mají jména po stranách hlavy, horní je určen nápisem PETROS, dolní je nečitelný. V medailonech příčného břevna určují světce nápisy vystupující z plochy vedle medailonů, vlevo [KH]OSMA, vpravo DAME[N]. Nápis po pravé a levé straně a podél pravé nohy ústřední postavy je jen zpočátku čitelný (.ODEB)-vpravo; na pravé straně pod Mariiným nimbem je písmeno R; vlevo od ramene dolů ČEP. (1, nebo 2 písmena) M.[N(I)]D. Všechny nápisy jsou provedeny cyrilicí, reliéf je plně plastický, na několika místech ohlazený nebo poškozený korozí. Horní stěžejka je na této straně odlomena.

Nálezové okolnosti: sonda 1-B/2001 situováno při východní straně kostela před triumfálním obloukem.

Lit.: Macháčková - Prostředník 2003, obr. 1, 2

Obr.: 10: 3a, b

Václavice u Konopiště

viz Nechvátel 1978, 220, add 1:2; Turek 1964, obr. na s. 117

Veltruby u Kolína

viz Nechvátel 1978, 220, 221, add. 3:1

SBÍRKY M. MALINY

Malinova sbírka, enkolpion 1

Počet: 1

Matriál: bronz s příměsí mědi

Rozměry: d. 73 mm, š. 49 mm

Popis: Polovina litého dvojdílného křížku. Bronzovina má tmavou až téměř černou patinu. Křížek je nahoře a dole opatřen stěžejkami, uvnitř je dutý. Ramena kříže jsou na koncích mírně rozšířena a oválně zakončena. Tato zakončení jsou na každém rameni oddělena dvěma výčnělky. *Zadní strana:* Oválná zakončení (horní, pravé a levé) původně s portréty neurčitých světců. Uprostřed na křížku vystupuje reliéfní postava s gestem oranta v dlouhém splývavém šatě, která má pravděpodobně znázorňovat Pannu Marii - Orantku. Lze tak soudit z písmen zachovaných na pravém rameni kříže po levici ústřední postavy - ΘΥ, jež jsou druhou částí řecké zkratky ΜΡ ΘΥ (Μέτρ Θεού, tj. Matka Boží). Při bližším pohledu se ale jedná pravděpodobně o druhotně přepracovanou mužskou postavu se špičatým plnovousem. Na levé straně se písmena nezachovala, rovněž poprsí světců jsou v levém a horním medailonu téměř setřena.

Nálezové okolnosti: Způsob získání křížků do sbírky M. Maliny ani jejich původ není známý. Na vnitřní straně nalepen štítek s nápisem Knjaža Gora.

Pozn.: odkaz malíře a sběratele Miloše Maliny. Křížek je datovaný do 11. až 12. století (spíše mladší interval).

Lit.: Vojtěchovská 1996, 37, obr. 1.

Obr.: 10: 5

Malinova sbírka, enkolpion 2

Počet: 1

Materiál: bronz

Rozměry: d. 62 mm, š. 40 mm

Popis: Litá polovina ostatkového křížku. Nahoře i dole opatřen stěžejkami. Povrch má tmavou zelenočernou patinu. *Zadní strana:* Uprostřed na hladkém povrchu je vyryt kříž s horním příčným a dolním šikmým břevnem. Ramena jsou na koncích rozšířena, zaoblena a opatřena před rozšířením po dvou výčnělcích v podobě oček s prohloubeným středem. V rozšířených koncích ramen jsou na pravém rameni vyryty kruhové a na dolním a horním rameni oválné medailony. Povrch je značně otřelý.

Nálezové okolnosti: Způsob získání křížku do sbírky M. Maliny ani původ není známý.

Pozn.: odkaz malíře a sběratele Miloše Maliny. Křížek je datovaný do 11. stol., s přesahem do století 12.

Lit.: Vojtěchovská 1996, 37-38, obr. 2

Obr.: 10: 6

5. 2. Kaptorgy

5. 2. 1. Čechy

Brandýsek, hrob. 27

viz Štefan 2004, 48, obr. 4: 3

Budeč, sídlištní objekty na akropoli

viz Štefan 2004, 48-49, obr. 4: 9, 5: 5

Debrno, hrob

viz Štefan 2004, 49, obr. 4: 8

Dobroměřce, hrob Ia

viz Štefan 2004, 49, obr. 5: 1

Dobrovíz, hrob 1

viz Štefan 2004, 49, obr. 4: 11

ČELÁKOVICE, okr. Praha-východ

Čelákovice, Poloha "U Rybníčku"

Počet: 1

Matriál: stříbro

Pohlaví zemřelého: žena (mladá)

Další inventář: větší křišťálový korál, kaptorga a další předměty

Lit.: nepublikováno, Špaček - Snítily 2008, 121

Kanín II, hrob 86

viz Štefan 2004, 50, obr. 4:4

KLECANY, okres Praha-západ

Klecany, pohřebiště I, hrob 1

viz Štefan 2004, 50, obr. 3: 7

Klecany, pohřebiště II, hrob 22/II

Počet: 1

Matriál: stříbro

Rozměry: d. 46/7mm, š. 36/7 mm, v. 6,5 mm (po rekonstrukci)

Pohlaví zemřelého: žena? (20-30 let)

Popis: Trapezoidní kaptorga, nalezena ve zlomcích. Zadní stěna hladká, přední zdobena rytou výzdobou. Motiv není zcela čitelný, je symetricky uspořádaný k vertikální ose. Výzdoba zobrazuje pár v opozici ležících rohatých zvířat s hlavou otočenou dozadu, spojených uzlíčkem a umístěných na puncovaném pozadí. Zvířata mají vyplazený jazyk či bradku. Víčko kaptorgy je zdobeno pomocí kružítka rytým pletencem s puncovanými kroužky se středy uvnitř. Na pravoúhle zahnutých koncích víčka jsou umístěny dva kruhové otvory. Další dvojice otvorů je umístěna na nezdobených bocích kaptorgy. Jednotlivé díly k sobě byly sletovány (zvláště byl vystřižen přední a zadní díl, spodní, boční díly byly jen ohnuty). Uvnitř nalezena rostlinná vlákna lnu a malá plochá kůstka, která byla na jednom konci oříznuta, dále organická hmota (uhlík z jedlového dřeva a

kůstka, snad prstní článek?). Plech je tak tenký, že kaptorga musela být něčím vyztužena (zřejmě kůží či dřevem). Zavěšena byla na nedochované tkanici z organického materiálu, nebo na provázku.

Další inventář: Karneolový korál, dvě stříbrné záušnice, dva železné nože se zbytky dřeva a otisky textilu (celokovové rukojeti pocínované), mléčný zub, zlomek keramické nádoby, železný hřeb, zvířecí kost (zřejmě nebyla záměrně přiložena).

Nálezové okolnosti: Kaptorga nalezena pod klíční kostí mezi žebry na pravé straně hrudníku, jeden její zlomek se nacházel v místě krčních obratlů.

Pozn.: Antropologický materiál po povodni poškozený. Datovaná do středu 10. století, spíše do jeho 3. čtvrtiny.

Lit.: Profantová – Šilhová 2010, obr. 3: 4; 10: 1

Obr.: 9: 1

Klecany, pohřebiště I, hrob 31/05

Počet: 1

Matriál: kov

Pohlaví zemřelého: dítě-dívka (3 roky)

Popis: Schránka kombinovaná z kovu a snad textilu (?), zadní stěna svinutá v trubičku.

Lit.: Profantová - Šilhová 2010, 297 (pozn. 22)

Kolín, dvojhrob – hrob ženy

viz Štefan 2004, 50, obr. 1: 5

Libice nad Cidlinou, pohřebiště na akropoli, hrob 268

viz Štefan 2004, 51, obr. 3: 6

Mělník-Rousovice

viz Štefan 2004, 51, obr. 4: 6

PRAHA, okr. Praha

Pražský hrad – Lumbeho zahrada, hrob 16, 53, 82, 117

viz Štefan 2004, 52, obr. 1: 2, 3; 2: 2; 5:2

Pražský hrad – Jízdárna, hrob bez čísla a hrob 2/82

viz Štefan 2004, 52-53, obr. 4: 10

Praha, ulice Na Slupi

Počet: 1

Matriál: bronz, postříbřený

Rozměry: d. 20 mm, š. 15 mm

Popis: Trapezoidní kaptorga kapkovitého průřezu vyrobená přehnutím bronzového plechu. Konec plechu ze zadní strany je stočen do kličky a vytváří tak očko na zavěšení. Zdobena na přední straně čtyřmi lištami s puncováním (dvě vedoucí po obvodu až na zadní stranu předmětu, třetí prostředkem kaptorgy, svisle dolů a poslední tvoří ozdobnou lištu pod kličkou očka na zavěšení), na zadní straně jsou jen dvě lišty po obvodu (třetí odlomená?).

Nálezové okolnosti: Nalezena v sídelním objektu dle keramiky datovaném do 12. - 13. století.

Pozn.: Před konzervací byl objeven vosk (posláno na spektroskopii)

Lit.: nepublikováno; Selmi-Wallisová 2006, 75

Obr.: 9: 4a-c, 5a-b

Praha, Vyšehradská ulice

viz *Štefan 2004, 53, obr. 4: 5*

Praha, Václavské náměstí č. p. 784/25

viz *Štefan 2004, 53, obr. 2: 4; 3: 4*

Praha-Lahovice

viz *Štefan 2004, 51, obr. 4: 1*

Roztoky-Žalov, hrob 31

viz *Štefan 2004, 53-54, obr. 3: 7*

Stará Kouřim, hrob 106b

viz *Štefan 2004, 54, obr. 3: 1, 5*

Stehelčeves, hrob 5 (b)

viz *Štefan 2004, 55, obr. 4: 2*

ZELENEČ, okr. Praha-východ

Zeleneč

Počet: 1

Matriál: bronz pájený cínem

Pohlaví zemřelého: žena

Popis: Uvnitř kaptorgy zjištěn látkový lněný sáček, který obsahoval další organickou hmotu - pravděpodobně karbonizované dřevo (není totožné s uhlíkem, i když je vizuálně podobné).

Nálezové okolnosti: Kaptorga tvoří ústřední část náhrdelníku

Lit.: nepublikováno; *Špaček online*; *Špaček – Snítily 2005, 155-157*

ŽELÉNKY, okr. Teplice

Želénky u Duchova, mohyla

Počet: 1

Matriál: stříbro, pozlacené

Pohlaví zemřelého: žena

Popis: Dvě destičky spojené původně nýtky. Zdobená je tepaným reliéfem zobrazujícím jelena a dravého ptáka na puncovaném pozadí. Destičky jsou lokálně zdobeny. Měly původně asi jiný účel a byly druhotně použity.

Další inventář: Ztracené nálezy: stříbrný křížek, železný nožík se slonovinovou zlatem nýtovanou střenkou s vinutím ze stříbrného drátu a jemně propracovaným stříbrným řetízkem, válcové vědro z železného ozdobného plechu. Dochované nálezy: tři zlaté hrozníčkové náušnice, dva zlaté dvouplášťové gombíky, řetízek s filigránně zdobeným medailonem s onyxovou pozdně antickou římskou kamejí císaře Konstantina.

Nálezové okolnosti: Výbava pohřbu ženy v mohyle.

Lit.: *Sklenář 1985, 67-68, obr. 1; Turek 1963, 224-226; Charvát 1999, 16.*

Obr.: 9: 6

Žatec, poklad zlomkového stříbra

viz *Štefan 2004, 5, obr. 5: 3, 4, 6*

5. 2. 2. Morava

Brno – Maloměřice, hrob 2

viz Štefan 2004, 48, obr. 3: 8

DOLNÍ VĚSTONICE, okr. Břeclav

Dolní Věstonice, pohřebiště "Na pískách", hrob 98/46

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: cca d. 20 mm, š. 20 mm, v. 3 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Poměrně dobře dochovaná lícni strana, zdobená pravidelně do čtverce rozmístěnými pukličkami, mezi nimi jsou dvojité linie vybíjených bodů (provedeno ze zadní strany plechu). Na rubové straně zbytky žlutohnědé hmoty. Zadní stranu tvořil zřejmě zlomek hladkého bronzového plechu, na jedné straně je opět přichycena stejná žlutohnědá hmota (původní obsah schránky?). Boční stěna svírá s lícni stranou pravý úhel. Tvar zhruba čtvercový.

Další inventář: U lebky zlomky pravděpodobně tří náušnic (alespoň jedna bubínková); dva hruškovité gombíky ze sklovité hmoty.

Nálezové okolnosti: Součást kolieru

Pozn.: Š. Ungerman (2007b, 124) uvádí jako materiál bronz, v nálezové zprávě stojí „železný závěsek“

Lit.: Ungerman 2007a, 229-231; Ungerman 2007b, 124, Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1946

Dolní Věstonice, pohřebiště "Na pískách", hrob 139/46

Počet: 2

Matriál: KAPTORGA 1: bronz

KAPTORGA 2: kovový plech (barevný kov s železnou korozí na povrchu?)

Rozměry: 1- cca d. 20 mm, š. 20 mm, a v. 5 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: KAPTORGA 1: Zhotovena z tenkého bronzového plechu, lícni strana měla jednoduchou lisovanou výzdobu (zvýšený okraj a uprostřed plastický kruh). Boční stěny nebyly úplně svislé, ale mírně zešíkmené, u jednoho rohu se dochoval menší kruhový otvor. Původně mohla být čtvercová.

KAPTORGA 2: Zdobena vbíjenými liniemi a pukličkami. Okraj jednoho ze zlomků je stočený do trubičky, která snad sloužila jako ouško.

Další inventář: šest náušnic: dvě bronzové oválného tvaru na spodním oblouku zdobené granulací a kulovitým závěskem, bronzová náušnice z tenkého drátu, spodek svinut do kuželovitého závěsku, spodní část náušnice s očkem a s válcovitým závěskem, oválná deformovaná náušnice čtvercového průřezu, fragment náušnicového drátu; bronzová římská mince; šest skleněných korálek (jeden melounvitý zelený, jeden podlouhlý vyrobený z okraje skleněné nádoby, jeden hranolovitý zelený, dva malé hraněné, jeden drobný koláčovitý)

Nálezové okolnosti: součást korálového náhrdelníku

Pozn.: KAPTORGA 2 - fragmentární

Lit.: Ungerman 2007a, 229-231; Ungerman 2007b, 124; Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1946

Obr.: 9: 3

Dolní Věstonice, pohřebiště "Na pískách", hrob 420/49

Počet: 1

Matriál: kovový plech (barevný kov s železnou korozí na povrchu?)

Rozměry: cca d. 20 mm, š. 20 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Původně mohla mít obdélníkový tvar. Na okraji zdobena dvojitou linií vybitých bodů, vnitřní plocha byla původně zdobena pěti pravidelně rozmístěnými otvory. Jedna z delších stran je svinuta v trubičku.

Další inventář: sedm skleněných korálek oválného tvaru (pět zelených, dva modré), tři válcovité skleněné korálky se čtyřmi zářezy (dva zelené, jeden modrý), dva koláčovité skleněné korálky (modré barvy), jeden jedenkrát dělený skleněný korálek modré barvy, tři fragmenty skleněných korálek se čtyřmi zářezy (světle zelené), železný oválný korálek, železný poškozený korálek, kulovitý kovový korálek, neúplný lunicovitý závěsek s otiskem tkaniny, skleněný gombík kulovitého tvaru, Ke nádoba s nepatrně poškozeným okrajem u nohou

Nálezové okolnosti: součást náhrdelníku

Pozn.: fragmentární

Lit.: Ungerman 2007a, 229-231; Ungerman 2007b, 124; Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1949

Dolní Věstonice, pohřebiště "Na pískách", hrob 593/56

Počet: 1

Matriál: Fe, bronz

Rozměry: d. 31 mm, š. 27 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Schránka je dnes přibližně čtvercová, ale původně mohla mít obdélníkový tvar. Na okraji je zdobena dvojitou linií vybitých bodů, vnitřní plocha byla původně dekorována pěti pravidelně rozmístěnými otvory. Jedna z delších stran je svinuta v trubičku. Lícni strana byla zhotovena ze železného plechu.

Další inventář: čtyři čtyřnásobně dělené skleněné korálky (modrozelený), jeden oválný zelený skleněný korálek, dva gombíky ze sklovité (?) hmoty s železným ouškem, skleněný gombík s železným ouškem

Nálezové okolnosti: součást náhrdelníku

Pozn.: shodné, ale méně zdařilé provedení jako u kaptorga z hr. 98/46

Lit.: Ungerman 2007a, 229-231; Ungerman 2007b, 124; „Výkopové deníky – dr. Rudolf Tichý – Dolní Věstonice-Písky 1954-1959“

Obr.: 9: 2

Kelč, poklad zlomkového stříbra

viz Štefan 2004, 50

Olomouc – Wurmova ulice, hrob 39/99

viz Štefan 2004, 51-52

Staré Město, hrob 24/48-8/d, 167/51-7c

viz Štefan 2004, 54, obr. 3: 9

5. 3. Křížky

5. 3. 1. Čechy

BUDEČ, okr. Kladno

Budeč, hrob 71 u rotundy sv. Petra na "starém hřbitově"

Počet: 1

Matriál: bronz, zlacený

Rozměry: d. 31 mm, š. 31 mm

Pohlaví zemřelého: dítě (děvče)

Popis: Lité, původně rovnoramenné křížové kování, se dvěma rameny odlomenými, upravený jako závěsek. Ve středu opatřený druhotně otvorem, z něhož bylo zlacení odstraněno. Během výroby se na spodní stranu, která je prohloubena, otiskl textil. Střední partie má hrubý tvar vypouklého komole přibroušeného kříže, z ramének vystupují vyduté masky podlouhlého obličejce s vousem, okrouhlýma očima, protáhlým nosem a svislými protáhlými ústy. Konce ramen jsou zdobeny jednoduše profilovanou stříškou, zdobenou drobnými terčíky v rozích, přičemž vrcholový terčík je vždy prolomen a v otvoru zůstalo zachováno původní zlacení.

Další inventář: Několik fragmentů keramiky knovízské kultury, u hlavy několik skořápek kaštanů a ořechů. Pár stříbrných hrozníčkových náušniček (jemné granulace), jedna náušnička (zachován jen zlomek obroučky). Na hrudi náhrdelník sestávající se ze skleněných perel: jednoho melounovitého, dvou olivovitých, jednoho segmentovaného a tří korálek jednoduchých zploštělých.

Nálezové okolnosti: V superpozici s mladším hrobem č 73, který je podle patnácti stříbrných esovitých záušnic o síle drátu 3 mm a průměru 18 mm datovatelný do poloviny až 2. poloviny 10. století. Hrob byl orientován V-Z, radiálně k plášti rotundy. Křížek byl součástí náhrdelníku.

Lit.: Šolle 1980 bez obr.; obr. např. Šolle 2001, obr. 5a, b; Bartošková 2000, 251, Nr. 10.01.10; Měřínský 2006, 651, obr. na str. 236

Obr.: 4: 10

LIBICE NAD CIDLINOU, okr. Nymburk

Libice nad Cidlinou, akropole, hrob 159

Počet: 1

Matriál: jantar

Rozměry: d. 33,5 mm, š. 25 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Závěsný křížek tzv. řeckého tvaru, vyrobený vyříznutím z ploché destičky. Dolní rameno je nepatrně delší, v horním ramenu je vyvrtané úzké eliptické závěsné očko. Zdoben je na jedné ze stran rýžkami, které oddělují jednotlivá ramena. V každém rameni jsou jemně ryté ondřejské křížky.

Další inventář: Skleněné perličky 407 ks, třináct esovitých záušnic, zlomky měděného gombíku, nepatrné zbytky tenkého stříbrného plíšku, fragmenty železného nože, železné zlomky snad gombíku, keramické střepy.

Nálezové okolnosti: Hrob něco přes 8 m jižně od střední části chrámové lodi na hradišti. Křížek byl součástí koliéru.

Lit.: Turek 1978, 62-64, tab. 11: 1; Turek 1976b, 270; Krumphanzlová 1970, 113-114

Obr.: 5: 9

Libice nad Cidlinou, západní okraj hradiště

Počet: 1

Matriál: Bronz

Rozměry: d. 23 mm, š. 21 mm (d. i se zbytkem očka 27 mm)

Popis: Drobný závěsný rovnoramenný křížek, odlitý z bronzu. Na horním konci svislého břevna je dochovaná část pevně připojeného závěsného očka. Ramena se směrem k okraji rozšiřují. Na přední straně je poměrně výrazně vystupující reliéf zachycující postavu Krista. Ruce jsou pokrčeny, nohy rozkročeny a chodidla směřují od sebe. Pozoruhodný je i výrazný nepoměr dlaní vzhledem k rozměrům ostatních částí těla. Dvěma příčnými proužky je naznačena bederní rouška. Reliéf je značně otřelý. Zadní strana je plochá nezdobená.

Nálezové okolnosti: Nalezený údajně při povrchovém sběru kdesi na západním okraji libického hradiště

Lit.: Lutovský 1987, 22-23. obr. 1; Lutovský - Stolz 2001, 574.

Obr.: 5: 1

LITOMĚŘICE, okr. Litoměřice

Litoměřice, Mírové náměstí

Počet: 2

Matriál: bronz

Rozměry: KŘÍŽEK 1: d. 38 mm, š. 25 mm

KŘÍŽEK 2: d. 25 mm, š. 16 mm

Popis: dva ploché křížky, s oušky na zavěšení. Větší křížek má ramena na koncích slabě rozšířená.

Nálezové okolnosti: bez jasných nálezových okolností. Pochází z kostrových hrobů kdesi na náměstí.

Lit.: Zápotocký 1965, 338, obr. na str. 72: 6, 7; Krumphanzlová 1971, 427.

Obr.: 5: 7, 8

POČAPLY, okr. Příbram

Počaply, hradiště „Šance u Březnice (středověká Bozeň)

Počet: 1

Matriál: cín, olovo (slitina)

Rozměry: d. 25 mm, š. 25 mm (d. s ouškem 29 mm)

Popis: Litý křížek s vyobrazením schematizované postavy Ukřižovaného. Rozepjaté ruce jsou naznačeny dvojitou linií, spojené nohy jsou naznačeny linií jednou. Okraj křížku je lemován perlovcem. Částečně otřelé závěsné ouško s příčným otvorem je odlité spolu s křížem.

Nálezové okolnosti: Získáno amatérským výkopem ve vnitřním areálu hradiště, zhruba 50 m od brány spojující akropoli s předhradím.

Lit.: Lutovský - Stolz 2001, 569, obr. 6; Profantová 2006, obr. 4

Obr.: 5: 3

SLANÝ, okr. Kladno

Slaný-Kvíček

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: cca d. 20 mm, š. 15 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Malý křížek, ve spodní části kus koroze odlomen. Zdoben je špatně viditelnou postavou Ukřižovaného (pouhým okem jsou zřetelné ruce s prsty a hlavička). V horní části je porušené očko na zavěšení

Další inventář: Náhrdelník ze skleněných perel (olivovité, segmentové foukané i lité) z větší části z nekvalitního skla, dva jantarové korálky.

Nálezové okolnosti: Křížek byl součástí náhrdelníku. Pohřebiště s kůlovou stavbou na dominantním místě.

Lit.: Mařík 2009, 28; ústní sdělení J. Maříka

ŽATEC, okr. Louny

Žatec, předhradí

Počet: 1

Materiál: Bronz

Rozměry: d. 30 mm, š. 29 mm, v. 7 mm

Popis: Rovnoramenný křížek s neuměle provedeným reliéfem Ukřižovaného, orámovaný perlovým vzorem. Na horním rameni je připevněno ouško. Při konzervaci byla v oušku nalezena železná tyčinka.

Nálezové okolnosti: Nalezeno ve vrstvě s bohatým keramickým inventářem

Lit.: Čech 2008, 99, Taf. 7:18

Obr.: 5: 2

Žatec, poklad zlomkového stříbra, Sládkova ul.

Počet: 2

Materiál: stříbro

Rozměry: KRÍŽEK 1: d. 26 mm, š. 26 mm, v. 6 mm

KRÍŽEK 2: d. 30 mm, š. 23 mm, v. 7 mm

Popis: Dva duté křížky ze stříbrného plechu, okraj lemován filigránem, ve středu KRÍŽKU 1 je z křížků provedený filigránní kříž, který se skládá ze dvou břevn s rozšiřujícími se konci.

Další inventář: Poklad stříbrných a zlatých šperků, hřiven a mincí. Počet zlomkových a celých předmětů čítá 494 kusy.

Nálezové okolnosti: Poklad zlomkového stříbra. Nalezen v nádobě. Jak svědčily stopy na některých předmětech (křížcích) byla aspoň část artefaktů původně zabalena v sáčku z hrubě tkané lněné látky.

Pozn.: Podle H. Preidela jsou žatecké křížky nejzápadnějším výskytem dutých křížků, Nález je datovaný do 1. pol. 11. stol.

Lit.: Bubeník 1988, 166, tab. CCXXI: 1, 2; Čech 2008, 99; Preidel 1940, 544, 568-569; Krumphanzlová 1971, 421, 434.

Obr.: 5: 5, 6

ŽELÉNKY U DUCHCOVA, okr. Teplice

Želénky u Duchcova (mohyla)

Počet: 1

Materiál: stříbro

Rozměry: d. 40 mm, š. 40 mm

Pohlaví zemřelého: žena

Popis: rovníramenný kříž s trojúhelníkovitě rozšířenými rameny, okraje byly vyklepány do vypuklých pásů

Další inventář: Ztracené nálezy: železný nožík ze slonovinou, zlatem nýtovanou střenkou s vinutím ze stříbrného drátu a jemně propracovaným stříbrným řetízkem,

válcové vědro ze železného ozdobného plechu. Dochované nálezy: Tepaná plaketa (kaptorga?) s výjevem jelena a ptáka, tři zlaté hrozníčkové náušnice, dva zlaté dvouplášťové gombíky, řetízek s filigránně zdobeným medailonem s onyxovou pozdně antickou římskou kamejí císaře Konstantina.

Nálezové okolnosti: Křížek nalezený na čele ženy v mohyle.

Pozn.: dnes ztracen

Lit.: Sklenář 1985, 67-68, obr. 7a; Turek 1963, 224-226; Krumphanzlová 1971, 424, 427, 434, Charvát 1999, 16; Frolíková-Kalischová 2003, 558.

Obr.: 5: 4

5. 3. 2. Morava

BŘECLAV POHANSKO, okr. Břeclav

Břeclav Pohansko, obj. 42 u velmožského dvorce

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 55 mm, š. 43 mm

Popis: Křížek nepravidelného tvaru, velmi hrubě opracovaný, zřejmě nedokončený polotovar. Obě strany kříže jsou hladké.

Nálezové okolnosti: Objekt, v jehož výplni byl křížek nalezen, byl součástí dílenského komplexu zaměřeného na různé řemeslnické specializace.

Lit.: Dostál 1975, 227, 283-284, tab. 56: 23; Dostál 1980, 155

Obr.: 4: 6

DOLNÍ VĚSTONICE, okr. Břeclav

Dolní Věstonice, pohřebiště „Na pískách“, hrob č. 364/55

Počet: 1

Matriál: bronz

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Laténské opaskové kování z litého bronzu, jehož jeden konec má křížový tvar a druhý je opatřen neúplným kroužkem.

Nálezové okolnosti: Kování leželo kroužkem směrem k lebce.

Pozn.: Je možné, že bylo použito jako závěsný (křesťanský) křížek.

Lit.: Ungerman 2007a, 223, obr. 1; Ungerman 2007b, 125, 128

Obr.: 1: 9

Dolní Věstonice, pohřebiště „Na pískách“, hrob 467/49

Počet: 3

Matriál: olovo

Rozměry: KŘÍŽEK 1: d. 27, 5 mm, š. 21,4 mm, v. 2 mm.

KŘÍŽEK 2: d. 26 mm, š. 21,4 mm, v. 2 mm.

KŘÍŽEK 3: d. 24,4 mm, š. 21,2 mm, v. 1,1 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: KŘÍŽEK 1, 2: Dva olověné rovnoramenné kříže (typ Dolní Věstonice) s obloukovitou plastickou výzdobou na každém rameni a písmenem Ω uprostřed.

KŘÍŽEK 3: Olověný kosočtverečný křížek (typ Velké Bílovice) s lopatkovitě rozšířeným zakončením ramen a plastickou mřížovitou výzdobou vnitřní plochy.

Další inventář: Stříbrná kaptorga, zavěšená na náhrdelníku se skleněnými členěnými korálky zelené a modré barvy a se soudkovitými korálky z modrozelené pasty

s bronzovou trubičkou, olověný korál členěný šestnácti vývalky, tři olověné korály členěné do tří částí, z nichž je střední zesílena. Mimo náhrdelník hrob obsahoval další tři olověné oválné korály dva střepy ze spodní části nádoby, kovový závěsek s ouškem a rozmačkaný bronzový prsten se širokým štítkem zdobeným vbíjeným vzorem.

Nálezové okolnosti: součástí koliéru

Lit.: Měřínský 1988, 140-141, obr. 3:6-8, 5:6, 10-11, 6; Ungerman 2007a, 227-228; Ungerman 2007b, 125

Obr.: 3: 4, 7-8

Dolní Věstonice, pohřebiště „Na pískách“, hrob č. 481/49

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 44 mm, š. 37 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Olověný rovnoramenný křížek se stylizovanou postavou oranta typu Bernhardsthal.

Další inventář: Olověný lunicovitý závěsek s ouškem. Hroty lunice měly být ukončeny srdcovitě, jeden z nich je ulomen a vnitřek je opatřen plastickou mřížkovou výzdobou. Oba výše zmíněné předměty byly spolu se dvěma soudkovitými korály z průhledného namodralého skla součástí náhrdelníku

Lit.: Měřínský 1988, 141, obr. 3: 10, 5: 14; Ungerman 2007a, 227-228; Ungerman 2007b, 125; Dostál 1966, 56, 123-124, obr. 11: 17; Krumphanzlová 1971, 427; Poulík 1985, 39, 67, tab. 5:5; Frolíková-Kaliszová 2003, 558;

Dolní Věstonice, pohřebiště „Na pískách“, hrob č. 494/49

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: d. 48 mm, š. 34 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Nezdobený křížek opatřený závěsným ouškem.

Další inventář: Dva oválné skleněné korálky zelené barvy; podlouhlý skleněný korálek zelené barvy; neúplný skleněný korálek zelené barvy; tři fragmenty bronzové náušnice; zlomek z bronzové náušnice.

Nálezové okolnosti: Nalezený v místech ramenní kosti.

Pozn.: V současnosti nezvěstný, zachovala se jen zběžná kresba.

Lit.: Ungerman 2007a, 227-228; Ungerman 2007b, 125; Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1949

Obr.: 4: 8

Dolní Věstonice, pohřebiště „Na pískách“, hrob č. 651/56

Počet: 3

Matriál: olovo

Rozměry: KŘÍŽEK 1: d. 24,2 mm, š. 20,8 mm, v. 1,4 mm

KŘÍŽEK 2: d. 24,4 mm, š. 20,6 mm, v. 1,2 mm

KŘÍŽEK 3: d. 25,5 mm, š. 16 mm, v. 1,2 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: KŘÍŽEK 1, 2: olověný kosočtverečný křížek Dva kosočtverečné křížky s lopatkovitě rozšířeným ukončením ramen a plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy (typ Velké Bílovice).

KŘÍŽEK 3: olovený kosočtverečný křížek s lopatkovitě rozšířeným ukončením ramen a plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy typu (typ Velké Bílovice) s odlomeným pravým ramenem.

Další inventář: Náhrdelník tvořený třemi olovenými korály členěnými sedmnácti vývalky, oloveným korálem členěným osmnácti vývalky, oloveným korálem členěným čtrnácti vývalky, dvěma zlomky oloveného korálu členěného pěti až šesti vývalky. Kromě náhrdelníku se v hrobě našly tři bronzové kroužkové záušnice s uzlíkem na obloučku a tři náušnice s uzlíky na obloučku a trubičkovitým závěskem členěné vývalky, dále zlomky prstenu, plechových trubičkových závěsků, gombíku a mušle.

Nálezové okolnosti: Křížky byly součástí náhrdelníku,

Lit.: Měřínský 1988, 141, obr. 3:17, 19 a 5:7, 9; Ungerman 2007a, 227-228; Ungerman 2007b, 125

Obr.: 3: 1-3

KROMĚŘÍŽ, okr. Kroměříž

Kroměříž, roh ulic Vodní a Ztracené

Počet: 1

Matriál: jantar

Rozměry: d. 17,9 mm, š. 13 mm

Popis: Téměř neporušený, výborně zachovaný, vyřezaný ze žlutohnědé, slabě průsvitné suroviny, která uložením do země získala typicky načervenalý odstín.

Nálezové okolnosti: V sídelní vrstvě.

Pozn.: Datován na konec 11. až konec 13. stol (na základě průvodních nálezů).

Lit.: Chybová 2009, 64, obr. na str. 64

Obr.: 5: 11a, b

MIKULČICE, okr. Hodonín

Mikulčice, hrob 339 u III. kostela

Počet: 1

Matriál: bronz (původně považovaný za olovený)

Rozměry: d. 34 mm, š. 27,5 mm

Pohlaví zemřelého: dítě (asi sedmileté)

Popis: Na křížku je plochý reliéf s velmi jednoduchým výtvarným pojetím oblečení i celé postavy.

Nálezové okolnosti: Porušený hrob, asi 10 m jižně od příčky mezi trojlodím a nartexem.

Lit.: Poulík 1985, 66; Poulík 1975, 135, obr. na str. 133; Klanica 1993, 215, obr. 2: 1; Měřínský 2006, 637; Klanice 1985, 134; Dekan 1976, obr. 124; Frolíková-Kaliszová 2003, 557, 558

Obr.: 2: 5

Mikulčice, areál III. kostela, mimo hrobové celky

Matriál: stříbro

Rozměry: d. 45 mm, š. 32 mm

Popis: Výzdoba je jen na jedné straně, rubová strana je zcela hladká. Na lícni straně je poměrně výrazně pojatá plastická postava, od okrajů oddělena úzkou lištou, představující vousatou postavu Ukřížovaného v podobě starce v colobiu (dlouhé tunice bez rukávů, na bocích zdobené). Neoděné ruce jsou rozpjaté až k okrajům břevna, na zápěstí jsou výrazně naznačeny hřeby. Nohy bez hřebů, zdá se, nejsou překříženy. Hlava s náznakem nimbu pohlíží zpřímá, pod rovným nosem je vidět plnovous. Za

hlavou je kříž, po stranách vlevo měsíc, vpravo slunce (Anebo jde o vyobrazení písmen CCXO).

Nálezové okolnosti: 6 m od zbytků III. kostela. Artefakt ležel poměrně hluboko pod dnešním povrchem v kulturní vrstvě mimo hroby.

Lit.: Klanica 1985, 134; *Klanica* 1993, 211-213, obr. 1: 1; Měřínský 2006, 633-636, obr. na str. 633; Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 558; Poulík 1975, 96, 123-124, tab. 73: 2; Dekan 1976, 173; Poulík 1985, 66

Obr.: 2: 2

Mikulčice, obj. 1053, severozápadní část hradiska

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 43,5 mm, š. 24,3 mm

Popis: Olověný rovnoramenný křížek se stylizovanou postavou oranta typu Bernhardsthal s odlomeným levým ramenem.

Nálezové okolnosti: 80 m severně od tzv. knížecího paláce.

Lit.: Měřínský 1988, 141, obr. 2: 6, 5:15; Poulík 1985, 39, 66; Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 557

Obr.: 3: 16

Mikulčice, obj. 865, „Předhradí“

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 23 mm, š. 24 mm

Popis: Část olověného rovnoramenného křížku se stylizovanou postavou oranta typu Bernhardsthal s odlomeným pravým i horním ramenem.

Další inventář: Olověný korál členěný sedmnácti vývalky, zlomek deformovaného olověného korálu o čtyřech vývalkách, zlomek olověného korálu o pěti vývalkách. Další korály byly nalezeny v okolí dílny.

Nálezové okolnosti: Klenotnická dílna mimo vlastní opevněný areál. Severní břeh bývalého říčního koryta proti II. kostelu (asi 65 m severně)

Pozn.: Nálezy v dílně a jejím okolí jsou doprovázeny keramikou řazenou do vyspělého 9. století.

Lit.: Měřínský 1988, 141, obr. 2: 8, 5: 15; Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 557; Poulík 1985, 39, 66; *Klanica* 1985, 135.

Obr.: 3: 15

MUTĚNICE, okr. Hodonín

Mutěnice, sídliště z trati „Zbrod“, obj. 15

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 23 mm, š. 20,5 mm, v. 1,2 mm

Popis: Olověný kosočtverečný křížek s plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy (typ Mutěnice).

Další inventář: Z téže vrstvy nepochází jiné nálezy.

Lit.: Měřínský 1988, 143, obr. 2:29; *Klanica* 2008, 222-223, 32-33, obr. 17:5; Frolíková-Kaliszová 2003, 557.

Obr.: 3: 9

OLOMOUC, okr. Olomouc

Olomouc, Biskupské náměstí

Počet: 1

Matriál: jantar

Popis: Zlomek závěsného křížku, původně zřejmě obdélného tvaru. Spodní část vertikálního břevna je odlomena (zachována jsou tři ramena). V horním vertikálním rameni je provrtána dírka na zavěšení.

Nálezové okolnosti: Areál nejstaršího dvorce a sídla olomouckých biskupů.

Pozn.: Z vrstev z 11. - 12. stol., Nelze vyloučit, že jde o zdejší výrobek z pobaltské suroviny.

Lit.: Bláha 2002, 224, obr. 3:6

Obr.: 5: 10

Olomouc, Michalská ulice

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: d. 25 mm, š. 21 mm

Popis: Lítý závěsný rovnoramenný křížek ruského původu s cibulovitým ukončením ramen.

Pozn.: 11. - 12. stol.

Lit.: Bláha 2002, 224, obr. 3: 2; Bláha 1994, 144, obr. 1; Bláha 1998, 146, obr. 6: 3

Obr.: 4: 9

Olomouc, v blízkosti původem románského kostela sv. Mořice

Počet: 1

Matriál: kámen

Popis: Silně poškozené torzo kamenného křížku (chybí obě horizontální ramena), nesoucí na jedné straně velmi zjednodušeně provedený reliéf postavy Ukřižovaného. V horním vertikálním rameni je provrtána dírka na zavěšení. Křížek je vyroben ze severomoravského serpentinitu.

Nálezové okolnosti: Řemeslnicko-kupecké podhradí.

Pozn.: Datován do 11. - 12. století.

Lit.: Bláha 2002, 224, obr. 3: 5.

Obr.: 2: 7

PRUŠÁNKY, okr. Hodonín

Prušánky, pohřebiště na Z okraji obce, okr. Hodonín, hrob č. 103

Počet: 3

Matriál: olovo

Rozměry: KŘÍŽEK 1: d. 23,8 mm, š. 18,7 mm; v. 1,3 mm

KŘÍŽEK 2: d. 20,8 mm, š. 19,5 mm, v. 1,2 mm

KŘÍŽEK 3: d. 24,3 mm, š. 20,7 mm, v. 1,1 mm

Pohlaví zemřelého: dítě? (délka 116cm?)

Popis: KŘÍŽEK 1.-3: Tři olověné kosočtverečné křížky s plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy typu Mutěnice.

Další inventář: olověný korál členěný patnácti vývalky, dva olověné korály členěné čtrnácti vývalky a olověný korál členěný dvanácti vývalky. Hrob dále obsahoval tři bronzové náušnice s uzlíky na obloučku. První z nich měla poutko na zavěšení, druhá plechový trubičkový závěsek. Další trubičkový závěsek ukončený granulovanou

trubičkou se dochoval samostatně. Dále obsahoval hrob vyspělou nádobu s vně vyhnutým prožlabeným okrajem.

Nálezové okolnosti: jeden křížek ležel u ZJZ stěny hrobu, další dva se nacházely v levé části zad

Lit.: Měřínský 1988, 143, obr. 2:26-28, 5:3-5; Klanica 2006, 103-104; Frolíková-Kaliszová 2003, 557; Měřínský 2006, obr. na str. 654

Obr.: 3: 10-12

STARÉ MĚSTO, okr. Uherské Hradiště – UHERSKÉ HRADIŠTĚ, okr. Uherské Hradiště

Staré Město, pohřebiště Na Valách, hrob 4/48

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 25 mm, š. 23 mm

Pohlaví zemřelého: dítě (1 rok)

Popis: Téměř rovnoramenný křížek, jehož ramena se směrem ke koncům lehce se rozšiřují.

Další inventář: Černě vypálený hrnek.

Nálezové okolnosti: Hrob byl nepravidelně obložený kameny, křížek ležel pod bradou.

Lit.: Hrubý 1955, 264, 409, tab. 56: 1; Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 558

Obr.: 4: 3

Staré Město, pohřebiště Na Valách, hrob 243/AZ

Počet: 1

Matriál: bílý kov

Rozměry: d. 20 mm, š. 20 mm

Pohlaví zemřelého: dítě

Popis: Závěsný rovnoramenný křížek, zdobený nepravidelným perlovcem.

Další inventář: není

Nálezové okolnosti: Křížek ležel pod lebkou.

Lit.: Hrubý 1955, 264, 391, tab. 34: 9; Frolíková-Kaliszová 2003, 555

Obr.: 4: 1

Staré Město, pohřebiště Na Valách, hrob 266/49

Počet: 1

Matriál: železo

Rozměry: d. 44 mm, š. 31,8 mm

Pohlaví zemřelého: muž

Popis: Křížek s rameny přibližně stejné délky. Levé rameno směřuje mírně dolů a pravé mírně nahoru. Horní rameno je na konci opatřeno obvodovým žlábkem (na zavěšení šňůrky?).

Další inventář: Uvnitř rakve vědro. U nohou masivní železná ostruha s povrchem zdobným stříbrnou tauzií a plátováním, dva páry železných přezek, sedm nákonců, železná průvlečka a železný kroužek zdobeno stříbrnou a měděnou tauzií a stříbrným plátováním. U chodidel kančí kel. Snad ze zásypu pochází střepy nádoby, čelisti vepře, uhlíky, zlomky malty a kousky pálené hlíny.

Nálezové okolnosti: Kostra byla uložena v dřevěné kvadratické rakvi, opatřené železnými úhlovými kováními. Křížek nalezen v oblasti pasu.

Lit.: Frolíková-Kaliszová 2003, 555; Hrubý 1955, 453, tab. 62:9; Galuška 2004, 128.

Obr.: 4: 2

Staré Město, "Špitálky", hrob č. 27

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 18 mm, š. 16 mm

Pohlaví zemřelého: žena

Popis: Křížek s přibližně stejně dlouhými rameny na konci zaoblenými, od středu se trojúhelníkovitě rozšiřující. Na jednom z ramen je otvor k zavěšení.

Další inventář: V levé části břišní dutiny původně pravděpodobně ve váčku železné oválné křesadlo, železné kování obdélníkového tvaru, železná jehla, železný hrot, druhé železné křesadlo, železný klíček železný nůž pod pravou loketní kostí.

Nálezové okolnosti: v levé části břišní dutiny, spolu s ostatními předměty.

Lit.: Poulík 1955, 324, obr. 25: 5; Hrubý 1965, 399, tab. XXXIX: 1; Dostál 1966, 56, 169, obr. 11: 16; Frolíková-Kaliszová 2003, 556

Obr.: 4: 5

Staré Město, osada I, obj. 77

Počet: 1

Matriál: železo

Rozměry: d. 50 mm, š. 31 mm

Popis: Značně zkorodovaný. Skládá se z delší tyčinky tvořící vertikální osu, k níž se v jedné třetině délky od horního konce připojují kratší boční ramena. Na konci horního ramene je malý výstupek (zbytek závěsného ouška?)

Další inventář: šest zlomků římských cihel, pět nožů, sekerovitá hřívna, dva hřebíky, zlomek ostruh, pět zlomků železných předmětů, tři ploché zlomky železa, čtyři kusy železné strusky, dva zlomky hliněných závaží, mazanice, zvířecí kosti fragmenty keramických nádob.

Nálezové okolnosti: kruhová jáma 70 x 30 cm

Lit.: Hrubý 1965: 378, obr. 16: 12

Obr.: 4: 4

Staré Město, osada I, příkop II, obj. 119

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 58 mm, š. 43 mm

Popis: Křížek s mírně rozšířenými konci ramen, tvořený svislou prohýbanou tyčinkou s čelně provrtaným očkem na horním konci. Těsně nad středem se k vertikální ose připojují horizontální ramena, levé směřuje mírně nahoru a pravé dolů.

Nálezové okolnosti: příkop, jižní úsek vnitřního opevnění Starého Města.

Lit.: Hrubý 1965, 228, 380, obr. 84: 5; Dostál 1980, 156

Obr.: 4: 7

Staré Město, poloha Na Dvorku

Počet: 1

Matriál: olovo

Popis: Oboustranný křížek s masivním litým závěsným ouškem. Obě strany jsou po obvodu lemovány lištou. Na obou stranách se nalézají dodatečně ryté postavy. Na aversu Ukřížovaný s nimbem okolo hlavy s výraznými očima. Ruce jsou v lokti mírně ohnuté a dlaně jsou vybaveny dlouhými prsty, chodidla směřují od sebe. Oblečen je do

dlouhého colobia bez rukávů. Na reversu je postava Panny Marie, ruce jsou v adorujícím gestu, i ona má gloriolu kolem hlavy. Oblečená je do přepásané tuniky s dlouhými rukávy, zpod které vyčnívají od sebe směřující chodidla.

Nálezové okolnosti: Pochází z vrstvy příkopu (ze 2. poloviny 9. století).

Lit.: Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 558; Galuška 2004, 129-130, obr. na str. 131; Měřinský 2006, 645, obr. na str. 644

Obr.: 2: 6a, b

Uherské Hradiště - Sady, chata II

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 40 mm, š. 26 mm

Popis: Oboustranný rytý křížek s řeckým nápisem a rytinou Ukřižovaného. Nad hlavou Ukřižovaného je vyobrazen motiv ruky. Řecký nápis je sesazen do dvou křížů, vnějšího a vnitřního. Vnější nápis: ΙΣ zkratka slova JĚSÚS na horním břevně, ΧΣ znamenající CHRISTOS na dolním břevně, ΝΙΚΑ slovo rozděleno do obou ramen, levého (NH) i pravého (Κα). Tedy JEŽÍŠ KRISTUS VÍTĚZÍ. Vnitřní nápis je sestaven tak, že střední písmeno trojslabičného slova je společné oběma výrazům, ty jsou tak do sebe vklíněny formálně i obsahově a vytvářejí kříž: ΦΩΣ a ΖΩΗ, SVĚTLO a ŽIVOT, je tím míněno světlo věčné, jímž je pro mrtvé Ježíš, životem opět život věčný, tím je pro mrtvé, kteří za života věřili, opět Ježíš.

Další inventář: Z chaty II pocházejí dále dva železné stily, železný nůž, hrot malého železného oštěpu, bronzový závěsek ve tvaru lipového listu, kostěný stilus a železný předmět, který by mohl být interpretován jako vrták k nebozezu.

Lit.: Galuška 1996, 112, obr. 71; Klanica 1985, 135; Frolíková-Kaliszová 2003, 556, 558; Hošek 1965, 140; Hrubý 1965, 362, tab. XLVII; Balcárek 2006

Obr.: 2: 1a, b

Uherské Hradiště, parcely na ulicích Hradební a Františkánské

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: d. 28 mm, š. 23 mm (d. s ouškem 35 mm)

Popis: Křížek z litého bronzu s oboustranným plastickým vyobrazením. Na straně bez viditelného olemování plochy je vyobrazena postava s rozpaženými rukama a s nohama rovně vedle sebe, oděná v dlouhém šatě, s polokruhovým a kruhovým útvarem v místě břicha. Na druhé straně s nízkou nevýraznou obrubou je Kristus s křížem nad hlavou, v téže pozici, oděný buď pouze v krátké sukničce - perizoniu, nebo v oděvu s rukávem, což by naznačoval příčný pásek přes zápěstí levé ruky.

Další inventář: V zásypu byly kromě křížku nalezeny ještě zvířecí kosti a střepy, z nichž nejmladší kolkovaný je datovaný nejdříve do 14. století.

Pozn.: datovaný do 2. pol. 9. - 1. pol. 11. století

Lit.: Frolíková-Kaliszová 2009, 566-572

Obr.: 2: 6a, b

Uherské Hradiště, Otakarova ulice, čtverec F-G

Počet: 1

Matriál: olovo

Rozměry: d. 26 mm, š. 25 mm, v. 1 mm

Popis: Téměř rovnoramenný křížek se závěsným ouškem a nedokončeným otvorem. Okraj je po celé rubní straně lemován 1 mm vysokou stejně širokou obrubou. Mohlo by

se jednat o polovinu enkolpia, nebo byla vhloubená část křížku vyplněna jiným materiálem? Lícni stana je zdobena neuměle rytou postavou Ukřižovaného, na dvou místech (v oblasti nosu a prsou) je kov rytím proražen.

Nálezové okolnosti: Nalezeno při začišťování povrchu vrstvy rámcově datované do 3. třetiny 9. stol. - 1. pol. 10. stol., těsně pod středověkou vrstvou datovanou do 13. století.

Lit.: Frolíková-Kalischová 2003, 553-555, obr. 2

Obr.: 2: 4a, b

VELKÉ BÍLOVICE, okr. Břeclav

Velké Bílovice, pohřebiště v trati „Od Čejkovska“

Počet: 1

Materiál: olovo

Rozměry: d. 20 mm, š. 17 mm, v. 1,2 mm

Popis: Neúplný kosočtverečný křížek s plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy typu Mutěnice.

Další inventář: Koliér: dva olověné korály členěné třinácti vývalky, zlomek korálku členěného deseti vývalky, zlomek olověného korálu členěného sedmi vývalky, dva zlomky korálů členěných šesti vývalky. Dále hroby obsahovaly jednoduchou bronzovou kroužkovou náušnici stočenou z drátu kulatého průřezu, dvě duté stříbrné bubínky žaludovitého tvaru skládající se ze dvou částí (pochází též z náušnice).

Nálezové okolnosti: Křížek byl součástí koliéru. Hrob patří mezi hroby rozrušené zde na podzim r. 1978.

Lit.: Měřínský 1988, 143-144, obr. 4:9, 5:2; Frolíková-Kalischová 2003, 557

Obr.: 3: 13

Velké Bílovice, pohřebiště v trati „Úlehly“, hrob č. 68

Počet: 2

Materiál: olovo

Rozměry: KŘÍŽEK 1: d. 24 mm, š. 21 mm, v. 1 mm

KŘÍŽEK 2: d. 20 mm, š. 20,5 mm, v. 1 mm

Popis: KŘÍŽEK 1. a 2.: Dva kosočtverečné křížky s lopatkovitě rozšířeným ukončením ramen a plastickou mřížovanou výzdobou vnitřní plochy (typ Velké Bílovice). U druhého exempláře ouško odlomeno.

Další inventář: Tři olověné korály členěné sedmnácti vývalky, zbytek bronzového poutka a polovina plechového trubičkového závěsku a náušnice.

Lit.: Měřínský 1988, 144, obr. 4: 18-19; Měřínský 1985a, 124, obr. 42:5, 6

Obr.: 3: 5-6

ŽDÁNICE, okr. Hodonín

Ždánice

Počet: 1

Materiál: olovo

Pozn.: ztracený

Lit.: Dostál 1966, 56; Frolíková-Kalischová 2003, 557

5. 4. Nákončí

BŘECLAV-POHANSKO, okr. Břeclav

Břeclav-Pohansko, pohřebiště u kostela, hrob 13

Počet: 1

Matriál: bronz zlacený

Rozměry: d. 37, š. 27, v. 12 mm

Pohlaví zemřelého: muž, 18-25 let

Popis: Nákončí s hvězdicovitým ornamentem provedeným vrubořezem, v týlu tři nýty doplněné dvěma imitacemi nýtů tak, že vytváří zdánlivě souvislou řadu pěti nýtů. Na rubu stylizovaná figurální rytina na puncovaném pozadí.

Další inventář: Na pravé pánevní kosti pozlacená přezka a ptáčkovitá záchytká.

Nálezové okolnosti: Asi 12 m jihovýchodně od kostela. Nákončí byla nalezeno v souvislosti s přezkou u pasu.

Lit.: Kalousek 1971, 33, tab. 42: 1-3.

Obr.: 6: 4a, b

Břeclav-Pohansko, pohřebiště u kostela, hrob 253

Počet: 1

Matriál: bronz zlacený, olovo, měď, email

Rozměry: d. 40 mm, š. 24 mm, v. 6 mm

Pohlaví zemřelého: muž (25-30 let)

Popis: Bronzové zlacené nákončí zdobené polychromním emailem. Podklad tvoří litá olověná ploténka. Mezi dvěma plastickými pásy je širší obdélníkový pás zdobený emailovým rostlinným ornamentem v obloučkovitých a kruhovitých přihrádkách z měděného drátku a to tak, že čtyři obloučky zakončené kroužky rozdělují plochu. Kroužkové zakončení je vyplněno červeným emailem, prostřední část kosodélního tvaru je vyplněna emailem zeleným a zbylá plocha modrým. Na okraji jsou čtyři nýty vsazené do kroužků z granulovaného drátku.

Další inventář: Fragment železné přezky s nezvykle širokým trnem a průvlečkou.

Nálezové okolnosti: Nákončí bylo spolu s přezkou a průvlečnou součástí pásu, nalezeno bylo mezi nohama, blízko pánve. Hrob ležel pod souvislou destrukční krou kostela.

Lit.: Kalousek 1971, 148, obr. 253, tab. 26:4; Ungerman 2002, 112.

Obr.: 8: 8

Břeclav-Pohansko, pohřebiště u kostela, hrob 257

Počet: 3

Matriál: železo

Rozměry: d. 37 mm, š. 27 mm

Pohlaví zemřelého: muž (30-40let)

Popis: Masivní nákončí obdélního tvaru zdobené v týle dvěma plochými lištami s vysekávaným větvičkovitým ornamentem. Za lištami je úzký žlábek, vyplněný bronzovým plíškem, v něm jsou usazeny tři nýtky. Vlastní plocha nákončí je členěna úhlopříčně plastickou lištou, mezi úhlopříčkami vystupují plastické trojúhelníky.

Další inventář: Podél levé paže železný meč, pod mečem železný nůž.

Nálezové okolnosti: Tři nákončí téhož typu, jedno z nich leželo na meči.

Lit.: Kalousek 1971, 149-152, obr. 251: 3-5, tab. 21:2

Obr.: 7: 11

MIKULČICE, okr. Hodonín

I. A II. KOSTEL

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 44, I. a II. kostel

Počet: 2

Matriál: bronz zlacený

Rozměry: d. 24 mm

Popis: Nákončí jazykovitého tvaru s plastickou lištou, pod kterou se nachází žlábek se třemi nýty. Středová část nákončí je zdobena plastickým ondřejským křížem a menším řeckým křížem, středová část je orámovaná plastickou lištou zdobenou stylizovanými lidskými maskami a liniemi.

Další inventář: Dvě bronzové lité zlacené ostruhy, zdobené lidskými maskami a klikatkou; přezky a půvlečky vyzdobené stejnou technikou – uprostřed mají kříže; dva tepané pozlacené gombíky s palmetovou výzdobou; železné ostruhy stejného tvaru jako pozlacené exempláře.

Lit.: Poulík 1957, 292-299, 366-367, obr. 75, 76, 77: 5; Poulík 1963, tab. XVIII: 1

Obr.: 7: 6

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 100, u II. kostela

Počet: 1

Matriál: stříbro zlacené

Rozměry: d. 51 mm, š. 30 mm

Pohlaví zemřelého: chlapec asi šestiletý

Popis: Nákončí s hrubým granulovaným okrajem, plastickými kosočtverci zdobenými niellem a pěti velkými granulami posazenými na kroužek z drátu ve středním poli. Vnitřní plocha je dvěma rýhovanými žebry rozdělena na horní a dolní pole s niellovou výzdobou (horní snad představuje lidskou tvář a dolní lidské oko a ústa). Na druhé straně nákončí se nachází rytá postava oranta s rukama v adoračním gestu, s nimbem kolem podlouhlé hlavy a rovnoramenným řeckým křížem na prsou.

Další inventář: Stříbrná půvlečka, dvě ptáčkovité záponky, čtyři helmovitá dutá stříbrná kováníčka, dva velké stříbrné gombíky

Nálezové okolnosti: Nákončí bylo nalezeno na pravé pánevní kosti, spolu s přezkou. Hrob při JZ nároží asi 4 m od II. kostela.

Poznámka: Ungerman (2002, 113) uvádí, že jde o hrob tříletého chlapce, vzhledem k fotodokumentaci (Poulík 1957, 339) bych se přikláníla k výše uvedenému věku přibližně šesti let.

Lit.: Poulík 1957, 309, 310 obr. 92; Ungerman 2002, 113; Dekan 1976, obr. 102, 103; Měřínský 2006, 232, 641, obr. na str. 233

Obr.: 6: 1a, b

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 108, I. a II. kostel

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: d. 33 mm, š. 16 mm

Popis: Nákončí štítkového tvaru se dvěma nýty v týlu, ukončeno polokruhovitým výběžkem. Na averzu zdobeno hlubokým reliéfem tvořícím vzor ve tvaru „X“. Rubová část je hladká.

Další inventář: Fragment bronzového litého kování zdobeného úponkovým motivem; bronzové tenké pásové kování tvaru se stylizovanými zvířecími hlavičkami; bronzová

průvlečka zdobená připájeným hrozníčkem; terčovitá bronzová spirála; bronzový předmět v podobě lidské figurky.

Lit.: Poulík 1957, s 274-280, obr 64: 4; Poulík 1975, 57-59, obr. 16, 1

Obr.: 7: 4

III. KOSTEL

Mikulčice, hradiště Valy, čtverec H 20, III. kostel

Počet: 1

Matriál: zlato, sklo

Rozměry: d. 34mm, š. 19 mm (š. týlní části 10 mm)

Popis: Hlavní část předmětu tvoří temně červené sklo napodobující almandin, které je pomocí liliovitých záchytných zoubků zasazeno do zlaté obruby s granulovanými pyramidkami na obvodu. Týlní část obruby zdobí dva věnce pravých perel navlečených na drátkách a další úponky s granulkami.

Nálezové okolnosti: "Z výplně porušeného hrobu."

Pozn.: Interpretované buď jako nákončí, či jako závěsek.

Lit.: Ungerman 2002, 113; Ungerman 1999, 130; Poulík 1975, 84; Dekan 1976, 171, obr. 117.

Obr.: 8: 4

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 240, III. kostel

Počet: 1

Matriál: bronz zlacený

Rozměry: d. 52 mm, š. 34 mm, v. 13 mm

Pohlaví zemřelého: muž

Popis: Přední strana je výrazně členěna, zpracována ve vysokém rytém vrubořezu, na obvodě schematizovaný rytý rostlinný ornament s původně pravděpodobně barevnými skleněnými kvítky, po nichž se zachovaly pouze kruhové jamky. Ve středu výzdobné pole s vyobrazením blíže neurčitěho zvířete (nejvíce připomíná stylizovanou žabu viděnou shora). Na rubu je na puncovaném pozadí vyryta zjednodušená postava muže s předměty v rukou. Úzký předmět v levé ruce je nahoru zahnutý a špičatě zakončený, artefakt v pravé ruce je zobrazený jako obdélník na vrcholu tyče.

Další inventář: přezka

Nálezové okolnosti: Nalezeno spolu s přezkou. Porušený hrob byl odkryt nehluboko pod povrchem terénu východně od apsidy baziliky.

Pozn.: Dekan 1976 u obrázku píše měděné, Ungerman 2002, 113 uvádí bronz

Lit.: Dekan 1976, obr. 104, 105; Benda 1973, 87-90, 95-100, obr. 1: 2, 3; Denkstein 1961, 507, obr. 1; Ungerman 2002, 113; Poulík 1975, 79-81, 122, tab. 47: 1-3; Poulík 1985, 26, tab. 4: 2.

Obr.: 6: 2a, b

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 295, III. kostel

Počet: 1

Matriál: bronz zlacený

Rozměry: d. 34 mm, š. 22 mm

Pohlaví zemřelého: Muž (?), maurus

Popis: Nákončí se čtyřmi nýtky v týle. Plastická obvodová lišta, která obsahuje silně schematizované lidské masky, obklopuje střední výzdobné pole s motivem ondřejského kříže, pod nímž je menší motiv kříže řeckého.

Další inventář: Tři záchytky ve tvaru dvojice ptáčků, ostruhu a bronzový plíšek.

Nálezové okolnosti: Mrtvý byl pochován v prostorné hrobce označené číslem II v sektoru I. severně od apsidy baziliky. Kostra byla špatně dochovaná.

Lit.: V úplnosti nepublikováno; Klanica 1994, obr. 12: 3; Ungerman 1999, 131

Obr.: 7: 5

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 390, III. kostel

Počet: 1

Matriál: stříbro

Rozměry: d. 71 mm, š. 46 mm

Pohlaví zemřelého: muž, 30-40 let

Popis: Duté nákončí. Líc je zdoben jemnými stříbrnými drátky, v horní polovině je zasazeno narůžovělé sklíčko ve tvaru kulové výseče, na němž je neuměle vyryto čtyřnohé zvíře. Do spodní části je vložena antická karneolová gema lícovou stranou dolů (zdobená antickou rytinou Merkura). Na původně zadní straně nákončí je na zdrsněném pozadí zobrazena postava muže-oranta. Vyobrazení zhotovené poměrně hrubými technikami rytí a tepání (bylo vypracováno do velkých podrobností). Orant byl představen ve zvonovité se rozšiřujícím rozevřeném a dvojnásobně přepásaném kabátci a širokých podkovovitých kalhotách zasazených do vysokých bot.

Další inventář: Mezi lebkou a ramenem stříbrná přezka a tři stejné ptáčkové záponky. U ramen dva stříbrné gombíky, bronzová jehlice. Dvě malé přezky a s průvlečkami a dvě malá stříbrná nákončí bez uvedení polohy.

Nálezové okolnosti: Nákončí bylo nalezeno mezi lebkou a levým ramenem spolu se záchytkami a přezkou. 15 m J od baziliky. Jinde: hrob při jižní stěně ve vnitřním nartexu třetího kostela.

Lit.: Dekan 1976, obr. 113, 114; Benda 1973; Ungerman 2002, 114; Měřínský 2006, obr. na str. 236

Obr.: 6: 3

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 433, III. kostel

Počet: 1

Matriál: stříbro

Rozměry: d. 67 mm, š. 39 mm

Pohlaví zemřelého: Muž, 20-30 let

Popis: Jazykovité nákončí. Na líci je široké klenuté obvodové pole se sedmi symetricky rozmístěnými kosočtverečnými ploškami, mezi nimiž jsou polokruhovitě útvary z řetízkového filigránu. Střední pole je dvojitým granulovaný pásem rozdělené na dvě poloviny, v každé z nich je (navzájem zrcadlově) umístěný větvíčkovitý ornament. Granulovaný pás lemuje i řadu sedmi nýtů na týlu nákončí. Na hladkém rubu je rytina stromu, z jehož kmenu po obou stranách vybíhá po pěti stylizovaných listech. Po obvodu rubní strany je dvojitý pletenec.

Další inventář: Druhé menší nákončí. Pod kostmi pravého předloktí bronzová přezka. Na nohou dvě ostruhy s dvojicí bronzových přezek.

Nálezové okolnosti: 7-8 m severně od baziliky (sektor III).

Lit.: v úplnosti nepublikováno Ungerman 1999, 132; Poulík 1975, tab. 49: 1, 1a; Dekan 1976, obr. 111 a 112.

Obr.: 6: 6

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 505, III. kostel

Počet: 1

Matriál: stříbro, zlacené

Rozměry: d. 39 mm, š. 28 mm

Pohlaví zemřelého: žena, 20-30 let

Popis: Artefakt obdélného tvaru. Lícová strana je rozdělena na pět políček lemovaných filigránem. Filigrán tvoří také obvod celé rubové a lícní strany, na nichž je do tvaru písmene "X" rozmístěno po pěti polokruhových pukličkách zdobených vždy čtyřmi granulovanými trojúhelníčky. Kolem prostřední pukličky je osm velkých granulek posazených na filigránovém kroužku a tvořících čtverec, další stejné granulky jsou mezi dvojicemi pukliček. V prostoru kde končí hřbet a stýká se s obvodovým filigránem, ještě před prvními pukličkami, je po obou stranách vždy po jednom větším nýtku, majícím zřejmě funkční význam.

Další inventář: Dva stříbrné a čtyři zlaté gombíky, tři zlaté a čtyři stříbrné náušnice, tři železné nože.

Nálezové okolnosti: Asi 2,5 m J od baziliky (sektor IV).

Lit.: Dekan 1976, obr. 100; Poulík 1975, 124-125, tab. 5; Ungerman 2002, 115; Poulík 1985, 66-67, tab. VIII; Měřínský 2006, 639, obr. na str. 637

Obr.: 8: 2

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 580, III. kostel

Počet: 1

Matriál: stříbro, zlacené

Rozměry: d. 24 mm, š. 17 mm

Pohlaví zemřelého: muž

Popis: Jazykovité nákončí se třemi nýty v týlu zdobené symbolem kříže s liliovým ukončením ramen na líci.

Další inventář: Dvousečný meč bez hlavice, torzo koženého pásu, přezka z pozlaceného stříbra, stříbrná průvlečka, zlomky plíšku se stopami po nýtech, bojový nůž se stříbrem plátovanou hlavicí, sanicové kování pochvy saxu, pozlacené zlomky plechu s příčně procházejícími úchytnými žebry a nýtky na koncích (součást pochvy), nůž, ocílka, křesací kámen, břitva, sekera bradatice se zbytky dřevěného topírka, zlatý melounovitý gombík, železné vědérko, zlomky pozlaceného plechu s nýtky.

Nálezové okolnosti: Uvnitř mikulčické baziliky, při severní straně hlavní lodi (čtverec F/20, respektive sektor V). Hrobka s rakví s železnými úhlovými kováními, kostra pravděpodobně strávena (zachovala se jen loketní kost).

Lit.: Ungerman 2002, 115; Košta - Hošek 2008, 182-184, obr. 10 C.

Obr.: 7: 1

VI. KOSTEL

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 50, VI. kostel

Počet: 3

Matriál: bronz zlacený

Rozměry: NÁKONČÍ. 1: d. 38, š. 36 mm

NÁKONČÍ. 2, 3: d. 25, š. 17 mm

Pohlaví zemřelého: Muž, 30-40 let

Popis: NÁKONČÍ 1: Nákončí jazykovitého tvaru. V horní části je hluboký zářez pro čtyři masivní nýtky. Vlastní plocha nákončí je lemována drobnou plastickou klikátkou a vyplněna čtyřmi dvojitými plastickými žebry, z nichž dvě jsou přerušena "ondřejskými"

křížky a další dvě žebra prohnutého tvaru jsou přerušena dvěma kolmými plastickými žebry.

NÁKONČÍ 2, 3: Nákončí jazykovitého tvaru z řemení ostruh. Jsou rozdělené reliéfními žeběrky na čtvrtiny vyplněné polopalmetami, v horní části jsou čtyři nýtky.

Další inventář: Na posledním bederním obratli se našla pozlacená přezka a ptáčkovitá záchytky, na levé kyčli obdobná záchytky. Pod pravou částí pánve bronzový tyčinkovitý předmět neznámého účelu. U chodidel dvě honosné ostruhy a nad nártem pravé nohy přezka s průvlečkou.

Nálezové okolnosti: NÁKONČÍ 1 - nákončí opasku spolu s průvlečnou a ptáčkovitou záponkou nalezené na posledním bederním obratli. NÁKONČÍ 2, 3 - z řemení ostruh, nalezeno u chodidel. Hrob u jižního základu kostela.

Lit.: Poulík 1963, 143, obr. 16, tab. XVI, XVII; Ungerman 1999, 134.

Obr.: NÁKONČÍ 1 - 7: 7;

NÁKONČÍ 2, 3 - 7: 10

Mikulčice, hradiště Valy, hrob 100, VI. kostel

Počet: 2

Matriál: bronz

Rozměry: d. 24 mm

Pohlaví zemřelého: muž, 14-16 let

Popis: Bronzové nákončí řemínku lýtkového kování jazykového tvaru se čtyřmi nýtky, je rozděleno reliéfními žeběrky na čtvrtiny vyplněné polopalmetami.

Další inventář: U nohou železné stříbrem tuzované ostruhy se soupravou přezek, průvleček a nákončí. Vně kolem levé i pravé nohy ležely vždy dvě pozlacené přezky s průvlečkami. Pod pravou klíční kostí stříbrný gombík.

Nálezové okolnosti: Nákončí přísluší k lýtkovému kování. Jižně od rotundy v písčité vrstvě.

Pozn.: J. Poulík (1963, 155) uvádí nýtky pouze tři, podle tab. XX jsou ale čtyři.

Lit.: Poulík 1963, 154, 155, tab. XX: 5

Obr.: 7: 9

KOSTELISKO

Mikulčice, hrob 1735, poloha Kostelisko

Počet: 3

Matriál: měď zlacená

Rozměry: NÁKONČÍ 1, 2, 3: d. 39 mm, š. 35 mm

Pohlaví zemřelého: muž (?)

Popis: NÁKONČÍ 1, 2: Dvě byla téměř identická: hřbet mají rozdělen filigránem na šest políček (prostřední drátek je dvojitý) a filigrán tvoří také obvod celé rubové a lícní strany nákončí. Lícní strana je filigránem rozdělena na čtyři čtvercová pole a je na ní ve tvaru písmene "X" rozmístěno pět modrých skleněných oček orámovaných filigránním drátkem. V každém ze čtyř polí jsou tři granulky podložené kroužky z filigránních drátků umístěné tak, že se skleněným kamenem tvoří strany čtverce. Další stejné granulky jsou umístěny v rozích lícní strany a na koncích ramen „kříže“, tvořeného základním motivem z filigránních drátků (celkem osm). Na rubu je vyveden rytý značně neumělý vegetabilní ornament na puncovaném pozadí. V rozích naproti hřbetu jsou další dva nýtky funkčního významu, jejich spodní části jsou patrně i z rubové strany. Obě nákončí se od sebe liší v podstatě jen tím, že u jednoho chybí dva nýtky na destičkách v rozích lícní desky (celkem je jich tedy jen 6) a z rubové strany na hřbetu

chybí (nebo je odlomené) zakončení posledního z filigránních drátků členících hřbet. Motiv na rubové straně je koncepčně shodný, jen je více roztažen.

NÁKONČÍ 3: Třetí nákončí se od předchozích liší výzdobou lící strany, kde jsou pouze tři modrá skleněná očka tvořící trojúhelník a drátky filigránu ve tvaru osmiček vyplňující prostor „prakovitého“ tvaru (ve tvaru písmene Y), který je vymezen filigránním drátkem. Po obvodu jsou umístěny opět granulky podložené kolečky z drátků, jako u předchozích nákončí. Hřbet je filigránními drátky rozdělen na 7 částí.

Další inventář: U pravého boku železná sekera, u levého boku zavírací nůž (břitva), u chodidel (?) železné ostruhy, přezka a nákončí patřící k ostruhám. Železná bodka kopí (poslední údaj zmiňuje Klanica 2010, 187).

Nálezové okolnosti: Čtverec -19-20/+60, kostra špatně dochovaná. Jedno nákončí leželo v místě bojovníkova pasu, další dvě mezi horními částmi stehen, hřbety směrem k chodidlům.

Lit.: Ungerman 2002, 116; Klanica 2010, 187, obr. 1 : 5, 6; Poláček 2000, 233-234, Nr. 09.02.06a-c

Obr.: 8: 1a, b, 2a, b

RAJHRADICE, okr. Brno-venkov

Rajhradice, hrob 323

Počet: 1

Matriál: bronz, pozlacený

Rozměry: d. 37 mm, š. 24 mm, v. 7 mm

Pohlaví zemřelého: muž (?)

Popis: Nákončí obdélného tvaru. Když předmět umístíme tak, že strana s nýty, kterými bylo připevněno k pásu, je dole, můžeme číst následující motiv: Lící strana je rozdělena na tři části. Dělicím prvem je reliéf dvou oblouků, které jsou neseny sloupem, umístěným uprostřed nákončí (ony tři části jsou tedy prostory pod arkádami a třetí nad nimi). Tělo sloupu tvoří kříž a na rozšiřující se bázi sloupu je vyryto písmeno „X“. Tři výzdobná pole jsou vyplněna relativně pravidelně rozmístěnými jednoduchými listy a trojlisty, které jakoby vyrůstaly z horizontálního břevna kříže vždy ve dvou polích pod arkádami a v poli nad arkádami, tedy z míst, kde se oblouky setkávají a dosedají na hlavici sloupu, která je jakýmsi pokračováním horní části vertikálního břevna kříže. V týle nákončí je plastický schůdek, do něhož se vkládal řemen opasku. Zespodu se umístil kovový plíšek a vše se snýtovalo dohromady čtyřmi nýty. Na rubové straně nákončí nejsou prokazatelné žádné stopy zdobení)

Další inventář: přezka a železný nůž

Nálezové okolnosti: místo nálezu v hrobě neuvedeno

Lit.: Staňa, Č. 2006, 162, obr. 68; Ungerman 2002, 117; Ungerman 2001, 167, 168, obr. 1: 3.

Obr.: 6: 5

STARÉ MĚSTO, okr. Uherské Hradiště

Staré město, pohřebiště Na Valách, hrob 126/49

Počet: 1

Matriál: stříbro, měď

Rozměry: d. 38 mm, š. 28 mm, v. 5 mm

Pohlaví zemřelého: dítě, 6-7 let.

Popis: Stříbrné jazykovité nákončí s pěti nýty v týlu, kolem nýtů jsou prstence z měděného filigránu. Lící strana je zdobená měděnou tauzií: celá plocha je rozdělena

velkým křížem na čtyři části, z nichž dvě přiléhající k týlové straně jsou vyplněny ondřejskými křížky, druhá dvě políčka řeckými křížky.

Další inventář: U zubů se nacházely dva závěsky. V místech břicha zbytky kůže, snad váček, v němž byly uloženy ořechy (?) a rolnička na řemínku přivázaném k přezce. V místech levé dlaně železná ocílka, křesací kameny, zavírák (břitva), u levého boku železný nůž, u nohou nádoba.

Nálezové okolnosti: Nedaleko od přezky směrem k nohám leželo nákončí. Hrob ležel 9 m severovýchodně od apsidy kostela. Z kostry se dochovaly jen zuby.

Lit.: Hrubý 1955, 437, 196, obr. 35: 10, tab. 60: 12.

Obr.: 7: 3

Staré Město, pohřebiště Na Valách, hrob 190/50

Počet: 1

Matriál: bronz

Rozměry: d. 40 mm, š. 24 mm, v. 4 mm

Pohlaví zemřelého: Muž, asi 50-60 let.

Popis: Duté bronzové nákončí řemene, zesponu opatřené ploténkou a na lící straně zdobené rostlinným ornamentem. V týlu jsou tři nýty.

Další inventář: Mezi pravým loktem a páteří se nacházela železná přezka, na vnější straně levého kolena byla jiná železná přezka. U pravé kyčelní kosti železná přezka s nákončím, na vnější straně pravého kolena dvojice železných přezek, průvleček a nákončí. Podél pravé holenní kosti ležel nůž a podél pravé nohy železný meč (typu X). Asi uprostřed délky meče ležela na jeho čepeli železná šipka, vedle meče železná sekera. Za hrotem meče se nacházela železná průvlečka a bronzové nákončí. V oblasti chodidel byly nalezeny ostruhy se dvěma přezkami. Na vnější straně levého chodidla se nacházela dvojice železných přezek, průvleček a nákončí, vedle nichž byl nůž v kované pochvě. U něho za chodidlem byla uložena ocílka se třemi křesacími kameny, železná tyčinka, hřebík a zavírák (břitva).

Nálezové okolnosti: Nákončí leželo na levé pánevní kosti. Hrob se nalézal takřka osamoceně na jihovýchodním okraji pohřebiště, 20 m od kostela.

Lit.: Ungerman 1999, 139; Hrubý 1955, 491, 192, tab. 72: 8

Obr.: 6: 7

Staré město, pohřebiště Na Valách, hrob 313/49

Počet: 2

Matriál: železo

Rozměry: d. 52 mm, š. 30 mm

Pohlaví zemřelého: muž, senilis?

Popis: Široké jazykovité nákončí s obdélným rámečkem. Na lící straně je zdobeno výraznými kolečky vyplňujícími jeho rohy takovým způsobem, že ponechávají nezdobenou plochu ve tvaru kříže.

Další inventář: U levého ramene byl nalezen nůž, u pravého boku ocílka s brouskem, v místech pravého kolene sekera, na nohou ostruhy průvlečkami a u levé ruky nůž – zavírák.

Nálezové okolnosti: U nohou spolu s ostruhami a průvlečkami. Hrob v severozápadní části pohřebiště.

Lit.: Hrubý 1955, 460, 461, tab. 70: 2, 4, obr. 35: 9.

Obr.: 7: 2

6. SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

Prameny

Bible svatá aneb všecka svatá písma starého i Nového zákona. Podle posledního vydání kralického z r 1613. 1970. Místo vydání neuvedeno.

Kosmova kronika česká. Nakladatelství Svoboda (překlad Hrdina, K. – Bláhová, M.). Praha 1972.

Nálezové zprávy

Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1946 (č. j. 1/1947). Archiv AÚ AV ČR Brno.

Nálezová zpráva z výzkumu Dolních Věstonic za rok 1949 (č. j. 899/1949). Archiv AÚ AV ČR Brno.

„*Výkopové deníky – dr. Rudolf Tichý – Dolní Věstonice-Písky 1954-1959*“ (č. j. neuvedeno). Archiv AÚ AV ČR Brno.

Literatura

Balcárek, P. 2006: IC XC – NI KA. Křížek ze Sadů – příspěvek k interpretaci, Byzantinoslovaca I, 40-51.

Baleka, J. 1997: Výtvarné umění. Výkladový slovník. Praha.

Bartošková, A. 2000: Fragment eines Kreuzanhängers mit Christusmaskem. In: Wiczorek, A. – Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart, 251.

Belošević, J. 2007: Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu. Zadar.

Benda, K. 1973: Mikulčický orans, Památky archeologické, 86-104.

Bialeková, D. 1981: Dávné slovenské kováčstvo. Bratislava.

Bláha, J. 1984: Časněslovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnicko-kupeckého podhradí, Archaeologia historica, 133-145.

Bláha, J. 1998: Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.-17. století) na území města Olomouc, Archaeologia historica, 133-157.

Bláha, J. 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In. Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 41-68.

- Bláha, J. 2002:* Několik archeologických příspěvků k poznání pohanské i křesťanské religiozity s raně středověké Olomouci. In: *Civitas at villa*, Praha, 215-226.
- Borkovský, I. 1956:* Esovité záušnice, jejich původ a význam – Die S-förmige Schläfenringe, ihre Herkunft und Bedeutung, *Referáty Liblice 1955*, Praha, 148-158.
- Böhme, Von H. W. 1996:* Adel und Kirche bei den Alamannen der Merowingerzeit, *Germania*, 477-360.
- Bowie, F. 2008:* Antropologie náboženství. Praha.
- Bubeník, J. 1988:* Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- Corsten, M. 1991:* Die buchförmigen Anhänger des früheren Mittelalters. Ein Beitrag zur Amuletforschung, *Forvannen* 86, 183-189.
- Čech, P. 2000:* Der Depotfund von Saas (Žatec). In: *Wieczorek, A. – Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000. Katalog*, Stuttgart, 261-268.
- Čech, P. 2008:* Frühmittelalterliche pyrotechnologische produktionsanlagen im Suburbium der Agglomeration von Žatec (Saaz) und die Chronologie der jung- und spätpurgwallzeitlichen Keramik. In: *Boháčová, I.- Poláček, L. (ed.), Burg - Vorburg – Suburbium*, Brno, 91-101.
- Čižmářová, J. – Měchyřová, Z. (ed.) 1997:* *Peregrinatio Gothica. Jantarová stezka. Časopis moravského zemského muzea*. Brno.
- Čtverák, V. - Litovský, M. - Slabina, M. - Smejtek, L. 2003:* *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha.
- Dekan, J. 1979:* *Veľká Morava. Doba a umenie*. Bratislava.
- Denkstein, V. 1961:* K ikonogragii mikulčického nákončí, *Památky archeologické*, 506-514.
- Dostál, B. 1966:* Slovanská pohřebiště doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dostál, B. 1975:* Břeclav-Pohansko. Velkomoravský velmocenský dvorec. Brno.
- Dostál, B. 1980:* Olověné hřivny z Pohanska, *SPFFBU E25*, 143-159.
- Dostál, B. 1992:* K pohanství moravských Slovanů, *SPFFBU C 39*, 7-17.
- Dresler, P. – Macháček, J. 2008:* Hospodářské zázemí raně středověkého centra na Pohansku u Břeclavi. In: *Macháček, J. (ed.), Počítačová podpora v archeologii*. Praha. 120-147.
- Dvořák, P. – Hájek, L. 1990:* Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur bei Šlapanice (bez Brno-venkov). *Katalog der Funde*. Brno.

- Dvořák, P. – Matějčková, A. – Peška, J. – Rakovský, I. 1996: Gräbrfelder der Glockenbecherkultur in Mähren II (Bezirk Břeclav). Katalog der Funde. Brno-Olomouc.*
- Eisner, J. 1952: Děvínská Nová ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava.*
- Frolík, J. - Sigl. J 1995: Chrudim v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.*
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha/Litomyšl.*
- Frolík, J. 2005: Hroby významných duchovních vně baziliky sv. Víta. In: Castrum Pragense 6, Praha, 141-144.*
- Frolíková-Kaliszová, D. 2003: Olověný křížek z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice, Archaeologia historica 28, 553-560.*
- Frolíková-Kaliszová, D. 2009: Bronzový křížek z Uherského Hradiště, Archaeologia historica, 563-574.*
- Fuglesang, S. Horn – Wilson, D. M. 2006: The Hoen Hoard. A Viking gold treasure of ninth century. Norske Odfunn XX. Oslo.*
- Galuška, L. 1996: Uherské hradiště - Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.*
- Galuška, L. 2004: Slované, doteky předků. O životě na Moravě 6.-10 století. Brno.*
- Ginzburg, C. 2000: Sýr a červi. Praha.*
- Gródek-Kciuk, E. 1989: Enkolpiony zanezione na terenie Polski – próba klasyfikacji i datowania materiałów, Przegląd Archeologiczny, 97-134.*
- Gudea, N. – Cosma, C. 1998: Crucea-relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia și cronologia crucilor-relicvar bizantine din bronz, cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României, Ephemeris Napocensis VIII, 273-303.*
- Gurevič, A. 1996: Nebe peklo svět. Jinočany.*
- Hall, J. 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha.*
- Havlík, L. E. 1993: Kronika o Velké Moravě. Brno.*
- Hecht, F. 1863: Das Holiliar des Bischofs von Prag, Beiträge zur Geschichte Böhmns, Abt. I. Quellensammlung I. Band, Prag.*
- Holčík, Š. 1984: Pektorálne kríže východného pôvodu. Zborník práce Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). 257-268.*
- Horníčková, K. 1993: Kievan Enkolpia in Prague Collections, Byzantinoslavica LIV, 310-313.*

- Horníčková, K. 1999: The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe, Byzantnoslavica LX, 213-250.*
- Horníčková, K. 2000 – 2001: Pektorál z Velké Mače - jeho původ, ikonografie a zařazení do kontextu pektorálních křížků, Studia archaeologica Slovaca mediaevalia 3-4, 187-201.*
- Hošek, R. 1965a: První řecký nápis na Moravě. In: Almanach Velká Morava. Brno. 140.*
- Hošek, R. 1965b: Vestiges des croyances préchrétiennes dans les monument archéologiques Grand-Moraves, SPFFBU E10, 253-256.*
- Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.*
- Hrubý, V. 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha.*
- Charvát, P. 1995: Die Langobarden und Böhmen, CIVIS – studie e testi 55, Anno XIX, Trento, 7-14.*
- Charvát, P. 1999: Na počátku bylo slovo: České křesťanství do roku tisíc, Studia archaeologica Slovaca mediaevali II, 7-31.*
- Charvátová, H. 1994: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách, Acta Historica Neosoliensia 7, 199-235.*
- Charvátová, H. 1998: K významu lunicovitých priveskov z včesnostredovekých pohrebisk strednej Europy, Praehistorica 23, 135-140.*
- Chybová, H. 2009: Kroměříž, zmizelá a znovuobjevená. Kroměříž.*
- Jan, L. 2006: Stará Morava mezi Východem a Západem. In: Sommer, P. (ed), Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha, 251-264.*
- Kalousek, F. 1971: Břeclav – Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.*
- Kaván, J. 1993: Pokus o rekonstrukci malířské výzdoby jednoho z velkomoravských kostelů v Mikulčicích. Pravěk nová řada 3, 193-209.*
- Kavánová, B. 2001: Kostel č. 12 v Mikulčicích. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 209-227.*
- Klanica, Z. 1970: Symbolika velkomoravských ozdob, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie XXIV, 73-78.*
- Klanica, Z. 1972: Velikaja Moravija. Katalog československej vystavki. Kyjev.*
- Klanica, Z. 1985: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: Poulík, J. (ed.): Velká Morava a počátky české státnosti, Praha, Bratislava, 107-140.*
- Klanica, Z. 1993: Křížky z 8.-9. století v Mikulčicích, Pravěk nová řada 3, 211-225.*
- Klanica, Z. 1994: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha.*

- Klanica, Z. 1996:* Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Marsina, R. – Ruttkay, A. (ed.), Svätopluk 894-1994, Nitra, 93-137.
- Klanica, Z. 2006:* Nechvalín, Prušánky. Brno.
- Klanica, Z. 2008:* Mutěnice – Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7.-10. století. Brno.
- Klanica, Z. 2010:* Nález ozdob tvaru knižní vazby. In: Ungerman, Š. – Přichystalová, R. (ed.), Zaměřeno na středověk, Z. Měřínskému k 60. narozeninám, Praha, 184-193.
- Kolník, T. 1994:* Ikonografia, datovanie a kulturní-historický význam enkolpiónu z Veľkej Mače, Slovenská archeológia XLII, 125-153.
- Kolník, T. 2000-2001:* Kontakty raného kresťanstva s územiai strednej Európy vo svetle archeologických a historických prameňov, Studia archaeologica Slovania mediaevalia III-IV, 51-92.
- Košta, J. 2005:* Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Centrum in Mikulčice. In: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno, 157-191.
- Košta, J. – Hošek, J. 2008:* Meč z hrobu 580 ve III. kostele v Mikulčicích, Studia mediaevalia pragensia 8, 177-207.
- Košta, J. 2010:* Etnická identita či kulturní kontakty? Příspěvek k problematice interpretace cizích prvků v pohřební kultuře české raně středověké společnosti. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (ed.), Tak więc po owocach poznacie ich. Funeralia Lednickie spotkanie 12, Poznań, 135-147.
- Koubková, J. 1997:* Ecce lignum cucis, in quo salus mundi pependit. In: Život v archeologii středověku, Praha, 402-407.
- Kouřil, P. 2005:* Zu einigen Äußerungen der materiellen Nomadenkultur auf dem Mikulčice Burgwall, Přehled výzkumů 47, 67-76.
- Kožiak, R. 2006a:* Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I., Bratislava, 121-147.
- Kožiak, R. 2006b:* Conventus episcoporum ad ripas Danubii a 796 jako prameň k počiatkom franských misií na strednom Dunaji, Acta historica neosolensia, 313-320.
- Kožiak, R. 2007:* Conversio gentum a christianizácia vo včasnom středověku. In: Zmátlo, P. (ed.): Ružomerský historický zborník I., 83-100.

- Krumphanzlová, Z. 1963:* Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. století v Čechách, Památky archeologické 54, 87-113.
- Krumphanzlová, Z. 1970:* Jantar v nálezech hradištní doby v Čechách, sborník Národního muzea v Praze, Řada A – historie, svazek XXIV, 105-115.
- Krumphanzlová, Z. 1971:* Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. Památky archeologické, 406-456.
- Krumphanzlová, Z. 1974:* Chronologie pohřebního inventáře venkovských pohřebišť 9.-11. věku v Čechách, Památky archeologické, 34-110.
- Kubková, J. 1997:* Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit. In. Život v archeologii středověku, Praha, 402-407.
- Květ, J. 1925:* Enkolpion městského muzea v Lounech. Obzor Prehistorický 4 - Niederlův sborník. S. 130-140.
- Ladurie, E. Le Roy 2005:* Montailou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324. Praha.
- Lukas, J. 2007:* Neznámí denár knížete Oldřicha, Numismatické listy LXII č. 2, 53-67.
- Lurker, M. 2005:* Slovník symbolů. Praha.
- Lutovský, M. 1987:* Bronzový křížek z Libice nad Cidlinou, Vlastivědný zpravodaj Polabí 27, č. 1-2, 22-23.
- Lutovský, M. 1994:* Kolínský knížecí hrob: *ad fontes*, Sborník Národního muzea 48, řada A – historie.
- Lutovský, M. - Stolz, D. 2001:* Hradiště "Šance" u Březnice (okr. Příbram) ve světle nových nálezů. Archeologie ve středních Čechách 5. 565-578.
- Macháček, J. – Pleterski, A. 2000:* Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik), Studia Mythologica Slavica III, 9-22.
- Macháček, J. 2008:* Středoevropský model a jeho archeologické testování, Český časopis historický, 598-626.
- Macháčková, H. - Prostředník, J. 2003:* Nudvojovické enkolpion, Archeologie ve středních Čechách 7, 683-689.
- Mařík, J. 2009a:* Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku, Dissertationes Archaeologicae, Praha.
- Mařík, J. 2009b:* Záchraný archeologický výzkum pravěkého a raně středověkého pohřebiště ve Slaném-Kvíčku. Archeologické výzkumy v Čechách 2008. Sborník referátů z informačního kolokvia. Supplément 75. 27-28.

- Mašková, P. 2000: Duchovní kultura venkovského lidu v Čechách v 10.-14. století. Nepublikovaná diplomová práce na FF UK, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou.*
- Mauss, M. 1999: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Praha.*
- Mayer, J.-M. – Pietri, M. – Pietri, L. – Vauchez, A. – Venard, M. (ed.) 1999: Historia chřešćijaństwa 4. Biskupi, mnisi i cesarze 610-1054. Warszawa.*
- Měřínský, Z. 1985a: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. K problematice venkovských pohřebišť 9.-10. stol. na Moravě. Brno.*
- Měřínský, Z. 1985b: Výzkum „Petrovy louky“ u Strachotína v roce 1983 (okr. Břeclav). Přehled Výzkumů 1983, 47-48.*
- Měřínský, Z. 1985c: Archeologická topografie katastrálních území obcí v oblasti vodního díla Nové Mlýny (okres Břeclav). Jižní Morava 21, sv. 24, 205-220.*
- Měřínský, Z. 1988: Kosočtverečné olověné křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: Rodná země, Brno, 122-145.*
- Měřínský, Z. 2006: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.*
- Nechvátal, B. 1978: Frühmittelalterliche Reliquienkreuze aus Böhmen, Památky archeologické, 213-251.*
- Opravil, E. – Lutovský, M. 1993: Obsah kaptorgy z Dobrovíže, Archeologické rozhledy 45, 139-142.*
- Pauli, L. 1975: Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im Eisenzeitlichen Mitteleuropa. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 28.*
- Padberg von L. E. 1995: Odin oder Christus? Loyalitäts- und Orientierungskonflikte in der frühmittelalterlichen Christianisierungsepoche, Archiv für Kulturgeschichte 77, 249-278.*
- Pardyová, M. 1993: Quelques réflexions sur le plus spécifique symbole de l'art paléochrétien, SPFFBU E 38, 169-182.*
- Pavlovičová, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí, Slovenská archeológia XLIV, 95-153.*
- Petersen, J. 1919: De norske vikingesverd. Kristiania.*
- Petrinec, M. 2010: By Their Fruit You will recognize them: The beginnings of Christianity among the Croats in the Light of archeological evidence. In:*

- Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (ed.), Tak więc po owocach poznacie ich. *Funeralia Lednickie* spotkanie 12, Poznań, 193-202.
- Poche, E. 1967: K otázce ostatkových křížů Karla IV, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A-Historie XXI, 239-246.*
- Poláček, L. 2000: Drei buchförmige Riemenzunge. In: Wiczorek, A. – Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart. 233-234.*
- Pouлік, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.*
- Pouлік, J. 1948-1950: Jižní Morava země dávných Slovanů. Brno.*
- Pouлік, J. 1955: Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati "Špitálky" ve Starém městě. Památky archeologické 46. 307-347.*
- Pouлік, J. 1958: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Památky archeologické, 241-374.*
- Pouлік, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.*
- Pouлік J. 1967: Pevnost v lužním lese. Praha.*
- Pouлік, J. 1970: Doklady o křesťanství v Mikulčicích, Sborník Národního muzea v Praze. Řada Historie XXIV, 139-143.*
- Pouлік, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.*
- Pouлік, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: Pouлік, J. (ed.), Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha, Bratislava, 9-80.*
- Preidel, H. 1940: Die Silberschaß von Saaß, Mannu 31, 538-589.*
- Profantová, N. 2006: Život kněžny Ludmily, drama na přelomu epoch. In: Sborník k počtě svaté Ludmily, Mělník, 23-33.*
- Profantová, N. 2007: Relikviářový křížek z moravského pole (Rakousko). In: Michlov, J. – Ivanič, P. – Hetényi, M. – Taneski, Z. (ed.), Duchovné, intelektuálne a politické popadie cyrilometodejskej misie před jej prichodom na Veľkou Moravu, Nitra, 174-179.*
- Profantová, N. - Šilhová, A. 2010: Raně středověké katogy v Čechách. Analýza nálezů z hrobu č. 22 z Klecan II, Památky archeologické, 283-310.*
- Profantová, N. – Stolz, D. 2007: Nový nález relikviářového křížku z Kouřimi. In: Doležalová, E. – Šimůnek, R. (ed.), Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, 124-130.*
- Profantová, N. – Stolz, D. 2009: Nový relikviářový křížek z hradiště Dřevíč (ob. Kozojedy). In: Maříková Vlčková, P. – Mynářová, J. – Tomášek, M. My things*

- changed Things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity and Modele Ages. Prague. 199-209.
- Procházka, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě v českém Slezsku v raném středověku. Brno.*
- Renfrew, C. 1994: The archeology of religion. In: Renfrew, C. – Zubrow, E. B. W. (ed.), The ancient mind. Elements of cognitive archeology, Cambridge, 47-54.*
- Richers, John 2009: Zrození křesťanství. In: Hazlett, Ian (ed.), Rané křesťanství, Počátky a vývoj církve do roku 600, 33-42.*
- Roganský, Lukáš 2009: Signa christiana. Artefakty kresťanské ho rázu z poslednej tretiny prvého tisícročia medzi Čechami a Potisím. Nitra.*
- Royt, J. : 2006: Slovník biblické Ikonografie. Praha.*
- Royt, J. – Šedinová, J: 1998: Slovník Symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha.*
- Selmi-Wallisová, M. 2006: Výzkum v ulici Na Slupí. In. Cibulka, Z. (ed.), Výroční zpráva 2005. Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze, 72-76.*
- Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v českých zemích v X. a XI. věku, Obzor prehistorický 5, 160-194.*
- Schülke, A. 1999/2000: Die „Christianisierung“ als Forschungsproblem der südwestdeutschen Archäologie, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 27/28, 85-117.*
- Sklenář, K. 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské mohyly u Želének v roce 1850, Časopis Národního muzea, řada historická 154, 61-81.*
- Sláma, J. 1970: Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. století, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie, Svazek XXIV, 157-165.*
- Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praehistorica XIV, Praha.*
- Sláma, J. 2006: Počátky křesťanství v Čechách. In: Sborník k počtě svaté Ludmily, Mělník, 7-14.*
- Smetánka, Z. – Čtverák, B. 1992: X-ray fluorescent analysis of gold and gilded jewels from the cemetery in Lumbe gardens at Prague kastle, Archeologické rozhledy XLIV, 418-429.*
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznání středověku. Praha.*

- Sommer, P.* 2001: Duchovní svět raně středověké české laické společnosti. In: Sommer, P. (ed), *Začátky křesťanství v Čechách, Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha, 13-75.
- Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J.* 2007: Bohemia and Moravia. In: Berend, N. (ed.), *Christianization and the rise of christian monarchy, Scandinavia, Central Europe and Rus' s. c. 900-1200*, Cambridge, 214-262.
- Staňa, Č.* 1984: Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brunner Legend im 9. Jahrhundert. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert*, Nitra, 217-223.
- Staňa, Č.* 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno.
- Šolle, M.* 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M.* 1980: Objev mikulčicko-blatnického křížku na Budči a jeho význam, *Archeologické rozhledy* XXXII, 265-273.
- Šolle, M.* 2001: Čechy v době velkomoravské. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed.), *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 189-196.
- Špaček, J. – Snítily, P.* 2005: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovcích v roce 2004, *Středočeský vlastivědný sborník* 23, 150-157.
- Špaček, J. – Snítily, P.* 2008: Archeologické výzkumy městského muzea v Čelákovcích v roce 2007, *Středočeský vlastivědný sborník* 26, 120-131.
- Špaček, J.*: Pohřebiště v Zelenči, [online]. Čelákovice. Městské muzeum v Čelákovcích. [cit. 2009-05-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.muzeum-celakovice.com/index.php?id=146>>. ISBN nevedeno.
- Štefan, I.* 2002: Vybrané problémy raně středověkých pohřebišť. Nepublikovaná diplomová práce na FFUK v Praze, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou.
- Štefan, I.* 2004: Kaptorgy: pokus o kontextuální analýzu, *Studia Mediaevalia Pragensia* 5, 21- 60.
- Štefan, I.* 2007: Změna pohřebního rytu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém, *Archeologické rozhledy* 59, 805-836.
- Štefan, I. v tisku:* Great Moravia, Statehood and Archaeology. The 'Decline and Fall' of One Early Medieval Polity. In: Macháček J. (ed.), *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn.
- Štefan, I. – Varadzin, L.* 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská, (eds.), *Církevní topografie a síť*

- pražské církevní provincie v pozdním středověku, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, Praha, 33-54.
- Štefanovičová, T. 2000: K otázce významu predmetu jako amuletu, *SPFFBU M5*, 113-117.
- The Cathedral of Montreale*. Palermo. autor ani rok vydání neuveden
- Thrane, H. et al. 1973: Amulett. In: Hoops, J. (Hrsg.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. I. Berlin – New York, 268-274.
- Tomková, K. 2005: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: *Castrum Pragense* 6, Praha, 217-304.
- Tomková, K. 2006: Raně středověká pohřebišť na předpolí Pražského hradu I. In: *Castrum Pragense* 7, Praha, 5-128.
- Třeštík, D. 2001: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů, *Český časopis historický* 92, 423-459.
- Třeštík, D. 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha.
- Třeštík, D. 2008: Počátky přemyslovců. Praha. (druhé vydání i když píše 1.)
- Turek, R. 1952: Výzkum libického pohřebiště v roce 1951. *Archeologické rozhledy* IV. 490-496.
- Turek, R. 1963: Velkomoravský horizont v českých mohylách. *Památky archeologické* 54/2.
- Turek, R. 1964: Václavické enkolpion. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 5. S. 116-120.
- Turek, R. 1976b: Libice, pohřebišť na vnitřním hradisku. *Sborník národního muzea v Praze, Řada A – historie, svazek XXX, č. 5*, 249-316.
- Turek, R. 1978: Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku. *Sborník národního muzea v Praze, Řada A – historie, svazek XXXII*.
- Ungermaň, Š. 1999: Velkomoravské hroby s opasky. Nepublikovaná diplomová práce na FFMU v Brně, ústav archeologie a muzeologie.
- Ungermaň, Š. 2001: Poznámka k velkomoravskému nákončí z Rajhradice (okr. Brno-venkov), *SPFFBU*, 167-176.
- Ungermaň, Š. 2002: Konstrukce honosných velkomoravských opasků, *SPFFBU*, 93-120.
- Ungermaň, Š. 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, *Archeologické rozhledy* LVII, 707-749.

- Ungerma*, Š. 2006: Tzv. předkötlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, *Archaeologica historica*, 351-369.
- Ungerma*, Š. 2007a: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách, *Študijné zvesti* 42, 221-237.
- Ungerma*, Š. 2007b: Raně středověké pohřebišti v Dolních Věstonicích - Na pískách. Nepublikovaná disertační práce na FFMU v Brně, ústav archeologie a muzeologie.
- Varadzin*, L. 2002: Příspěvek k poznání zásobování raně středověkého hradiště keramikou. Nepublikovaná diplomová práce na FFUK v Praze, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou.
- Vavřínek*, V. 1963: Církevní misie v dějinách Velké Moravy. Praha.
- Vavřínek*, V. 2000: Mission in Mähren: Zwischen dem lateinischen Westen und Byzanc. In: *Wieczorek*, A. – *Hinz*, H. M. (hrsg.): *Europa Mitte um 1000*, Stuttgart, 304-310.
- Vida*, T. 1995: Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulett-kapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 76, 219-290.
- Vida*, T. 2009: Herkunft und Funktion von Privatreliquiaren and Amulettkapseln im frühgeschichtlichen Europa. In: *Freden*, U. von – *Friesinger*, H. – *Wamers*, E. (Hrsg.), *Glauber, Kult und Herrschaft*, Bonn, 261-280.
- Vojtěchovská*, I. 1996: Kolekce křížků byzantského typu ze sbírky Miloše Maliny. *Středočeský vlastivědný sborník*. 37-46.
- Wachowski*, K. 1989: Problematika blatnicka – próba systematyki pojęć, *Przegląd Archeologiczny* 36, 209-220.
- Wamers*, E. 1991: Pyxides imaginatae. Zur Ikonographie und Funktion karo-lingischer Silberbecher. *Germania* 69, 97-152.
- Wamers*, E. 2005: Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden. Regensburg.
- Wihoda*, M. 2010: Morava v době knížecí 906-1197. Praha.
- Wocel*, J. E. 1859: Byzantské kříže u Opočnice nalezené, *Památky archeologické* 3, 363-366.
- Young*, B. 1977: Paganisme, chistianisation et rites funéraires mérovingiens, *Archeologie medievale* 7, 5-81.
- Zábojník*, J. 2005: Mikulčice – awarische Stadt? In: *Kouřil*, P. (ed), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno. 101-114.

Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické, 205-391.

Zíbrt, Č. 1995: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha..